

UIT DE GESCHIEDENIS DER KERK

A. JANSE

uit de geschiedenis der kerk

TWEEDE DRUK

UITGEVERIJ „DE VUURBAAK” — GRONINGEN — 1966

1e druk 1952

2e druk 1966

Omslag en band A. Janse

HOOFDSTUK I

DE EERSTE CHRISTELIJKE KERK

De kerk van Jeruzalem

De eerste plaatselijke kerk van Jezus Christus was de gemeente in Jeruzalem. Toch zou deze stad voor de Christelijke kerk niet meer die centrale betekenis hebben, die zij voor de oudtestamentische Joodse kerk had. Sinds David de ark des verbonds daar had gebracht en Salomo de tempel had gebouwd, was daar de enige plaats ter wereld, waar God woonde en waar Zijn volk voor Zijn aangezicht kon verschijnen om te aanbidden. Zelfs toen de stad in puin lag vanwege de verbondswraak, toen baden nóg de vromen in Babel met het gezicht naar Jeruzalem.

Voor de Here Jezus was de tempel ook zeer concreet „de” plaats van de ware dienst van God. Tot de Samaritaanse, die nog de vraag opwierp, of zij niet op de Gerizim moest aanbidden, zeide Jezus: Wij Joden weten wat wij aanbidden, als wij naar Jeruzalem opgaan. Maar Hij voegde er als in één adem aan toe, dat er een geheel nieuwe tijd was aangebroken: Vrouw, geloof mij, de tijd komt — en begint nu al — dat de ware aanbidders de Vader zullen aanbidden noch op de Gerizim, noch te Jeruzalem, maar aan alle plaatsen van de bediening van de Heilige Geest in de nieuwtestamentische kerk. Want de schaduwendienst is voorbij, de „waarheid”, de werkelijkheid van al de offers — de Messias zelf — is komende en dan zullen de aanbidders de Vader aanbidden in de Heilige Geest en in de „waarheid” van de schaduwen, de Messias.

In deze woorden ligt de overgang van het oudtestamentische Joods-kerkelijke leven, dat zijn centrum vond in de „stad Gods”, naar de nieuwtestamentische kerk, die haar wezen vond in het wonen van de Christus door Zijn Heilige Geest onder Zijn volk.

Zo verloor dan Jeruzalem zijn betekenis als speciale plaats van aanbedding. Na de Pinksterdag was de kerk van Jeruzalem in dit opzicht een gewone plaatselijke kerk, een kerk tussen de vele ge-

meenten van Jezus Christus in Judea en Samaria, in Klein-Azië, Macedonië en Achaje.

Wat de kerk van Jeruzalem onderscheidde, b.v. van de gemeente in Lydda, Saron of Joppe, dat was niet de plaats van de „stad Gods”, maar dat zij de eerste Christengemeente was en dat zij aanvankelijk onder de leiding van de twaalf apostelen stond. Dat de Here Zijn eerste gemeente in Jeruzalem stichtte en niet b.v. in Bethanië, dat lag niet daaraan, dat de meeste discipelen in Jeruzalem woonden, integendeel, het was de stad, waarover Hij nog onlangs had geschreid, de stad, die de profeten had gedood en de Messias heeft verworpen.

Daar in die stad, waar de oude kerk „uit de wet” leefde, daar zou tóch de Koning van Sion verheerlijkt worden in een betrekkelijk kleine groep van enige duizenden discipelen, die voor het merendeel tot de „mindere stand” behoorden. De apostelen hadden al spoedig de handen vol met de verzorging van de behoeftigen.

De gemeente van Jeruzalem is al spoedig de mindere geworden, vergeleken met de kerken van Antiochië, Corinthe, Efeze en Rome.

De stad Jeruzalem heeft de maat van haar ongerechtigheid vol gemaakt. Geheel in de lijn van Hagar en Ismaël en van het ongelovig Israëel in de woestijn Sinaï, heeft het Jeruzalem dat „uit de wet” leefde en dat in de „wet van Mozes” zónder het bloed van Christus zijn gerechtigheid zocht, de ware kinderen van Abraham, de burgers van het hemelse Jeruzalem, leden van Christus’ kerk, vervolgd. Dát Jeruzalem, onder het slaafse juk van het zalig worden door eigen godsdienstplichten, had geen plaats voor de kerk en het is in het jaar 70 totaal verwoest door de Romeinen. Daarmee was ook de eerste plaatselijke kerk van Christus van haar woonplaats beroofd.

Gedachtig aan de waarschuwing van Jezus om tijdig Jeruzalem te verlaten, zijn de Christenen vóór de belegering van de stad naar Pella gevlucht. Zoals God de rechtvaardige Lot uit het boze Sodom heeft weten te verlossen en hem naar Zoar liet ontkomen, zo heeft Hij ook Zijn arme kerk van Jeruzalem gered van het verderf, dat de oude „stad Gods” onder het oordeel heeft getroffen. Op de puinhopen van Jeruzalem bouwden de Romeinen na de Joodse opstand onder Bar Kochba, 132 tot 135, een heidense kolonie Aelia Capitolina, maar de Joden werden met de doodstraf bedreigd als zij deze plaats binnenkwamen. Straks kwam een Christengemeente uit de heidenen in dat

Aelia wonen. Later verschenen op de kerkvergaderingen ook bisschoppen van Jeruzalem, maar deze hadden in 't geheel geen verband meer met de eerste Joods-Christelijke kerk van Jeruzalem.

De apostelen en de tempeldienst

Het Koninkrijk der hemelen is in zijn werking gelijk aan het zuurdeeg. Wanneer eenmaal de nieuwe „aanbidding in Geest en waarheid” door de ware aanbidbers was beoefend, dan bracht dat geen opzienbarende revolutionaire bewegingen in de gewone „kerkdienst”, zodat ineens al het oude „afgeschaft” werd en het nieuwe „ingevoerd”.

Jezus heeft zelf de overgang van Johannes de Doper naar Hem zo geleidelijk gemaakt, dat Hij het kon voorstellen als overgang van de ene wijnsoort naar de andere. Dat moet een beetje „wennen” — het smaakt in het eerst niet, als men andere gewend is. En de oude wijn is toch inderdaad „beter”? Dat is immers de regel? Met deze ietwat schertsende opmerking heeft Jezus de schriftgeleerden die scheiding wilden maken tussen Johannes, die liet vasten, en Jezus, die niet liet vasten, de mond gestopt. Hij koos tegen zulke scheurmakers eenvoudig partij voor de oude wijn, voor Johannes.

Niemand, die Johannes en zijn vasten gewend is, kiest terstond Jezus en het niet-vasten. Niet terstond.

Het komt wel terecht met het vasten, als de bruiloftskinderen de bruidegom maar gaan zien. Luc. 5 : 33-39.

Zo is het ook met de tempeldienst gegaan. Toen een nieuwe vorm van aanbidding begon, hebben de apostelen en de gelovigen uit de Joden de tempeldienst niet direct verlaten. Neen, zij waren juist geregeld in de tempel te vinden, en zij predikten daar, waar álles in schaduwen van de Messias sprak, dat Jezus van Nazareth de Christus was.

Dat was wel zeer ongelofelijk voor de tempelbezoekers, want wie aan het kruis stierf, was van God vervloekt. Maar de apostelen zeiden: Hij is door God juist aangenomen, want God heeft Hem opgewekt uit het midden der doden.

En het bewijs daarvan was overtuigend: immers de kreupelgeborene liep springende en God lovende door de voorhof; de Christus had vanuit de hemel hem gezond gemaakt.

De apostelen Petrus en Johannes waren opgegaan naar de tempel om deel te nemen aan de gewone dienst van het gemeenschappelijk gebed. Dat waren zij zo gewoon geweest, als zij tezamen met Jezus opgingen naar de tempel. En op de grote feesten hadden zij met Hem tezamen zich gevoegd bij het ganse volk, dat onder de hoede van de hogepriester de dienst des Heren beoefende.

Van scheurmaken was geen sprake. Maar van een andere gebondenheid dan die van de Heilige Geest en van de „waarheid” der schaduwen wisten zij ook niet meer.

Wanneer de hoofdmannen van de tempel, de leidslieden van de oude Joodse kerk, hun verboden om de opstanding van Christus te prediken omdat die heren van de tempel Sadduceeën waren, die aan geen opstanding geloofden, dan weigerden de apostelen — eenvoudige ongeleerde mensen, zonder ambt in de kerk — hun leiders te gehoorzamen. En dan komt er verwijdering tussen tempeldienst en ware aanbidding in Geest en in waarheid.

En dan gaat het hard om hard tussen de apostelen, die de opstanding belijden en de Sadduceeën, die dat loochenden. De kerk van Christus kiest dan partij in de twistvraag tussen Farizeeën en Sadduceeën. Dat heeft menige Farizeeër sympathiek gestemd voor de „partij” der apostelen. Zelfs Gamaliël sprak voor hen, het zou wel eens een werk uit God kunnen zijn.

Zo bleek de partij van de aanzienlijkste en invloedrijkste heren in de oude kerk onmachtig om de gemeente van Christus te verwijderen uit de tempel.

Zwaarder werd de vervolging, toen de diaken Stefanus optrad. Een grote schare van de priesters was gelovig geworden. Wat zullen de tempelheren hier een gevaar gezien hebben voor hún tempel. Buitenlandse ijveraars voor Jeruzalems eredienst hebben toen de strijd aangebonden tegen Stefanus. Stefanus heeft tegen hún tempelijver gezegd dat Jezus de tempel zou breken en dat de schaduwendienst was vervuld. Hij profeteerde van de ondergang van de tempel en van de vervanging der schaduwen door de dienst van de „waarheid”, van wat die schaduwen afbeeldden.

Toen is de hele menigte van de oude Joodse kerk op Stefanus aangevallen: buitenlandse Joden, ouderlingen, schriftgeleerden en heel het volk hebben Stefanus voor de raad gesleept. Waar enige maanden geleden Jezus stond, daar stond nu Zijn knecht. . . . en hier

besloot Stefanus zijn rede met de bestraffing: Hardnekkigen en onbesnedenen van hart en oren! gij verzet u (als volk der Joden) altijd tegen de Heilige Geest. . . . gij roemt op de wet. . . . en gij hebt de wet niet gehouden, want de wet wijst naar de Christus. Ik zie Hem, Jezus, dáár staan in de hemel.

Toen is Stefanus door de oude kerk gestenigd. Apostelen en profeten uitgeworpen uit het Huis der oude aanbidding!

De partij van Jacobus

Jezus had aan Zijn apostelen de verwoesting van stad en tempel voorzien. Maar weinigen zullen zich in de eerste Christengemeente dat zo helder voorgesteld hebben als Stefanus.

Petrus had nog een gezicht nodig om bij de heiden Cornelius in huis te durven gaan en daar te eten aan één tafel met de „ware aanbidders” uit de heidenen.

En toen hij terug kwam in de kerk van Jeruzalem rees er een aanklacht tegen Petrus uit de boezem der gemeente. Die broeders die nog geheel leefden „uit de besnijdenis”, traden fel op en twistten met Petrus. Toen de apostel zich uitvoerig verantwoorde waren zij echter tevreden en toen verheerlijkten zij God door met grote verwondering te zeggen: Zo heeft dan God ook de heidenen de bekering gegeven ten leven! Hand. 11 : 2, 3 en 18.

Niettemin bleven deze broeders „ijveraars voor de wet”. Hand. 21 : 20.

Korte tijd later liepen er geruchten in de Jeruzalemse gemeente dat in de grote stad Antiochië een groot aantal heidenen zich zo maar zonder overname van de schaduwendienst had gevoegd bij de gemeente, die daar reeds bestond. Dat waren geen beste geruchten voor de „ijveraars van de wet”. Zo werden immers de grenzen tussen de oude kerk en de wereld der heidenen, die God zelf had gesteld, uitgewist. Zo was immers het bondsteken, de besnijdenis, onnut geworden? De gemeente van Jeruzalem moest er meer van weten. Zij zond Barnabas, die van Cyprus afkomstig was en die om zijn grote gift aan de armen algemeen geacht werd. De „vrije” broeders van Antiochië konden het niet beter getroffen hebben met deze kerkvisitatie. Want toen Barnabas in Antiochië de genade Gods over de aan-

bidder in Geest en in waarheid gezien had, toen zag hij geen principieel onderscheid meer tussen „besnijdenis” en „onbesnedenheid” en toen werd hij heel blij om dat grote werk Gods. Dat dit onderzoek zo goed afliep, lag daaraan, dat Barnabas een goed man was, vol van de Heilige Geest en sterk in het geloof. Hand. 11 : 24.

Een latere commissie uit Jeruzalems kerk trad strenger op. Zij noemden zich de partij van Jacobus, de broeder des Heren. De twaalf apostelen, van wie Petrus meestal het woord voerde, waren tenslotte de mannen van de kerk uit de besnijdenis. Zij reisden met apostolisch gezag van de ene kerk naar de andere en schreven apostel-brieven aan de gemeenten.

Maar in Jeruzalem was Jacobus, de broeder des Heren tot aanzien gekomen. In het eerste optreden van Jezus had hij als naaste familie ook niet in Hem geloofd. Na Zijn opstanding was Hij ook aan Jacobus verschenen en nu stond hij vooraan in de kerk. Zeer nauwgezet hield hij de Joodse ceremoniën. Daarom noemde de Jeruzalemse kerk hem „de rechtvaardige”. Hij nam het angstvallig nauw met de wet van Mozes. Hij ging niet zo ver als Stefanus, die het einde van deze dingen had voorspeld. En zeker niet zo ver als Paulus, die zijn eigen rechtvaardig leven in de wet van vroeger gewoon schadelijk en verwerpelijk achtte („schade en vuilnis”) om de uitnemendheid van de Christus in wie niet meer Jood of Griek gescheiden waren. Jacobus was om zijn „rechtvaardigheid der wet” zeer gezien in de kerk van Jeruzalem, maar hij behoorde tot degenen die zwak waren in het geloof voor wat deze dingen betreft.

Zo konden alle „ijveraars voor de wet” in Jeruzalems kerk zich noemen: „de partij van Jacobus”. En zij lieten zich gelden. Petrus vertoefde in Antiochië, in de Christelijke gemeente, Jood en Griek door elkander, en zat daar aan de gemeenschappelijke broedermaaltijd.

Maar daar kwamen de broeders uit Jeruzalem. Deze hielden een aparte tafel met „reine” spijsen voor de Joden. Even goede vrienden met de Christenbroeders van Antiochië, maar voor een Jood kwam het niet te pas om samen te eten, alsof de wet van Mozes voor hen niet meer geldig was en alsof de besnijdenis zomaar niets was.

En toen . . . toen moest Petrus kiezen tussen de Christelijke gemeenschap van Antiochië en de Joodse Christengemeenschap van Jeruzalems kerk. Het aanzien van Jacobus de Rechtvaardige was al

gerezen in Jeruzalem boven het apostolisch gezag van Petrus. En hij zou onherroepelijk zijn laatste prestige verspelen als het in Jeruzalem bekend werd. Het was inderdaad zeer moeilijk voor Petrus. Hij bezweek ook in deze strijd en . . . ging aan de Joodse tafel zitten. Zo sterk was de invloed van de partij van Jacobus in de gemeente van de Here Jezus in Jeruzalem. Maar Paulus heeft toch Petrus zeer ernstig bestraft. Zie Galaten 2 : 11-16.

Paulus was helemaal niet „gezien” in de kerk van Jeruzalem. Men was eerst bang van hem, zelfs de apostelen vertrouwden hem niet. Barnabas moest hem inleiden in hun kring. Slechts kort bleef hij in Jeruzalem. De gemeente kende hem niet eens van aanzien. Na iedere zendingsreis kwam hij heel even aan. Meestal werd hij koel ontvangen. En tenslotte moest hij meedoen aan de tempeldienst om toch maar te bewijzen dat het laster was, wat in de gemeente verteld werd, n.l. dat hij de Joden leerde van Mozes af te vallen door eenvoudig de besnijdenis waardeloos te noemen en het houden van de wet af te raden.

Paulus moest expres voor de gemeente van Christus demonstreren dat hij nog zelf de wet onderhield. Paulus wilde de Joden een Jood zijn als hij ze slechts behouden mocht voor Christus — hij wilde de zwakken geen aanstoot geven — daarom ging hij in de tempel om te offeren zeven dagen lang. En toen is Paulus door de Joden uit Azië, zijn bitterste vervolgers, in de tempel gegrepen. Als de Romeinen hem niet beschermd hadden, zouden de Joden hem dood geslagen hebben.

Zullen de ijveraars voor de wet, immers de broeders in de Here Jezus Christus, geen spijt gehad hebben? Zal Jacobus, op wie zij zich beriepen, deze gang van zaken niet betreurd hebben?

„Jacobus en al de ouderlingen” hadden Paulus terwille van de kwaadsprekers in de kerk naar de tempel gezonden. Hand. 21 : 18.

Paulus van zijn kant, had een grote collecte voor de arme gemeente van Jeruzalem meegebracht. Een collecte, waarover hij meer dan een jaar lang in zorg was geweest toen hij de gemeenten in Macedonië en Achaje opwekte, om te voorzien in de „diepe armoede” van Jeruzalems kerk. 2 Cor. 8 : 2.

Lees over deze collecte 2 Corinthe 8 en 9.

Bij deze stand van zaken in Jeruzalem verwondert het ons niet, dat Paulus degenen die in Jeruzalem geacht werden de steunpilaren van

de gemeente te zijn, opnoemt in deze volgorde: Jacobus het eerst, daarna Cephas, dat is Petrus en dán Johannes. Gal. 2 : 9.

De partij van „de eenheid der oude nationale kerk”

In de dagen dat de apostel Paulus in Klein-Azië nieuwe plaatselijke kerken institueerde tegenover de oude Joodse synagoge, werden in Judea ook sommigen van de sekte (partij, richting) der Farizeeën gelovig. Zij kwamen over uit de Synagoge naar de Christengemeente. Zij waren voorheen in de oude Joodse kerk echte richtingdrijvers geweest. Zij hadden zich beschouwd als de afgezonderde partij, als de elite, als de zaakwaarnemers van het Jodendom. Dat richtingdrijven zat hen nog zo in het bloed, dat zij zich ook in de Christelijke kerk opwierpen als ijveraars van de kerk van Jeruzalem, als waakzame partij voor de nationale kerk der Joden, die in besnijdenis en „wet van Mozes” haar historische basis en eenheid moest vasthouden, ook al ging zij wel mee met de „ontwikkeling der Godsopenbaring”. Deze mensen hadden het leven-uit-hun-godsdienst, „uit de wet”, nog niet opgegeven en daarom hielden zij zich krampachtig vast aan hun oude Joodse kerk, die in eigen godsdienst-uit-de-wet onder het oordeel kwam en haar Gezalfde verwierp.

Geen wonder, dat zij zich ergerden aan die „vrije” gemeenten van Paulus, waar Joden en onbesneden heidenen tezamen aan de liefde-maaltijd zaten.

Tegen deze partij-in-de-kerk hebben Paulus en Barnabas zich niet ontzien een heftige strijd en polemiek te ontketenen. Geen opwinding, onder de broeders, geen valse aantijging van nieuwlichterij en loslating van „de kerk der vaderen” heeft hen er van terug gehouden om als gehoorzame knechten van Jezus Christus de waarheid te bepleiten en de „vrije” gemeenten in Azië te beschermen tegen de verfoeilijke omarming van het judaïsme, van het leven uit „kerk en godsdienst”. Toen de plaatselijke kerk van Antiochië hen naar Jeruzalem zond om daar met de broeders te overleggen, hebben zij dit echter gaarne aanvaard.

Zij waren niet twistziek. Zij wisten precies wat zij wilden, maar zij waren geen richtingdrijvers. Zij waren gehoorzame knechten van Christus die in onderling verband met de broeders begeerden te leven.

Zij gingen echter niet naar de „moederkerk” om instructies. Zelfs

niet naar de apostelen om dan op hun wenken te gehoorzamen. Paulus beroemde zich tegen de Galaten, dat hij deze richtingdrijvers geen ogenblik gedwee uit de weg was gegaan en dat hij zelfs voor een engel niet zou zwichten in dezen, merkt Calvijn op.

De uitslag van het convent in Jeruzalem is geweest, dat na veel discussie een schrijven werd gezonden van de gemeente te Jeruzalem aan de broeders in Antiochië en Syrië en Cilicië van deze strekking: De broeders te Jeruzalem groeten de broeders uit de heidenen. Het heeft de Heilige Geest en ons goedgeacht u geen juk (vers 10) op te leggen. (Vgl. Zahn, Calvijn). Willen zij zich echter onthouden van wat de afgoden geofferd is en wat daarmee verband houdt, zij zullen daarmee wèl doen. Calvijn legt er sterk de nadruk op tegenover de roomse „kerk”-drijvers dat hier geen „volmacht van de kerk” is om opdrachten te geven aan de plaatselijke kerken boven hetgeen in het Woord geboden is. En Zahn leest ook in de woordkeuze van de begroeting een sterke tendenz om de „geistliche Ebenbürtigkeit” van de nieuwe gemeenten met de kerk van Jeruzalem uit te drukken.

Zo leden de richtingdrijvers van de „oude kerk” en van de „ontwikkeling-in-hun-geest-op-historische-basis” de nederlaag. En zo was de niet geringe opwindning onder de broeders niet tevergeefs geleden.

Toch bleef de invloed van de partijmannen groot. Zij schenen toch de handhavers van het historisch verband en van de eenheid-der-kerk-door-het-Jodendom. God zelf had toch tot de vaderen gesproken? Waar was nu het verband tussen Abraham en zo'n man als Titus die niet eens besneden was? En waar moest het heen als Petrus zijn „kerk” verloochende door aan te zitten met pure heidenen die van het Jodendom niets wisten? Zo dreef de judaïstische partij dóór in de kerken. Zelfs Petrus kon niet tegen hen op. Toen zij in Antiochië kwamen, veinsde hij dat hij verschil zag tussen Jood en heiden, en voegde zich bij de partij van de „oude kerk”.

Maar Paulus zag deze partij heel scherp en hij zei het Petrus openlijk ten aanhoren van heel de gemeente dat hij zich zelf bestrafbaar maakte.

Want niet de richtingdrijvers uit Judea, maar de vrije gemeenten uit Joden en heidenen, die gesticht waren en geleid werden door de ambten, dát was de oude kerk van Abraham: levende uit het geloof en niet uit de godsdienst-van-de-wet. En déze „oude” kerk zou in ver-

dere historische ontwikkeling geleid worden door de opperste Herder en niet door een „partij-van-de-kerk”. De oude Joden, die niet overkwamen naar de kerk, noemden de gemeente van Christus „de sekte (richting) van de Nazareners”. Maar de Heer van deze kleine „afgescheiden” kerkjes in Judea en van die „vrije” plaatselijke gemeenten van Klein-Azië stichtte hier de oecumenische algemene Christelijke Kerk onder de ambten. En de judaïstische partij-Christenen voerden de ontwikkeling van de „oude kerk” naar verbastering. Bovendien wekte hun partijzucht reactie. Zij gaven mee aanleiding tot het volgen van anti-Joodse richtingen als de partij van Marcion en de gnostieken, die de ware eenheid van de ware katholieke kerk hebben verscheurd.

Niet de vrije kerken van Paulus, maar de kerkdrijvers hebben de „oude kerk” gescheurd. Niet Christus, maar de op hun tempel najiverige Joden hebben de tempel Gods gebroken, toen zij Christus ongehoorzaam waren en Hem uitwierpen om hun „kerk” te behouden.

Zo kan het „nieuwe” oud zijn en het uitgeworpene ingeboren en het afgekeurde echt, het vrije gebonden en het verspreide één. Zo kan omgekeerd het „antieke” nagemaakt zijn en het inwonende vreemd en het geijkte vals en het gebodene zonder saamhorigheid.

Zo kan ijver voor „de kerk” partijzucht zijn en de z.g. „sekte” (uitgeworpen „richting”) kan blijken te zijn de algemene, de katholieke kerk van alle eeuwen onder haar Hoofd Christus Jezus.

Zo kan de partij van de ontwikkeling-naar-háár-idee de ontwikkeling te gronde richten en de gehoorzaamheid-blind-in-de-uitkomst kan vrucht dragen voor eeuwenlange ontwikkeling.

Paulus en de valse broeders judaïsten

Saulus van Tarsen was een zeer ernstig godsdienstige jongeman, onberispelijk in de vervulling van de godsdienstplichten naar de wet van Mozes, zoals de nauwgezette richting der Farizeeën die opvatte. Hij stak uit boven velen van zijn ouderdom. Hij nam toe in het Jodendom en was buitengewoon ijverig voor de vaderlijke inzetten.

Hij geloofde er niets van, dat de stervende Stefanus werkelijk Jezus van Nazareth gezien had, staande in de hemel bij God. Saulus meende van die dag af Gode een dienst te doen door deze sekte van de Nazo-

reeërs ten bloede toe te vervolgen. Maar Jezus, die aan vele discipelen verschenen was tussen Pasen en de veertigste dag, verscheen aan Saulus op weg naar Damascus. Jezus, die hij vervolgde hij zag Hem en hoorde Hem spreken.

Dat heeft heel zijn „godsdienst uit de wet” in de war gebracht. Al zijn gerechtigheid is hem tot schade en vuilnis geworden. Heel zijn „Joods kerkelijk leven” tegen de Christus en zonder Jezus de Christus is een bittere aanklacht geworden. Wat vroeger zijn roem was, bleek niet anders te zijn dan „werk van het vlees”, verdoemelijk voor God. De heidenen waren verdoemelijk voor God, maar de Joden niet minder. Alleen de ware kinderen van Abraham, die uit het geloof leefden en daarom in Jezus geloofden werden gerechtvaardigd.

Deze rechtvaardigheid uit het geloof mocht Paulus gaan prediken aan Joden en heidenen; de rechtvaardigheid in Jezus, die waarlijk de Messias bleek te zijn.

Met deze levenservaring achter zich meende Paulus juist geschikt te zijn om de ongelovige Joden in Jeruzalem, die hem vroeger gekend hadden, te overtuigen. Maar de Here had deze Jood-bij-uitnemendheid uitverkoren tot het grote ambt van heiden-apostel. Hij ontving daartoe een speciale openbaring, zodat hij in zijn evangelieprediking niet afhankelijk was van de „twaalven”. Eerst drie jaar na zijn bekering kwam hij te Jeruzalem „om Petrus te bezoeken”. Hij was daar slechts vijftien dagen en hij zag geen van de andere apostelen. Wel ontmoette hij daar Jacobus, de broeder des Heren (Gal. 1 : 19). Hij vatte het werk van Stefanus weer op en debatteerde met de Griekse Joden (Hand. 9 : 29). Hij kwam ook in de tempel om te bidden en toen geraakte hij in zinsverrukking, waarbij hij weer de Here Jezus zag. Jezus zeide: Haast u en vertrek spoedig uit Jeruzalem, want zij zullen van u geen getuigenis over Mij aannemen. Paulus zeide: Here, zij weten wie ik vroeger was en dat ik met volle instemming meewerkte aan de dood van Uw getuige Stefanus. Maar Jezus zeide: Ga heen, want Ik zal u uitzenden, ver weg, naar de heidenen. (Hand. 22 : 17-21). Toen hebben de broeders van Jeruzalem hem uitgeleide gedaan (Hand. 9 : 30).

De gemeente van Antiochië heeft Barnabas en Saulus uitgezonden en reeds op de eerste zendingsreis kwam Saulus naar voren als de grote apostel Paulus.

Toen hij terug kwam was de gemeente van Antiochië in moeite. Er waren broeders gekomen uit Judea, tot Christus bekeerde Farizeeën, (Hand. 15 : 5), die het „zuurdeeg” van eigenwillige godsdienst niet weggedaan hadden, die als leraars optraden in de kerk van Antiochië en die naast Christus ook de onderhouding van de wet predikten en als het teken daarvan stelden, de besnijdenis als voorwaarde tot zaligheid. Geloven in Christus, best, maar er moest nog iets bij komen. 't Ging zo maar niet voor een heiden en voor een Jood. De „besnijdenis”, en in 't gevolg daarvan de hele wet van Mozes, moest onderhouden worden.

De Joden konden een voorbeeld nemen aan Jacobus. Ja, dat mochten de heidenen ook wel eens doen! Men gevoelt, hoe sterk deze leraars stonden. Zij hadden de traditie van eeuwen mee, zij konden zich ook beroepen op Jacobus. Zij vonden steun bij de „partij van Jacobus” en eigenlijk bij de hele gemeente van Jeruzalem. Maar in de gemeente van Antiochië, waarin niet werd gevraagd of men Jood of Griek, „besnijdenis” of „onbesnedenheid” was, daar bracht deze prediking van deze leraars uit Judea grote beroering.

Paulus en Barnabas hebben als trouwe herders tegen deze collega's uit Jeruzalem gestreden. Er kwam een scherpe polemiek en het einde daarvan was, dat de gemeente van Antiochië een commissie, bestaande uit Paulus en Barnabas en nog enkelen uit Antiochië, zond naar de apostelen en ouderlingen te Jeruzalem om over deze kwestie te spreken. De commissie werd ontvangen door de gemeente en de apostelen en de ouderlingen.

Toen zij hun de kwestie voorlegden kwam er al dadelijk felle twist. De judaïsten voerden scherpe polemiek tegen Paulus en Barnabas. De gemeente was in meerderheid op de hand van Jacobus en voelde veel voor het standpunt van de judaïsten en moest niets hebben van de vrije prediking van Paulus. 't Was voor de broeders uit Antiochië een hachelijke positie. Maar Paulus gaf geen ogenblik en op geen enkel punt toe. Hij onderhandelde intussen met Jacobus en Cephas en Johannes, die in achtung waren als „steunpilaren der kerk” — hij vertelde van de openbaring van Christus aan hem persoonlijk en verhaalde hun hoe hij het evangelie predikte, dat hij uit de mond van Christus Jezus Zelf had ontvangen. Hij had ook als broeder in volle rechten een Griek, Titus, bij zich en hij weigerde pertinent deze

te laten besnijden (Gal. 2 : 3). De apostelen hebben toen na enig overleg goed gevonden, dat Paulus zou gaan tot de heidenen en zij zich zouden blijven wenden tot de Joden. En zij hebben Titus niet genoodzaakt zich te laten besnijden. Dit was al een grote overwinning voor Paulus.

Op de grote vergadering van apostelen en ouderlingen en de gehele gemeente ging het er echter nog warm toe. Grote twist onder de broeders! De binnengedrongen valse broeders judaïsten stookten wat zij konden en loochenden eenvoudig Paulus' aparte apostelschap.

Toen is Petrus opgestaan en hij sprak vóór de opvatting van Paulus. Had de Here hem ook niet zelf naar Cornelius gezonden? Leg toch geen juk van de wet op de broeders van Antiochië. Wij worden immers precies op dezelfde wijze als de heidenen zalig door de genade van Jezus Christus.

't Was moeilijk voor de broeders. Heel de vergadering werd stil. Van deze gelegenheid maakten Paulus en Barnabas gebruik om te vertellen van de grote blijken van genade van God onder de heidenen. God zelf getuigde door wonderen en tekenen van Zijn gunst over die heidenen, die in Jezus geloofden. Als God rein maakt, wie zal dan van „onrein” spreken? En nog zweeg de menigte.

Maar toen rekten zij de halzen — daar stond Jacobus de Rechvaardige op van zijn zetel! Mannen broeders, hoort naar mij: Simeon (let er op dat hij niet Petrus zegt) heeft van Cornelius verteld, en dat komt overeen met de profeten, die van de zaligheid der heidenen hebben geprofeteerd als Davids huis weer opgericht zal zijn, welnu, ik oordeel, dat men de heidenen, die zich tot God bekeren, niet zal lastig vallen, maar hen alleen zal waarschuwen, dat zij zich rein zullen houden van al wat met de afgodendienst samenhangt in het wereldse stadsleven, dus van de onder de heidenen geoorloofd geachte ontucht op de grote feesten, van verstikt vlees van offerdieren en van het afgodisch nuttigen van bloed. Zijn er dan van de heidenen, die eerst Jood willen worden, zij vervoegen zich dan aan de officiële plaats daarvoor: in elke stad is er wel een synagoge te vinden, waar zij proseliet kunnen worden en aldus langs deze weg het teken van de besnijdenis kunnen ontvangen om dan aldus in de kerk gelijk te staan met ons, die uit de besnijdenis zijn.

Dit voorstel bracht verademing. Alleen de judaïsten waren niet

tevreden en zij hebben de laatste voorslag van Jacobus zeker wel aangegrepen voor hun propaganda: Christenen uit de heidenen, u doet veiliger als u overkomt via de synagoge naar het Jodendom. Men zal u daar zeker vriendelijk ontvangen. En dan kunt u in volle rechten aanzitten aan onze Joodse tafel.

De apostelen en ouderlingen met de hele gemeente in vergadering bijeen, hebben tenslotte een rondschrijven aan alle broeders uit de heidenen opgesteld, waarin, sterker dan in de rede van Jacobus, partij getrokken werd voor de broeders die verontrust waren geworden. Van Petrus werd niet gesproken, maar zeer bepaald van de „geliefden” Barnabas en Paulus, „mensen die hun leven hadden overgehad voor de Here Jezus”. Verder werd gezegd: als u zich onthoudt van de afgodenoffers en wat daarmee verband houdt, dan zult ge weldoen. Een verdere last wil de Heilige Geest — en willen wij ook — u niet opleggen. Geen wonder dat de broeders in Antiochië vertroost werden door dit schrijven.

Toch was de macht van de „partij van Jacobus” zo groot, dat Petrus, zoals wij zagen, kort daarop te Antiochië op bezoek, aan de aparte Joodse tafel ging zitten, uit vrees voor deze broeders (Gal. 2 : 11).

En heel zijn leven door hebben speciaal de judaïstische broeders Paulus tegengestaan. Zij hebben de gemeenten, die hij op zijn eerste zendingsreis had gesticht, in Galatië eenvoudig „betoverd” met hun schone woorden (lees Paulus’ brief aan de Galaten hierover). Zij hebben een groot deel van de Corinthiërs wijsgemaakt, dat Paulus helemaal geen apostel was. . . . en Paulus is meermalen in gevaar van zijn leven geweest onder deze „valse broeders”, die altijd weer steun vonden onder de zwakken in het geloof en in de „partij van Jacobus”. Het waren Jacobus en de ouderlingen die Paulus naar de tempel zonden om zich te zuiveren van de „blaam” (Hand. 21 : 18).

Valse apostelen

De broeders uit de Joden hebben de band met Paulus en met de gemeenten uit de heidenen niet verbroken. En Paulus had geduld met de zwakheid van geloof van zijn broeders Joden. Hij was dan de

Joden een Jood. En hij vermaande de Corinthiërs, die sterk waren in het geloof (en die gewoon vlees gingen kopen in de slagerswinkels die bij de heidense tempelagerijen behoorden, zonder navraag te doen) dat zij liever geen vlees zouden eten dan hun zwakke broeders aanleiding te geven om tegen hun geweten in mee te doen, en zo hun geweten geweld aan te doen. Maar de partij van de judaïsten was fel gekant tegen Paulus. Hun leraars gingen naar de gemeenten en stelden zich voor als apostelen van Jezus Christus. En hun voorname boodschap was, dat Paulus geen apostel was en dat zijn evangelie niet deugde.

Hier waren de scheurmakers aan het woord, de ketters, de leden van de sekte die Christus' lichaam verscheurden. Paulus heeft tegen hen een radicale strijd gevoerd en hen rondweg „valse apostelen” genoemd, (2 Cor. 11 : 13), ook al verschenen zij als „engelen des lichts”.

En in Gal. 1 : 6-9 zegt hij: al waren het nog zulke voorname lieden, al was ik het zelf of Petrus — of al was het een engel . . . wie met een ander evangelie komt dan ik op bevel van Christus Jezus zelf heb moeten prediken, die zij vervloekt!

De val van Jeruzalem, meteen het einde van de Jeruzalemse kerk, was een slag voor deze „apostelen”. Zij konden zich nu niet meer beroepen op de Jeruzalemse gemeente en sindsdien worden zij als aparte, tegenover de kerk staande, sekten genoemd.

Zij hadden steeds sympathie gehad van de oude Joodse kerk. Paulus wist het wel: zij toonden een heel vroom wettisch Joods gezicht en hielden de besnijdenis opdat zij niet vervolgd werden door de Joden. Gal. 6 : 12. Vooral de Joodse sekten, die het ernstig namen met de beoefening van een godsdienstig leven dat min of meer los van het officiële Jodendom stond, konden daarbij tegenover deze Joden-Christenen sympathiek staan. Onder de namen Ebjonieten en Nazoreeërs bestonden de scheurkerken van deze „valse apostelen” nog enkele eeuwen. Vooral in het Oost-Jordaanse werden zij gevonden, doch ook in Syrië en op enkele plaatsen in Klein-Azië.

Zij hielden zich pijnlijk nauwgezet aan de wet van Mozes — en tegelijk hielden zij het er voor, dat Jezus de Messias was. Zij speculeerden graag over de verhouding van Jahwèh (die zij als Joden niet als de Drieënige wilden kennen) tot Jezus. De woorden van Jezus: Ik

en de Vader zijn één, één Abraham was ben Ik, Die Mij gezien heeft, die heeft de Vader gezien, waren voor hen een „probleem”. Gaven zij Jezus Goddelijke eer (zoals sommigen onder hen deden), dan werd hun Joods godsbegrip, dat star monotheïstisch is, aangetast. Daarom loochenden anderen liever de bovennatuurlijke geboorte van Jezus. Zij fantaseerden dan, dat Jezus, de zoon van Maria en Jozef, eerst bij de doop tot Messias was geworden. In de derde eeuw hield deze Joodse speculatie zich bezig met de Logosleer en zag zij in Jezus de Logos, de opperste wijsheid van het Spreukenboek. En toen kreeg men weer ruimte om de bovennatuurlijke geboorte toe te geven op filosofische gronden en met behulp van wijsgerige speculaties. Zo tastte dit Joodse „evangelie” der valse apostelen in het duister.

In alle literatuur van deze sekten werd het apostelschap van Paulus verworpen.

Zij gebruikten alleen een „Evangelie van Mattheüs” in het Hebreuws. Irenaeus verhaalt, dat zij altijd baden met het gezicht naar Jeruzalem. Zij verwachtten ook de wederkomst van Christus in chiliastische zin, als een wederoprichting van het oude Jeruzalem en het herstel van het Joodse volk als „de” kerk. „De” woonplaats Gods was eigenlijk nog Jeruzalem, volgens hun gedachten.

Naast het „Evangelie van Mattheüs” werd ook een zeker Hebreëer-Evangelie gelezen. Het is geschreven voor 130 door Joden die de bovengenoemde valse apostelen waren gevolgd.

In de brief aan de engel der gemeente van Smyrna en in die aan Filadelfia spreekt de verhoogde Here Zelf van lieden, die de gemeente lasteren en die zeggen, dat zij Joden zijn. De Heer der kerk zegt daar: zij zijn het niet, zij zijn een synagoge van satan.

Als dit gesproken is over de bovengenoemde sekten, dan is het oordeel over deze vroom schijnende Joodse Christenen wel zeer vlijmend.

Trouwens, Johannes zag ook de Zoon des mensen in grote heerlijkheid en majesteit, „en uit Zijn mond kwam een tweesnijdend scherp zwaard”.

Met het woord van Christus, dat aan Paulus zeer speciaal in een aparte openbaring was toebetrouwd, heeft ook de dienstknecht des Heren gestreden. En in zijn kamp op leven en dood, waarbij hij dagelijks „stierf”, behield de kerk haar leven. Lees 1 Cor. 4 : 11-15

en 2 Cor. 11 : 12-29 en vooral 2 Cor. 4 : 11 en 12. De dood werkt wel in ons, maar „door de-dood-verachtende-inzet van mijn leven voor de rechte prediking van het evangelie” werkt het leven (van Christus) in u (in de kerk).

Aan het einde van dit leven van strijd kon deze dienstknecht van Jezus Christus zeggen: Ik heb de goede strijd gestreden, ik heb mijn loop ten einde gebracht, ik heb het geloof behouden; voorts ligt voor mij gereed de krans der rechtvaardigheid, die de rechtvaardige Rechter Jezus mij geven zal, als Hij komt op de wolken. 2 Tim. 4 : 7, 8. Dan zal Hij ook richten tussen Paulus en de „valse apostelen”, die als engelen des lichts de gemeenten „betoverden” door een vroomheid, die niet uit Christus Jezus was, maar aan het godsdienstig mensenhart ontsproten.

De sekte der Ebjonieten heeft bestaan tot ongeveer 635 toen de Arabieren het Oost-Jordaanse land veroverden.

Gnostische Joden-Christenen in Colosse

In Colosse traden nog andere leraars op, die ook van Joodse afkomst waren, en ook de nadruk legden op de Joodse feestdagen, vooral op de sabbat en op de nieuwe-maan-feesten. Maar zij spraken veel meer „diepzinnig” dan de judaïsten.

Zij hadden in een weg van dopen en boetedoeningen van trap tot trap zulk een „geestelijke” hoogte bereikt, dat zij „volmaakten” konden heten. En deze „volmaakten” hadden een diep inzicht in de „verborgenheden”. Een wereld van „mysteriën” lag voor hen open. Zij hadden „de” gnosis, de „ware kennis” der dingen, een heel andere kennis dan die van gewone mensen. Een heel andere gnosis ook dan die van de eenvoudige Christenen, die Paulus volgden en alleen maar geloofden. Bij hen ging het „niet zo gemakkelijk”.

Zeer zeker: Jezus Christus was gekomen. En Hij was de Zalig-maker, de hoogste Profeet. Maar dat was het nu juist — de weg om tot „ware” kennis te komen, de „weg” om de God-mens te volgen en één met Hem te worden, dat was een lange „weg van kruisiging van het vlees”. Het lichaam moest niet gespaard. Door vasten (raak niet, smaak niet, roer niet aan) en door zich te onthouden van vleesspijzen

en van wijn werden de „dingen van de aarde” gedood en ging de „hemelse wereld” zich openbaren. Wie daar mocht komen in te dringen was gestorven aan „deze wereld”. Zulke mensen vielen direct op als „bijzondere” mensen. Zij hadden het vrome („mismaakte”, zeide Jezus) gezicht van vastende godsdienstige mensen die het verder gebracht hebben dan gewone lieden. Hun wijsheid maakte een diepe indruk op de gemeente. Hun ascese had de schijn van zeer diepe kennis van verborgenheden der religie. Zij waren ver verheven boven het aardse en zij wisten de geheime betekenis van de „elementen der wereld”: zij kenden de sacramentele kracht van het „vuur” en van het „water”.

Zij stonden ook in verbinding met „engelen” en zij kenden de geheimen van de „sterren”. Als dan zulk een „volmaakte” in de gemeente van Colosse kwam wonen, zagen de eenvoudige, gewone zondige mensen die niet vastten en niet meer de sabbat hielden naast de zondag en die niet godsdienstig vegetarisch leefden en wijn dronken, dan zagen zulke gewone mensen met gebreken, die alleen maar in Jezus geloofden, met schuchtere eerbied op naar deze „heiligen”, naar deze „volmaakten”.

Het waren toch inderdaad uit godsdienstig oogpunt mensen die het ver gebracht hadden in de verborgen wijsheid, in de gnosis. Het waren zeer „bijzondere” mensen en het leek heiligschennis als men zich niet aan hun woord der wijsheid onderwierp.

Paulus hoorde van deze gnostische Joden-Christenen en hij hoorde van hun invloed op sommigen en van de moeilijke strijd der kerk tegen deze leraars.

Toen nam hij de pen en schreef de brief aan de Colossenzen. Paulus, een apostel van Jezus Christus, aan de heiligen, (de heel gewone gelovige broeders) in Christus, die te Colosse zijn: genade zij u en vrede van God, onzen Vader. Wij danken God dat wij door Epaphras, de dienaar der gemeente, gehoord hebben van uw geloof en uw liefde. Wij bidden voor u, dat ge moogt vervuld worden met alle wijsheid en geestelijk verstand in Christus. Door Hem zijn alle dingen gemaakt, de zienlijke evenzeer als de onzienlijke en Hij zal alle dingen verzoenen met Zich, zowel de dingen die op de aarde zijn, als die in de hemelen zijn. (Dus de verachting van „het aardse” bij de gnostieken is geoordeeld). En Hij heeft u ook verzoend, als ge maar blijft

in het geloof, gefundeerd en vast, (dus geen trappen van volmaking in z.g. ware kennis = gnosis). Wij verkondigen de „verborgenheid” die God openbaarde in Hem — en wij willen ieder mens volmaakt stellen in Christus Jezus. In Hem is door het geloof te vinden alle rijkdom van een volledig inzicht, de ware kennis (gnosis) van het geheimenis van God en van Christus. In Christus liggen al de schatten van wijsheid en gnosis verborgen.

Ziet dan toe, dat niemand u meeslepe door de filosofie en ijdel bedrog in overeenstemming met de overleveringen der mensen, de wereldgeesten, en niet met Christus, want als u gnosis wilt hebben, kennis van de godheid, zoekt dan in Hem, want in Hem woont al de volheid der Godheid lichamelijk. En u kunt alleen in Hem „volmaakt” zijn.

Dat dan niemand van de gnostische bijzondere volmaakten oordele over vlees eten, alsof vegetarisch eten heiliger zou zijn, of wijn drinken of ook in feestdagen, sabbatten of nieuwe maanfeesten, want dat waren schaduwen van Christus.

Dat dan niemand u onder zijn macht brenge en u probeer te imponeren door zijn nederige, ootmoedige, zelfontledigende, vrome houding en door mededeling van engelengemeenschap . . . zij hebben niets gezien, het is niets dan opgeblazenheid van het vrome vleeselijke verstand. Zij heten Christenen, maar zij houden zich niet aan het Hoofd Christus. En alleen in samenvoeging met Christus kan de kerk opwassen in de kennis van God.

Indien gij dan, gemeente, met Christus zijt gestorven aan de „wereldgeesten” van de Joodse fantasieën, waarom wordt gij dan nu nog, alsof ge nog mensen zijt van de wereld buiten Christus, met vrome inzetten belast van raak niet en smaak niet en roer niet aan? Al deze dingen brengen bij toepassing verderf mee voor de godsdienstige wereld van onze tijd.

Het zijn maar geboden en inzettingen van godsdienstige lieden, die wel de schijn hebben van vroom te zijn, en van streng te zijn over het lichaam, over de dingen van de aarde om de dingen van de hemel te verwerven, maar het is niets waard. Tenslotte wordt het boze vleeselijke hart er mee verzadigd.

Weet ge, wat ge doden moet? Niet uw lichaam, maar uw leden die op de aarde zijn, alles wat in u nog niet met Christus is gestorven en opgestaan, de oude mens, d.w.z. de hoererij, de onreinheid, schande-

lijke beweging, kwade begeerlijkheid en de gierigheid. En doet aan de nieuwe mens (niet de gnostische bijzondere mens) die vernieuwd wordt tot kennis van Christus.

Met heel „gewone” vermaningen en groeten eindigt deze brief die polemisch gericht is tegen het gevaar van gnostische vroomheid waardoor de gemeente dreigde verleid te worden.

Elkesaïeten en apocriefe evangeliën

Een uitvoerige beschrijving van de leer der gnostische Joden-Christenen is ons bewaard door de oude schrijvers die uit een profetisch boek putten, van Elxaï.

Elxaï trad als profeet op in het Oost-Jordaanse omstreeks het jaar 100. Hij vond aanhangers onder de Christengemeenten uit de Joden die de valse apostelen gevolgd waren. De sekte noemde zich naar haar profeet Elkesaïeten of ook wel naar haar kenmerkend beginsel: de gedoopten.

De profetie van Elxaï is gericht tot de gedoopte Christenen en roept ze tot een tweede doop tot afwassing der zonden. De magische kracht van het element „water” leidt op de rechte „weg”. Vandaar dat herhaalde afwassing al heiliger maakt. Ook tegen ziekten was de doop krachtig. En om duivelen uit te werpen was een hernieuwde doop zeer dienstig. De besnijdenis werd in ere gehouden, de Joodse ceremoniën en de sabbatten werden door deze Christenen naarstig onderhouden.

Bij het gebed richtten de Elkesaïeten, evenals andere Joodse Christenen in het Oost-Jordaanse, hun gezicht naar Jeruzalem. Daar vlees eten zondig geacht werd, oefenden zij kritiek op de bloedige tempeloffers en daarbij behorende maaltijden van hun voorouders. Het bloed van Christus zei hun niets. Jezus was juist gekomen om de bloedige offers te veroordelen en af te schaffen. De oudtestamentische profeten verwierpen zij. Christus was voor hen de zoon van de allerhoogste Joodse God. Hij bestond al vóór de wereld en had goddelijke kracht. Hij was vóór Zijn verschijning als Jezus reeds eerder, bijv. in Adam „belichaamd” geweest. En nu was Hij in de hemel. Elxaï had Hem aanschouwd, als een reus, zo groot als een berg van 96 mijlen hoog. Naast Hem had hij zijn zuster Roecha gezien, dat was de Heilige Geest.

Geslachtszonden waren voor deze „onthouders”, die doding van het lichaam vroom achtten, de grootste zonden. Daarom predikte Elxaï: Wie geslachtszonden van welke aard ook op zijn geweten heeft en de woorden dezer profetie hoort, die kome nog heden en late zich dopen in de Naam van God en van de grote Koning Christus. Hij werd met zijn kleren aan gedoopt. Dan werd hem opnieuw alles vergeven. De dopeling moest daarbij de zeven getuigen aanroepen: de hemel, het water, de heilige geesten, de gebedsengel, de olie, het zout en de aarde. Deze getuigen zouden er borg voor zijn dat hij niet meer zou zondigen, niet meer zou echtbreken, stelen, geweld plegen, bedriegen, haten, twisten noch welgevallen hebben in enige boosheid.

Verder spreekt Elxaï over de invloed van de sterren en de maan. Bij bepaalde sterren- en maan-constellatie moet men geen werk beginnen, niet dopen enz. In later jaren heette Elxaï de belichaming van de „grote kracht Gods”. Vergelijk Hand. 8 : 10, waar bericht wordt dat men in Samaria Simon de tovenaer hield voor „de kracht Gods”.

Zeer waarschijnlijk zinspeelt Paulus in de brief aan de Colossenzen op deze uitdrukkingen, waar het Goddelijke in de mens wordt gezocht als hij op Christus Jezus wijst en zegt: in Hem woont al de volheid der Godheid lichamelijk (dus niet in Simon Magus noch later in Elxaï, maar in Christus Jezus). En in Col. 2 zegt hij: door de doop zijt gij met Hem begraven en opgestaan (2 : 12), dat is éénmaal geschied. En Hij is het beeld van de onzienlijke God, de eerstgeborene aller creaturen. Door Hem zijn ook de zienlijke dingen gemaakt en Hij zal ook de dingen op aarde evengoed als de dingen in de hemelen met zichzelf verzoenen.

En Hij heeft u ook verzoend door het lichaam Zijns vlezes (1 : 22). Op dat vlees- en bloedoffer van de lichamelijke Jezus komt juist alles aan. Wij hebben de verlossing door Zijn bloed, door dat concrete bloedige offer (1 : 14). Geen wonder, dat ook deze Christenen niets van Paulus moesten hebben.

Geen wonder ook, dat zij bij het Avondmaal de wijn (teken van bloed) konden missen en met brood en zout het Avondmaal vierden.

Omstreeks 400 werden er nog Elkesaïeten aan de Dode Zee gevonden. Toen heetten zij reeds Zon-aanbidders, omdat zij inplaats van naar Jeruzalem naar de zon zich wendden bij het bidden.

In de tweede eeuw was er ook een geschrift in omloop onder de

titel: Prediking van Petrus. Onder de naam van Petrus worden hier leringen, verwant aan die van de Elkesaïeten, verkondigd.

In een Christelijke roman, de oudst bekende Christelijke roman, die men de „Pseudo-Clementinen” noemt, wordt deze getuigenis van Petrus verwerkt. In deze roman worden de disputen van Petrus met Simon de tovenaars uitvoerig weergegeven. Meteen wordt de bekering van Clemens van Rome (95) beschreven.

Clemens zou uit keizerlijke stam gesproten zijn en tevergeefs de waarheid gezocht hebben in de wijsbegeerte. In de kerk van Petrus vond hij vrede. En meteen ontmoette hij daar zijn verloren huisgenoten. In dit boek is ook opgenomen een brief van Petrus aan Jacobus en een brief van Clemens.

Deze brieven zijn niet alleen apocrief in de zin van niet-canoniek, maar zij zijn ook niet echt. Petrus heeft zeker wel meer brieven geschreven dan de twee ons bekende, die in de canon van de Heilige Schrift zijn opgenomen.

Werden er nog eens niet-canonieke echte brieven van Paulus en Petrus en Jacobus ontdekt, dan zou dat zeer interessant zijn, want het zouden gewichtige bronnen voor de kerkgeschiedenis zijn. Intussen, het zou dan niet goed zijn om ze naast de H. Schrift te stellen. Zij zouden dan toch „apocrief” heten. In dit geval echter zijn de brieven en verhalen en belijdenissen van Petrus niet alleen apocrief, maar ook vals.

Petrus stond wel eens zwak tegenover de broeders van de Jacobuspartij, en daardoor minder sterk tegen de judaïsten als Paulus, maar tenslotte was het verschil tussen de kerk van Christus en de „Christelijke” scheurkerken als van Elxaï zo groot, dat Petrus onmogelijk voor die kring en in hun geest een getuigenis kan gegeven hebben.

Trouwens dit geschrift is niet het enige dat onder een valse naam doorging. Zoals het met alle werk van de duivel gaat, zo ook hier. Hij is een leugenaar van den beginne, waarom zou ook de titel en de naam van de schrijver van deze leugenachtige leergeschriften niet vals kunnen zijn?

Er is uit die tijd een aantal geschriften bekend uit deze gnostische kringen, die niet alleen apocrief (niet canoniek) zijn, maar ook door en door onbetrouwbaar.

Er zijn tal van „evangelien”, die allerlei wonderlijke verhalen over Jezus voor hun lezers opdissen. We noemden reeds het Hebreeër-

evangelie. Verder was er een Petrus-evangelie (vol legenden) met een docetische Christusvoorstelling! De doceten leerden dat Jezus een schijnlichaam had.

Vooraf ook de kindsheid van Jezus bood ruime stof tot fantasie. Een evangelie van Jacobus de Kleine verhaalt het leven van Maria tot aan de kindermoord te Bethlehem. Een evangelie van Thomas geeft anekdoten over de jeugd van Jezus. De Schrift zegt duidelijk, dat Jezus zijn eerste teken deed te Kana in Galilea, en dat Hij dit zelfstandig deed, niet als kind op aandrang van Zijn moeder. De wonderen behoorden tot Zijn ambtelijk werk. Maar in het Thomas-evangelie is het knaapje Jezus een wonderdoener, een soort kleine tovenaars. Het knaapje Jezus wekt doden op, rekt tekort afgezaagde planken uit, vangt het water van een brekende kruik in zijn opperkleed, oogst van één korrel honderd kor, Hij verstond de magische geheimen van de lettertekens, „de kracht van de alpha”, als wist Hij alleen het „onkenbare” dat in de alpha (Griekse letter a) aan de volmaakten wordt geopenbaard (Irenaeüs 1, 20, 1).

Hij behandelde zijn leermeesters uit de hoogte en sloeg door een vervloeking een boze meester neer, stopte de leraars in de tempel op zijn twaalfde jaar de mond . . . kortom, 't was een heel bijzondere wonderknaap met ontzaglijk diepe, goddelijke krachten . . . net een kleine „volmaakte” van de gnostieken. En helemaal niet het „kindeke Jezus” van de Schriften, ons in alles gelijk geworden, uitgenomen de zonde.

Zoals het evangelie des geloofs van Paulus al te eenvoudig was voor de valse profeten van allerlei soorten en al te gewoon voor de diepzinnige gnosis van de volmaakten, zo was de werkelijkheid van het kind Jezus te gewoon en te alledaags en te „aards” voor de Christenen, die deze apocriefe evangeliën lazen en herlazen.

Uit de vijfde eeuw was er een Arabisch evangelie van de jeugd van de Verlosser in omloop. Dit evangelie is ook van invloed geweest op de koran. Daarin spreekt Jezus, in een wieg liggende, zijn moeder toe en houdt ook een toespraak tot de omstanders. Dit is ook in de koran opgenomen.

De kerk, die zich aan het Woord hield, wilde van al deze apocriefen niets weten en veroordeelde ze ten sterkste. Maar in het Oosten waren vooral de Kindsheids-evangeliën zo populair, dat zij de plaats der canonieke boeken innamen. In allerlei vertalingen (Syrisch, Arabisch,

Koptisch, Sahidisch, Armenisch, Perzisch) zijn ze tot ons gekomen en misschien schuilen er nog vele van deze geschriften in de kloosters van de ver afgedwalde Oosterse „kerken”.

Er zijn hier ook lijnen te vinden, die naar Mohammed en de koran leiden. Het Christendom dat Mohammed leerde kennen, leefde bij deze fabelen- en legenden-evangeliën en kende de H. Schrift, de canonieke boeken niet meer. Van Perzië tot Egypte en Klein-Azië waren deze apocriefen omstreeks 600, in Mohammed's tijd, zo goed als de enige bron van kennis voor de Christenen.

Zo was de kandelaar weggenomen.

De kerken hadden niet Gods Woord bewaard, maar waren door de „zwakken” in de Joods-Christelijke gemeenten, door de judaïstische leraars in Paulus' dagen, door de volmaakten in „ware kennis”, tenslotte door allerlei sekten als Ebjonieten, Elkesaïeten enz. enz. van de waarheid afgeweken. In al deze sekten werden deze apocriefen gaarne gelezen en ijverig overgeschreven en vertaald. Ook de gnostieken beriepen zich op deze evangeliën als het hun te pas kwam. Ook al waren ze niet van gnostische oorsprong, tenslotte konden de gnostieken de andere geschriften waarderen. Als voorbereidend werk voor hun hogere trappen. Zo sprak men in latere gnostische kringen van boekjes, die goed waren voor „werkende” mensen, die het nog in deze wereld zochten, in vrome werken — en van boekjes voor de volmaakten, die tot de ware sabbat waren geraakt.

Simon Magus

De voorstelling alsof de eerste Christenkerken, tenminste in de dagen van de apostelen, een ideaal beeld zouden vertonen van een leven zonder kerkstrijd, is volkomen onjuist. We lezen in de Brieven van Paulus en Johannes over de judaïsten, die uit de besnijdenis leefden, over kerkleraars als Hymenaëus en Philétus, die de opstanding des vlezes verloochenden en wier woord zou voortwoekeren als de kanker (2 Tim. 2 : 17, 18), over Christen-antinomianen die zondigden opdat de genade toe zou nemen, over Nicolaïeten en antichristen, die na hevige strijd (1 Joh. 2 : 19 en 13, 14) uit de kerk waren gegaan, omdat zij niet tot haar behoorden.

In de laatste tijd wordt de aandacht der kerkhistorie-schrijvers weer

bijzonder sterk getrokken tot de grote ketterse beweging in de eerste eeuwen, die men het gnosticisme noemt. Duizenden Christenen en gehele kerken zijn door deze dwaling verleid geworden. „Gnosis” betekent woordelijk: „kennis”. De gnostische Christenen bedoelden daarmee een buitengewone, bovenaardse „wáre kennis”. Zij meenden dat „achter” en „in” en „boven” de gewone dingen iets geheimzinnigs, iets dat geheel iets ánders was, moest vereerd worden. Dat „andere”, dat was de oergrond, het oer-Wezen. Dát wezen aller wezens te kennen, dat was „gnosis”.

Zelfs de openbaring van God in de natuur en in de heilsgeschiedenis, in kerk en Woord en Sacrament, behoorde tot het lagere. „Boven” en „achter” dat alles was de eeuwige oergrond, de eeuwige oerzaak, die door „ware kennis” moest gekend worden als het grote Onbekende, als „De Grond”

Alle oude oorkonden uit de kerkgeschiedenis noemen Simon de tovenaer, van wie we lezen in Hand. 8, als de grote profeet van de gnostische richting in de kerk. Hij is te kwader ure Christen geworden en heeft geweldig veel schade in de kerk aangericht.

Hij was een Samaritaan van geboorte, uit het plaatsje Ghetton. Zijn vader heette Antonius, zijn moeder Rachel. Simon studeerde filosofie in Alexandrië en zocht de geheimenissen der toverkunst. Al wat geheimzinnig was, al wat „geheel iets anders” was dan het gewone leven in deze wereld, werd door hem nagejaagd als het wáre „Wezen” van de ándere „geestelijke” wereld.

Toen hij terug kwam in zijn land, sloot hij zich aan bij een Samaritaanse sekte, die geleid werd door een zekere Dositheos, die zichzelf Hestos, „de Stilstaande” noemde. De Jood Philo in Alexandrië noemde God de Eeuwig Stilstaande, wat we nu nog vinden uitgedrukt in de gebedsaanspraak van sommige mensen, die verwantschap hebben met deze leringen. Men begint dan aldus: o algenoegzaam volzalig eeuwig Opperwezen, dat geen verandering noch schaduw van omkering heeft, dat Eeuwige onbewogen Zijnde Wezen aller wezens” enz. De „ware kennis” was dan, dat men ook zulk een Stilstaander werd, die letterlijk alles prijs gaf om alleen maar te zinken op de Oergrond. Wie daartoe kwam, had gnosis, wáre kennis — hij werd zelf goddelijk.

Simon kwam bij die sekte en verdrong Dositheos. Hij nam de vrouwelijke „godheid” Helene (een slechte vrouw) van Dositheos over en nu was Simon de manlijke „kracht Gods” en Helene de vrouwe-

lijke. De onbekende „Grond”, het „Ware Wezen” was nu Simon zelf, hij was zichtbaar en toch Wezenlijk Onzichtbaar. 't Ware was in hem verborgen, Geest. Zo was ook in de Bijbel het Ware Wezen verborgen. En alleen Simon kende dat door zijn „gnosis”.

Als men las van het Paradijs, dan was dat niet gewoon op te vatten, neen, 't was geen gewone „hof” met bomen, — het was de baarmoeder. En de rivieren om de hof van Eden dat waren de navel, de bloedaderen enz. De vertakkingen der rivieren, dat waren gezicht, smaak en gevoel. Van de werkelijke wereld te spreken, dat had met „ware kennis” niets te maken. . . .

't Wáre manifesteerde zich tenslotte voor het volk in de toverkunsten die Simon deed.

Toen de evangelist Philippus in Samaria kwam prediken, was Simon daar de man. Zij hingen hem allen aan en noemden hem: de grote kracht Gods (verg. Luc. 1 : 35). Hij had met allerlei toverkunsten hen in de war gebracht. Nu kwam Philippus daar en deed grote tekenen van genezing. De macht van Jezus kwam uit in het gewone leven.

Dat gaf opzien in de stad. Dat waren geen toverkunsten, zwoel van mysteriën. Zeer velen werden toen gelovig en werden gedoopt in de Naam van Hem, die een mens was van gelijke beweging als wij, uitgenomen de zonde.

Simon kwam ook luisteren. Ontzet zag hij toe. Zijn honger naar mysteriën dreef hem naar Philippus en hij meende nu dan toch al heel duidelijk het „Ware Wezen” der dingen te ervaren. De Eeuwige Stilstaander was dáár óók in die Jezus geopenbaard. . . . de grote „Kracht Gods” was in deze „Hestos” nóg sterker dan in hem. Het algenoegzaam eeuwig „Wezen” der dingen, de Geest, was hier.

O, Simon liet zich dopen, onderdompelen in die heilige sfeer van de Oer-grond der dingen, waaruit al die tekenen zichtbaar-Onzichtbaar neerdaalden in deze wereld, die toch niet het ware Wezen was.

Simon bleef gedurig bij Philippus, hij werd niet verzadigd van weelde om dat „opmerkelijke”, gans Andere, „Wezenlijke”. Hij voelde de „Grond”.

Simon Petrus kwam eens zien wat daar gaande was in het land der Samaritanen. Hij legde de gedoopten de handen op en zij ontvingen de Heilige Geest. Toen steeg de mystieke bewondering van de gedoopte goddelijke stilstaander ten top. Hier was nog meer dan Philippus. . . . O, welk een geheime wereld van de Oer-grond ging hier

open! Hier werd de daadwerkelijke vereniging met het Eeuwig Stilstaande Wezen zichtbaar-Onzichtbaar, gekénd met wáre gnosis des Geestes. O, mocht Simon daar de macht over krijgen. Macht over God Stilstaander zijn náást dát Oer-Wezen en dat zichtbaar voor aller ogen.

Toen greep de rijke Simon in zijn beurs, dat was hem goud waard. Hier Simon Petrus, ik zal u rijkelijk belonen, geef mij óók déze macht over God

Dát vroeg deze gnostische Christen aan de gewone mens Petrus de dienstknecht van Jezus Christus, die een mens was van ons vlees, voor zoveel het vlees aangaat, van déze wereld. Maar toen werd hij doorzien in al zijn „vrome”, „diepe” godsdienstige goddeloosheid.

Petrus zeide: uw geld zij met u ten verderve omdat gij meent, dat de gave Gods voor geld verkregen wordt. God de Heilige Geest te koop voor geld! In de macht van de koper! Gij hebt part noch deel aan deze zaak, uw godsdienst is geheel iets anders! Uw hart is niet recht voor God. Bekeer u toch van deze boosheid en bid God, of u deze overleggingen mogen vergeven worden. Want ik zie, dat gij zijt in een gans bittere gal (bah, welk een godsdienst!). Gij zijt in een warnet van ongerechtigheid, dat niet te ontwarren is.

Simon was geen opzettelijke bedrieger! Ook geen ondiepe zoeker van eigen eer — hij was diep religieus en „eerlijk” — hij meende het goed met zijn „gnosis” — dat blijkt uit zijn bevend spreken: „Bidt gij voor mij, opdat het verderf niet over mij zal komen”

Lucas vertelt niet verder meer van Simon. Zijn lezers hebben het wel geweten, wat tot ons kwam door de oorkonden van de oudste kerkgeschiedenis. Hij is voortgegaan in deze gal van godsdienstige „wáre kennis” en in ’t warnet van speculaties over de Eeuwige Stilstaander, de „Oer-grond”, die de ware God is in tegenstelling met de God, die Zich openbaart in de Schriften en die Zijn schepping in stand houdt in het gewone leven.

Men verhaalt dat Simon later een dispuut van drie dagen hield met Petrus, in Rome en dat hij de kerk heeft verwoest, terwijl hij zijn sekte hield voor de wáre godsopenbaring. En men zegt, dat hij op vreselijke wijze aan zijn einde kwam.

De geest van de „anti-christ”, de „gnosis”

Wij zagen reeds, hoe in de gemeente van Colosse enkele „bijzondere” mensen zich uitgaven voor „volmaakten”, die een zeer bijzondere „kennis” (gnosis) hadden verworven in een lange weg van oetouwing en oefeningen, die het lichaam niet spaarden. Zij hadden inzicht in mysteriën; zij hadden gemeenschap met engelen, en zij vonden het eenvoudige geloof, dat alle wijsheid en volmaaktheid in de Christus zoekt, verwerpelijk of tenminste een lagere trap voor „beginnelingen”. Deze gnostieken noemden zichzelf „geestelijke” mensen met diep inzicht in het „geestelijke”. Jezus kwam ook in dat „geestelijke” te pas, maar dat „gewone mensen” zo maar door het geloof volmaakt rechtvaardig zouden worden voor God, dat wisten deze ingewijden wel beter. Er was heel wat nodig om „volmaakt” te worden en de „Onbekende God” te kennen met „geestelijk” verstand, met „ware kennis”, met die gnosis, die deze mensen vóórstonden.

Wij zagen ook, hoe Simon Magus, de hoofdpersoon van de Samari-door sekten als van Elxaï, met zijn rituele doopwassingen en geheime wijsheid omtrent allerlei mysteriën, waarbij ook de Naam van Christus dienst deed en zelfs Petrus werd genoemd en brieven van Petrus werden gelezen.

Wij zagen ook, hoe fel Paulus tegen deze gnosis heeft geschreven in de Brief aan de Colossen en wij begrepen, hoe alle Joods-Christelijke sekten Paulus hebben veracht en zijn Brieven hebben verworpen en van het begin af zijn apostelschap hebben ontkend.

Wij zagen ook, hoe Simon Magus, de hoofdpersoon van de Samari-taanse gnosis, in aanraking kwam met de prediking van het evangelie en hoe hij geboeid werd door de kracht van de Heilige Geest. Maar Petrus ontmaskerde dit „samenknoopsel van ongerechtigheid”. Intussen is Simon doorgedaan met zijn „geestelijke geheimenissen”. En ook deze gnosis, hoe fantastisch en profanerend zij was, heeft menigeen betoverd en meegesleept.

De aantrekkingskracht van deze „geestelijken”, die uit hun geestelijke („pneumatische”) hogere sfeer neerzagen op de gewone Christenen, de ziellijken (de psychischen), is een tijdlang geweldig geweest. De „gnosis” heeft zeer ernstige gevolgen gehad voor de kerk. Overal ontstonden groepjes van deze „geestelijken” met hun aanhang. De

kerk heeft omstreeks 150 een crisistijd doorgemaakt, vanwege deze „zwarte wolven” (Hand. 20 : 29), die de schapen der kudde trachtten mee te slepen. Voor de trouwe herders was het een strijd op leven en dood tegen deze verleiders, die kwamen in engelengestalten. Zij spraken van „ware kennis”, van de „Onkenbare God”, die een ander was dan de God van Genesis 1 en 2. Van „geestelijk volmaakten”, „psychische” beginnelingen op de weg, „stoffelijke” wereldse mensen. Zij leefden in onthouding, zeer ernstig — en sommigen kwamen zo ver, dat de zonde die hun „aardse mens” deed, geen enkele smet meer wierp op hun „pneumatische mens”.

Ja, er kwamen mensen, die leerden, dat het onbeschaamd moedwillig leven in onkuisheid en andere grove zonden een bewijs was van hoge „geestelijke” volmaaktheid. Hun zogenaamde nieuwe „ik” stond zover boven het aardse en boven heel hun leven hier op aarde, dat zij midden in de vuilste zonden liggende, konden zeggen, dat hun eigenlijke geestelijke „Zelf” niet zondigde. Want dat Ik was boven de wet verheven, want dat was één met God. Dit waren antinomiaanse gnostieken. In de tijd van de Reformatie vinden we deze leer ook bij de David-Joristen. Tenslotte kwamen alle gnostische dwalingen als in een brandpunt tezamen in hun houding tegenover Jezus Christus.

Voor de gnostici in Colosse was Jezus Christus de „geestelijke oorsprong” van de „hemelse dingen” en Hij verzoende de „geestelijke” helft der mensen door een lange weg van ascese en gnosis. De stervenden aan de wereld achter Jezus aan konden zo tot de godheid omhoog streven.

De Elkesaïeten hadden verachting voor de bloedige offers — het bloed van Christus was hun geen zaligheid — het was óók iets uit deze wereld, het was „stof”. Paulus schreef dat door Hem álle dingen, ook die van de aarde, gemaakt zijn en dat Hij óók de dingen van de aarde verzoende door Zijn bloed.

Tenslotte hebben de gnostieken van allerlei soort tegen deze leer der kerk talrijke speculaties gedreven om deze eenheid van de dingen in de hemel en op de aarde te loochenen. Christus was God, en ook waarachtig mens, zo leerde de kerk, de mens Jezus van Nazareth was ook waarlijk de eeuwige Zoon Gods, het Woord was vlees geworden. Neen, zeiden de gnostieken, dat kan niet. De hoogste Onbekende God, die zich openbaarde in Christus kan geen gemeenschap hebben met een mens van vlees en bloed, als zodanig. Al wat de God van

Genesis 1 en 2 schiep kan met de Onkenbare geen directe gemeenschap hebben. Zij noemden nu vaak Jezus een man van Nazareth, van deze wereld, en Christus een gans andere, de openbaring van de Onkenbare, van de ándere wereld. Zij loochenden dat Jezus dezelfde was als de Christus. De „geestelijke” Christus „rustte” maar op de „aardse” Jezus — en toen Jezus aan het kruis kwam, werd deze wereld, het werk van de scheppergod, vervloekt en vernield voor eeuwig. Jezus moest sterven, deze aardse wereld móét er helemaal aan — en dat voor eeuwig! De Christus heeft dus „Jezus” losgelaten en juist in die kruisiging van deze wereld in „Jezus” heeft de Onkenbare God als „geestelijke” Christus getriomfeerd.

Wij moeten nu achter Christus aan ook aan ons kruis; wij moeten alles wat aards schepsel is aan ons, in de dood geven, opdat in die dood de Onkenbare God Christus „geestelijk” in ons zal opstaan. Al wat nu in dit schepsel, in het lichaam gebeurt . . . goddeloze en „vrome” werken van déze mens, dat is alles gelijk . . . dat is alles zonde. Wie nog zijn best doet om niet te zondigen is niet volmaakt in het geloof. Wie volmaakt is in het geloof die acht alle „schepselwerk” uit de boze. En dát juist is „niet-meer-zondigen”.

Er waren dus volmaakten die zeiden dat zij zelf „geestelijk” geen zonden hadden. En meteen leefden zij aards in heel zware zonden. Zij loochenden dat Jezus de Christus was, dat in de mens van vlees en bloed, Jezus, God was geopenbaard in het vlees. Soms ook loochenden zij dat Jezus een gewoon schepsel-lichaam had. Jezus was niet waarlijk vlees, Hij had dan volgens hen een „geestelijk” lichaam en Zijn bloed was „geestelijk” bloed, gemaakt in hogere sferen.

Of ook wel: Jezus had in een schijn-lichaam geleden (doceten). Zoveel gnostische profeten, zoveel oplossingen van dit „probleem” dat zij stelden. Maar de wortel van alles ligt in het dualisme, tussen alles wat in deze wereld op de aarde is en wat in hun zogenaamde „geestelijke” wereld vol van fantastische aeonen (halve godheden tussen de ware God en Zijn schepping) wordt gesteld.

Jezus, de Christus, waarachtig mens met vlees en bloed uit Maria en waarachtig eeuwig God, één met de Vader en de Heilige Geest, één met de Schepper van hemel en aarde en met de oorsprong van alle Geestelijke gaven . . . dat was voor alle gnostieken de grote ergernis. En voor de kerk was het geloof in déze Christus de inhoud van de evangelie-prediking.

De apostel Johannes heeft deze gehele gnostische leer scherp doorzien, toen hij door de Heilige Geest gedreven werd bij het schrijven van zijn zendbrieven. Hij noemde deze gnostische leraars antichristen. Zeer duidelijk waarschuwt hij de gelovigen tegen deze verleiders. Dat hij hun dwaalleer niet uiteenzet, is aldus te verklaren: Johannes behoefde niet te zeggen, wat zij leerden. Waartoe is het nodig om in de prediking het samenknopsel van leugens te ontleden. Op de wortel wijzen is voldoende. Bovendien wisten de lezers van de Brief er alles van. En de Brieven werden door de leraars, die zich aan Johannes hielden, nader uitgelegd en toegepast.

Bij de bediening des Woords voor heden is het zeker niet nodig om al de gnostische speculaties er bij te halen, wanneer uit deze Brieven wordt gepreekt. Maar de grondwaling, de scheiding van „geestelijk” en „wat God hier aan zichtbare dingen geschapen heeft”, gaat nóg door — er zijn nog vele stromingen, die een „geestelijke” Christus kennen en die niet weten willen van werkelijk mensenbloed als offer voor onze zonden. De grote anti-christ zal daarvan gebruik weten te maken om de Christenheid te verleiden.

Johannes zág hem reeds komen in de „anti-christen” van zijn dagen.

Johannes tegen de anti-christen

Wij willen nu de Brief van Johannes lezen zoals hij in de gemeenten die hem ontvingen (tegenover de gnostische leringen en tegenover die volmaakte „geestelijk” anti-nomianen, die de schepping minachten) kan uitgelegd zijn. De „anti-christen” leerden, dat datgene, dat Jezus te horen en te zien en te tasten was, niet de echte „geestelijke” openbaring van de verborgen Vader was, maar dat het slechts een ter vervloeking aan het kruis overgegeven aardse „wereld” van lagere wereldscheppers (aeonen) was. Welnu, zegt Johannes, wij verkondigen u Jezus Christus, die van den beginne (Gen. 1) was en door wie alle zienlijke en onzienlijke dingen geschapen zijn, het eeuwige Woord des levens (1 Joh. 1 : 1).

Hem, die van den beginne was, hebben wij, toen wij met Jezus het land doorwandelden, gehóórd. Wij hoorden, in de dagen toen Jezus bij ons was en ons met gewone mensenstem aansprak, het eeuwige Woord Gods spreken tot ons in gewone mensentaal. Wij hebben Hem,

Gods Zoon, gezien met onze ogen; het Woord was vlees geworden en het heeft onder ons gewoond. Ja, wij hebben hem dagelijks aanschouwd met onze ogen en hebben bij de begroeting getast met onze handen, Jezus, van vlees en bloed, als wij. En deze Jezus was werkelijk het Woord des levens, die ons het eeuwige leven dat bij de Vader was, openbaarde.

De gnostieken spreken van Goddelijk „eeuwig leven” bij de verborgen onkenbare God, maar hoger leven dan in het Woord des levens gegeven wordt is er niet. En dat leven is ons geopenbaard in Jezus, de Christus, zoals Hij in vlees en bloed onder ons heeft gewoond (vers 2).

Hetgeen wij dan van deze echte Jezus Christus gezien en gehoord hebben, dat verkondigen wij u, opdat gij niet zoudt afvallen tot de gemeenschap der anti-christelijke sekten, maar bij onze gemeenschap zult mogen blijven, dat is bij de gemeenschap der apostelen, der kerk. En deze gemeenschap is meteen een gemeenschap met God de Vader en met Zijn Zoon, Jezus Christus, (vers 3). En deze dingen schrijven we niet om u door hoog „geestelijke” verborgenheden te vermoeien en te verschrikken, zoals de anti-christen doen, maar om uw blijdschap des geloofs in Christus Jezus volkomen te maken (vers 4).

Wij willen u dan allereerst zeggen, dat Hij ons van God heeft medegedeeld, dat God een licht is en dat in Hem geheel geen duisternis is. Wanneer gij dan van die anti-nomiaanse gnostieken hoort zeggen dat zij „in God zijn”, terwijl hun leven in de zonde tegen hen getuigt, dan moogt gij bedenken, dat bij God geen zonde bestaan kan (vers 5). Zij liegen dus. Want alleen hij die wandelt overeenkomstig de roeping Gods kan in de gemeenschap der kerk naar waarheid leven, als gerechtvaardigde door het bloed van Jezus Christus, Gods Zoon. Ook de overblijvende doorgaande struikelingen worden om dat bloed dagelijks vergeven aan de kerk. En daar bidt de kerk dagelijks om (vers 7).

Maar als wij in „geestelijke” extase — als de antinomianen — zeggen, dat wij eigenlijk in ons „geestelijke” Ik geen zonde hebben, dan maken wij ons zelf wat wijs (vers 8). Beter is het, zoals de kerk doet, onze zonden telkens te belijden, want God houdt getrouw Zijn belofte en Hij is rechtvaardig, dat Hij het bloed van Christus, dat Hij tot reiniging van zonden gaf, ook werkelijk gebruikt tot onze reinigmaking. Hij gaf aan de kerk de beloften van dagelijkse vergeving (vers 9).

Zeggen we nu dat „geestelijke” mensen boven de zonde uitkwamen, zodat al hun boze daden hun niet meer aangaan, dan maken wij de Vader, die ons gaarne om des bloeds van Christus wil vergeving schenkt, tot een leugenaar (vers 10).

Mijn kinderkens, leeft toch niet in de zonde, zoals de anti-christen doen (2 : 1). En zijt gij in de zonde gevallen, zoek dan voorspraak bij de Vader. Hij is de advocaat der kerk, een verzoening voor de zonde der kerk — en deze verzoening moeten wij prediken voor de gehele wereld (niet maar voor een elite van geestelijken, zoals de gnostici doen; 2 : 2). En hieraan is de gemeenschap met Christus en Zijn kerk te kennen, dat wij Zijn gebod bewaren. Die daar zegt: Ik ken Hem en die Zijn geboden niet bewaart, die moge zich hoog en diep geestelijk noemen, hij is een leugenaar! Maar wie Zijn woord bewaart, die is in Hem.

In de gemeenschap van de kerk is de liefde tot elkander om Christus' wil. (4-6).

Broeders, het is geen nieuw gebod, ik heb er u steeds over gesproken (7) of, laat ik het maar opnieuw zeggen: de liefde tot de broeders is een kenmerk van de kerk (8). De „geestelijken” van de gnosis en hun aanhangers haten de broeders. Welnu, dat is ook weer een bewijs, dat zij in de duisternis leven. De liefde tot de broeders in Christus is een goed kenmerk. Wie de broeders haat geeft daarin al een bewijs, dat hij niet in het licht wandelt (9).

Ik schrijf u apart, kinderen, de zonden zijn u vergeven: ge leeft nog onbezorgd in de gemeenschap der kerk en hebt met al deze dingen nog geen last (12).

Ik schrijf u, oude mensen, want gij hebt Jezus al lang recht gekend door de eerste prediking onder u, toen deze leer nog niet werd verkondigd. Gij kent de rechte leer, van den beginne af.

Ik schrijf u, jongelingen, want gij hebt de aanval van de boze in deze dagen doorstaan en gij hebt de verzoeking van de „geestelijkheid” van de gnosis wederstaan en overwonnen (13).

Ik schrijf u, kinderen, want gij hebt de Vader gekend. Dat moeten gnostici horen! Kleine kinderen, die de Vader kennen! Jezus zelf zeide het al: uit de mond der kinderen en der zuigelingen heeft de Vader zich lof bereid tegenover de wraakgierige vrome lieden, die in de duisternis wandelen en de Vader niet kennen (13).

Ik heb u geschreven, vaders, want gij hebt Jezus (misschien nog

wel gezien) en Hem gekend. Ik heb u geschreven, jongelingen, want gij zijt sterk in het geloof en het Woord Gods blijft in u en gij hebt de boze overwonnen toen gij in geloof voor Gods Woord het gnostische woord hebt verworpen (14). Hebt de wereld (die gij voor Christus hebt behouden) niet lief, zoals zij nu is, verzonken in de zonde. Indien iemand het Grieks-Romeinse wereldleven in al zijn begerlijkheden des vlezes en der ogen en een hovaardig leven lief heeft, de liefde voor de Vader, die geen duisternis kan zien, is niet in hem (16).

Deze wereld gaat voorbij en haar begeren vanwege Gods oordeel over de zonde, maar die de wil van God doet, die blijft in eeuwigheid (17).

Kinderkens, het gaat op de laatste dag aan — en de anti-christ komt — en er zijn al vele anti-christen geworden (18). Zij waren vroeger bij ons in de kerk. Als zij bij ons behoord hadden, zouden zij in de kerk gebleven zijn. Maar zij zijn van onze kerk weggegaan en zo is het uitgekomen, dat zij bij ons niet behoorden (19). Doch gij hebt de zalving van de Heilige Geest, die gij van Jezus Christus hebt ontvangen. Gij hebt allen inzicht in geestelijke zaken. Zoals bij de gnosis maar enkelen inzicht zouden hebben in het „geestelijke”, zo weet de gehele gemeente door de Heilige Geest er alles van af, hoe het in deze dingen staat (20). Ik heb u dan ook niet geschreven omdat gij er helemaal onkundig van zijt, maar juist, omdat ik wist, dat gij er van op de hoogte zijt en mijn waarschuwing zult verstaan (21).

Welnu, wie is de leugenaar, die ik op het oog heb, anders dan die leraar, die loochent dat Jezus van Nazareth dezelfde is als de Christus, Gods eeuwige Zoon? (22). Dat is de anti-christ. Hij loochent zowel de Vader (over wie hij de mond vol heeft) als de Zoon (over wie hij speculaties maakt) (22). Als zij de Zoon loochenen, dan moeten zij ook maar van de Vader niet spreken (23).

Blijft dan maar bij de leer die gij gehoord hebt van het begin af en laat u niet door nieuwigheden verleiden (24). Indien gij daaraan maar vasthoudt, aan de leer der apostelen, dan zult gij ook in de gemeenschap met de Vader en de Zoon in de kerk blijven (24). Hij heeft ons het eeuwige leven beloofd. Dat is meer dan de leugens van „geestelijk leven” der gnosis (25). Gij hebt de zalving van de Heilige Geest als onderpand van de belofte; die zalving blijft en daarom hebt gij geen uitvoerige onderwijzing in deze dingen nodig. Gij weet van al deze dingen (27).

En nu, kinderkens, blijft maar in de Here Jezus Christus, opdat ik, uw leraar, als Hij zal komen op de wolken, vrijmoedig voor Hem moge staan en opdat ik dan niet beschaamd moge staan vanwege uw afwijking alsof ik u niet had gewaarschuwd (28). Gij weet dat Christus rechtvaardig is, bedenkt dan, dat een ieder, die de rechtvaardigheid doet, uit Hem geboren is (29).

Wij mogen kinderen van God zijn (3 : 1). Daarom kent ons de wereld niet. Eens zal Jezus komen en dan zal het uitkomen dat wij Gods kinderen zijn. Wie daarop hoopt, zal zich reinigen, steeds meer. Wie, als de antinomianen de zonde doet, die doet de ongerechtigheid. En in Christus is geen zonde. Wie in Christus blijft, die leeft niet in de zonde zoals de antinomianen. Dat kan eenvoudig niet. Wie zo doet, heeft Jezus Christus eenvoudig nooit gekend (3 : 6).

Kinderkens laat u niemand verleiden (7) door vrome schijn. Die uit God geboren is (zoals de „volmaakten” van zichzelf beweren), die doet de zonde niet. . . . hij kán niet zo leven als deze gnostieken (9). Hier is een kenmerk (10). En ook hun vijandschap tegen de broeders is een kenmerk. Het zijn precies mensen als Kaïn, die zijn broeder haatte, omdat zijn werken boos waren en die van Abel goed (10-12). Verwondert u dus niet, broeders, dat zij u haten (13).

Wij zien in onze liefde voor de broeders in de kerk de liefde van Christus doorwerken (14). Wie nu rijk is en zijn hart toesluit voor zijn arme broeder, hoe staat het met de liefde Gods bij hem? (17). Als ons hart ons bij deze vermaning al veroordeelt, God weet uw zonde nog beter dan uw hart dat weet (20).

Geliefden, als gij een goed geweten hebt in dezen, dan hebt gij vrijmoedigheid tot God in het gebed (21). En gij zult ontvangen wat gij bidt (22). Geliefden, gelooft niet elke geest, ook al schijnt hij vroom en diep. Beproeft de geesten of zij uit God zijn. Vele valse profeten van gnostische richting zijn er uitgegaan in de wereld (4 : 1). Gij kunt ze hieraan kennen: Als zij niet belijden dat Jezus Christus in het vlees gekomen is dan is dit de geest van de anti-christ (3). Wij zijn uit God. Zij zijn niet uit God en daarom haten die predikers en hun aanhang ons (4-6).

Een ieder die gelooft, dat Jezus de Christus is, (tegenover de scheiding van Jezus en Christus bij de gnosis) die is uit God geboren (waarvan de gnosis steeds spreekt, 5 : 1). God heeft ons het eeuwige leven gegeven en dat is in Zijn Zoon (2). Dit alles heb ik u geschreven

opdat gij gelooft in de Naam van de Zoon Gods (5 : 13). Hij is gekomen en heeft ons het rechte verstand (niet de valse „gnosis”) gegeven, dat wij de waarachtige God (waarover de gnosis hoog opgaf) kennen. Jezus Christus is de waarachtige God en het eeuwige leven (5 : 20).

Ook de tweede brief van Johannes is tegen de gnosis gericht.

Dit is het gebod, dat gij zoudt wandelen in de leer die gij van het begin af gehoord hebt (6). Want er zijn veel verleiders in de wereld gekomen, die niet belijden, dat Jezus Christus in het vlees gekomen is, deze is de verleider en de antichrist (7).

Ziet toe voor uzelf, dat ons onderwijs niet verloren gaat (8). Een ieder, die niet blijft in de leer van Christus, die ik u verkondigde, die heeft God niet (al spreekt hij nóg zo diep van geestelijke mysteriën). Die in de leer van Christus (zoals de kerk die leert als de leer der apostelen) blijft, die heeft zowel de Vader als de Zoon (9).

Indien er in uw gemeente een leraar komt, die niet deze leer der kerk omtrent de vleeswording des Woords in Jezus Christus brengt, ontvangt deze niet in uw gemeentelijke samenkomsten en begroet hem niet officieel als een leraar (10). Want wie hem als zodanig begroet, die heeft gemeenschap aan zijn boze werken (11).

Ik had nog veel te schrijven, maar ik hoop tot u te komen en u nader over deze dingen te spreken, opdat (tegenover de benauwenis en vermoeidheid, die de „geestelijke” volmaakten over de gemeente leggen) de volle blijdschap des geloofs in Christus Jezus de gemeente mag vertroosten (12).

Polycarpus, de bisschop van Smyrna en zijn strijd tegen de gnostieken

De gnostieken roemden over hun „geestelijke” kennis van verborgenheden, die niets met deze wereld te maken hadden en zij gaven gaarne de „mens Jezus” prijs aan het kruis voor een „gans andere” Zoon van God, die in of naast Jezus als openbaring van de „ware God” had geleefd. De laatste was natuurlijk niet gestorven.

Johannes was op een zekere zondag (Openbaringen 1 : 10) op Patmos en toen werd hij „in de geest”. In deze toestand werd hij aangesproken door Jezus Christus, die Daniël reeds had gezien in een

gezicht als de Zoon des mensen, die op de wolken zal komen. Hij was werkelijk dezelfde die aan het kruis was gestorven. Hij zeide zelf: Ik ben dood geweest en zie Ik ben levend tot in alle eeuwigheden (1 : 18).

Deze Jezus Christus, déze „eeuwige Wijsheid” bemoeide zich met het gewone kerkelijke leven in de zeven gemeenten van Klein-Azië. Hij was dus niet de gnostische Verborgene, die met het gewone leven en met de kerken, die door Paulus gesticht waren, niets te maken had. Hij sprak tot Johannes, en Hij gebod Johannes óók een brief te schrijven aan de bisschop van Smyrna. Hij moest hem zeggen, dat de verheerlijkte Zoon des mensen in de hemel alles wist van zijn pastorale arbeid en van zijn moeiten en van de kerkelijke strijd en van zijn armoede en van de laster, waarmee de Joden (misschien wel de Joden-Christenen) hem bij het kerkpubliek hadden verdacht gemaakt. Hij wist het alles en Hij had ook Zijn oordeel: het waren geen Joden, maar hun kerk was een synagoge des satans. Verder werd hem medegedeeld, dat er een korte vervolging zou komen en dat van hem getrouwheid tot de dood werd gevraagd. De belofte van de kroon des levens kon hem sterken.

Meteen werd aan de gehele gemeente in uitzicht gesteld dat de overwinnaars, die de eerste dood der martelaars doorstonden, de tweede dood zouden ontgaan. Deze brief is voorgelezen in de gemeente van Smyrna.

Het is niet onmogelijk dat de bisschop, aan wie deze brief was gericht, de bekende Polycarpus is geweest. Hij moet dan nog jong geweest zijn. Al wat in de brief uit de hemel gezegd werd, past bij zijn loopbaan. Hij heeft geleden en gestreden. Hij is belasterd bij de Joden. Hij is getrouw geweest tot de dood. Hij heeft de kroon des levens ontvangen. Mocht bij nader historisch onderzoek blijken, dat Smyrna bij de eerste lezing van deze brief nog een andere bisschop heeft gehad, dan nóg blijft het feit, dat Polycarpus in later jaren de brief bij de herhaalde voorlezing in de gemeente op zichzelf heeft mogen toepassen. Hij zal dan veel troost in dit woord van zijn Heer en zijn God hebben gevonden.

Polycarpus was een leerling van de apostel Johannes. In de eerste tijden van de kerk waren er velen, die als ooggetuigen konden zeggen: Ik heb Jezus eens of meermalen gezien. Toen Paulus 1 Cor. 15 : 6 schreef, kon hij vermelden, dat de meesten van de 500 broeders, die

Jezus zagen op de berg in Galilea (na Zijn opstanding), nog in leven waren.

Later werd het iets bijzonders, als men kon zeggen: Ik heb van een ooggetuige over Jezus gehoord. Toen Johannes aan een volgend geslacht in hoge ouderdom van Jezus verhaalde, maakte dit een diepe indruk op zijn jonge hoorders. Ook Polycarpus had daarvan sterke jeugdindrukken. Wij kunnen dit verrassend zien in een brief van Irenaeüs, bisschop van Lyon. Deze was als knaap leerling van Polycarpus geweest. Ook was daar toen een zekere Florinus, een jonge man van hoge positie, die toen tijdens het verblijf van keizer Hadrianus te Smyrna bij deze (of bij Antoninus Pius, die daar pro-consul was) in de gunst trachtte te komen. Florinus was blijkbaar een eerezuchtige Christenjongeman die de gunst der groten zocht te winnen, terwijl hij tegelijk onderwijs ontving over Jezus. Florinus werd later verleid door de gnostische leringen van Valentinus en toen schreef Irenaeüs een brief aan Florinus, waarin hij hem herinnert aan die tijd, dat hij onderwijs ontving bij Polycarpus.

Irenaeüs schreef als volgt (wat tussen haakjes staat heb ik tussen gevoegd ter verduidelijking. A. J.):

„Deze leerstukken, Florinus, (gnosticisme van Valentinus) zijn om het op zijn zachtst uit te drukken niet van een gezond inzicht (niet de gezonde leer). Deze leerstukken zijn niet in overeenstemming met de kerk (Johannes zou zeggen, gij hebt de gemeenschap met de leer van Christus en de gemeenschap met ons, verlaten) daar zij degenen die er in geloven in de grootste goddeloosheid storten Deze leerstukken (van de gnostieken) hebben de ouderlingen vóór ons, die met de apostelen gewandeld hebben (die leerden, wat gij van den beginne gehoord hebt, zou Johannes zeggen) u niet overgeleverd.

Want toen ik nog een knaap was, in beneden-Azië, bij Polycarpus, heb ik u gezien. Want de dingen van toen herinner ik mij beter dan die kort geleden gebeurd zijn Zodat ik zelfs de plaats kan zeggen, waar de (nu) zalige Polycarpus zat te praten ook de gestalte van zijn lichaam en de toespraken die hij hield tot de menigte en hoe hij zijn omgang met Johannes verkondigde en met de overigen, die de Heer gezien hadden, en hoe hij hun spreken in herinnering bracht en wat het was dat hij van hen aangaande de Heer hoorde en aangaande Zijn krachten en Zijn lering; hoe Polycarpus, daar hij ze van de ooggetuigen van het leven des Woords (vgl. Woord des levens 1 Joh. 1 : 1)

ontvangen had, alle dingen verkondigde in overeenstemming met de Schriften Nu kan ik voor God getuigen (o Florinus) dat, indien de zalige en apostolische ouderling (Polycarpus) iets dergelijks (uw leringen) gehoord had, hij een kreet geslaakt en zijn oren toegestopt zou hebben en onder het uitspreken van zijn gewoon: „O, goede God, tot hoedanige tijden hebt gij mij bewaard, dat ik deze dingen moet verduren!” zelfs weggevlucht zou zijn van de plaats waar hij dit hoorde. Ook uit zijn brieven kan dit duidelijk gemaakt worden”.

Tot zover Irenaeüs.

Uit een brief van Polycarpus aan de Philippenzen blijkt duidelijk dat ook de strijd tegen de gnostieken hem diepe ernst was. Ik geef hier een gedeelte van deze brief, (wat tussen haakjes staat is korte parafrase, het andere is woordelijk weergegeven):

„Polycarpus en de ouderlingen aan de kerk van God, die in Philippi als vreemdeling woont, erbarming en vrede zij rijkelijk uw deel van de Almachtige God en van Jezus Christus, onze Heiland. Ik verblijd mij van harte met u in onze Here Jezus Christus (dat gij de onlangs gevangen genomen broeders in echte liefde hebt opgenomen en dat uw geloof vrucht draagt in onze Here Jezus Christus).

Daarom gordt uw lendenen en dient God in vrees en in waarheid, geeft het ijdele gezwets van de dwazen en de dwaling der menigte op en gelooft in Hem, die onze Here Jezus Christus uit de doden heeft opgewekt en Hem in heerlijkheid op de troon heeft gezet aan Zijn rechterhand.

Hem is alles ondergeschikt, zowel het aardse als het hemelse. Iedere ademtocht staat onder Zijn gezag en Hij komt als rechter van levenden en doden. Het bloed van de gedoden zal God eisen van degenen die Hem ongehoorzaam zijn. (Hij zal ons opwekken ons ver te houden van ongerechtigheid. Ik schrijf dit niet uit mij zelf, broeders, maar gij hebt mij er toe uitgenodigd). Want ik, noch iemand anders van mijns gelijken, kan de wijsheid van de zalige en beroemde Paulus nabij komen, die onder u in persoonlijk verkeer met de toenmalige mensen in Philippi, grondig en zeker het Woord der Waarheid verkondigd heeft en die in zijn afwezen brieven heeft geschreven aan u, door welke gij, als gij daarin u verdiept, opgebouwd kunt worden in het geloof. Houdt dan het gebod der liefde. De wortel van alle kwaad is de geldzucht. Doet de wapenrusting Gods aan. (Hier volgen vermanin-

gen aan de vrouwen, de weduwen, diakenen, jonge mannen, ouderlingen).

Zo willen wij God dienen met vreze en beven, zoals de Heer ons bevolen heeft en de apostelen en profeten ons hebben verkondigd en ons ver weg houden van de ergernissen, van de valse broeders en van de huichelaars, die de Naam des Heren noemen en die daarmee de dwazen misleiden.”

En nu komt de passage, die rechtstreeks gericht is tegen de gnostische leraars, tegen de doceten, die leerden dat de Zoon van God een schijnlichaam had en in onwezenlijke schijn had geleden, dus niet in „stoffelijk” vlees en bloed onze zaligheid heeft verworven. Polycarpus vervolgt zijn brief aan de Philippenzen: „Want een ieder die niet belijdt, dat Jezus Christus in het vlees gekomen is, die is een antichrist en wie het getuigenis van het kruis niet belijdt, die is uit de duivel. En wie nu de woorden van de Here naar zijn eigen goedvinden verdraait en zegt, dat er geen opstanding (Hymenaeüs en Philétus, 1 Tim. 1 : 20), noch eindgericht is, die is een eerstgeborene van de satan”. (Hier wordt het scherpste oordeel uitgesproken over degenen, die de hoop der opstanding „vergeestelijken”, die het in elk geval zo uitlegden, dat het niet meer zó was, dat de ganse mens, zoals hij hier in het vlees leeft, ook voor de werkelijke mens-van-ons-vlees-op-de-wolken, vóór de Christus zal staan om geoordeeld te worden).

Polycarpus vervolgt: „Daarom willen wij de dwaasheid der menigte (die met de gnosis sympathiseerde) en de valse leer verlaten en terugkeren tot de aan ons overgeleverde leer. (Polycarpus noemt met geen woord de bisschop van Philippi. Sympathiseerde deze en een deel van de gemeente met de gnosis? Het is zeer wel denkbaar. Het is anders bijna onverklaarbaar dat de bisschop niet wordt aangesproken noch vermeld).

Zo willen wij zonder aflatens ons vasthouden aan Jezus Christus die onze zonden in Zijn lichaam weggedragen heeft aan het hout. En moeten wij lijden om Zijn Naam, wij zullen Hem prijzen. Ik vermaan u het Woord te gehoorzamen en lijdzaam te zijn, zoals gij als voorbeelden voor ogen hebt, niet alleen in de zaligen: Ignatius, Zosimus en Rufus, maar ook in anderen uit uw midden en aan Paulus zelf en de andere apostelen”. Tot zover citeren wij de brief van Polycarpus.

Ook hier weer klanken midden uit de strijd der kerk van Philippi tegen de godsdienstige goddeloosheid der mensen, die ook in de kerk

haar duizenden bekoorde. Paulus had het al gezegd op het strand van Miléte, toen hij afscheid van de ouderlingen van Efeze nam: „Ziet dan toe op uzelf en op de gehele kudde, waarover de Heilige Geest u tot opzieners gesteld heeft, om de gemeente Gods te weiden, die Hij Zich door het bloed van Zijn Eigene verworven heeft. Zelf weet ik, dat na mijn heengaan grimmige wolven bij u zullen binnenkomen, die de kudde niet zullen sparen; en uit uw eigen midden (uit de kerk, ja uit de kring van de leraars en ouderlingen zelf) zullen mannen opstaan, die verkeerde dingen spreken om de discipelen achter zich aan te trekken” (tot hun kring, richting, sekte.). Hand. 20 : 29, 30.

Ignatius, bisschop van Antiochië

Wij zagen reeds, dat Polycarpus nog een knaap was, toen hij de grijze apostel Johannes hoorde. Van de generatie tussen hen beide in, is Ignatius bekend geworden als een trouwe herder der kerk. Hij werd ook in de volgende eeuwen met eerbied genoemd om zijn martelaarschap. Zijn brieven zijn bewaard gebleven, zodat wij thans nog kunnen zien, hoe dicht bij de Schrift zijn prediking en vermaning was.

Ignatius was volgens de overlevering de tweede bisschop van de grote moedergemeente van de kerken uit de heidenen, Antiochië, dat na Rome en Alexandrië de derde stad van het Romeinse rijk was. Door deze gemeente was Paulus tot zijn grote zendingsreizen uitgezonden. Volgens de overlevering was Euodios de eerste bisschop. Van de levensloop van Ignatius is zeer weinig bekend. Alles wat wij van hem weten is uit zijn laatste jaar, toen hij naar Rome werd gebracht om daar voor de wilde dieren geworpen te worden.

Hij was in Antiochië ter dood veroordeeld, maar de stadhouder zond hem onder geleide van 10 Romeinse soldaten naar Rome. Dit soldatengeleide was niet zo welwillend voor de gevangene als het geleide dat Paulus over zee naar Rome had gebracht. Ignatius schreef op deze reis aldus aan de gemeente van Rome: „Van Syrië tot Rome strijd ik met wilde dieren te land en ter zee, bij dag en bij nacht, vastgebonden aan tien luipaarden, dat is een afdeling soldaten, die, als men ze goed doet, slechts des te erger worden”. (De gevangene moest de soldaten onderhouden. Daartoe gaven de broeders in de gemeen-

ten waar zij doorreisden, in zulke gevallen rijkelijk het nodige. In een oud Syrisch geschrift wordt gezegd: „Voor een Christen, die om de naam Gods veroordeeld is om voor de wilde dieren geworpen te worden, zult gij uw ogen niet verbergen, maar gij zult hem van uw arbeid in het zweet uws aanschijns, tot zijn onderhoud en tot loon van de soldaten, die hem bewaken, geven, opdat hem verlichting en goede verzorging ten deel valle, opdat uw zalige broeder niet gans ter neder gedrukt worde”, Syrische Didaskalie XIX, blz. 92. Ignatius heeft ongetwijfeld zijn „luipaarden” goed kunnen verzorgen, maar dat maakte hen des te roofgieriger.) „Maar”, zegt Ignatius, „door hun verongelijkingen werd ik slechts temeer een discipel, hoewel ik niet daardoor geheel gerechtvaardigd word” (vgl. 1 Cor. 4 : 4). „Mocht ik baat vinden (om geheel en al „gerechtvaardigd” te worden door de marteldood) bij wilde dieren (in Rome), die mij terwille zijn. Daarvan hoop ik, dat zij spoedig voor mij gevonden worden en zelfs smeek ik die, dat zij mij snel zullen verslinden. . . . Nu begin ik een discipel te zijn. Geen enkele van de zichtbare en onzichtbare dingen moge mij belust maken, opdat ik Jezus Christus deelachtig worde”.

De reis van Antiochië naar Rome ging niet direct over zee, zoals bij Paulus, maar over Smyrna en Troas. In Smyrna werd de reis een tijd onderbroken. Het gaf Ignatius grote blijdschap, dat hij daar de jonge bisschop Polycarpus kon ontmoeten. Polycarpus van zijn kant had grote eerbied voor de „vader in Christus”. Ook kwam daar een gezelschap, afgezonden door de gemeente van Efeze, om de dienst-knecht van Jezus Christus te begroeten. Het was bisschop Onesimus van Efeze, met enige broeders.

Men heeft in deze broederkring natuurlijk de kerkelijke zaken besproken. De gehoorzame onderwerping aan het ambtelijk opzicht van bisschop en ouderlingen liet bij enkelen wel wat te wensen over. En ook ontmoette hij in Smyrna valse leraars, die van Efeze, waar zij geen aanhang vonden, naar Smyrna waren gekomen. Toen heeft Ignatius de pen genomen en hij heeft een herderlijke brief aan Efeze met de broeders meegegeven, waaruit ik het volgende citeer:

„Ignatius . . . groet (de gezegende en) prijzenswaardige kerk van Efeze. . . . Als navolgers Gods levend gemaakt door Gods bloed (Ignatius kan hier bedoelen het offer van Christus op Golgotha, maar ook: de gemeenschap met het bloed van Christus in het Heilig Avondmaal) hebt gij u daarmee overeenkomstig gedragen. Want toen gij

vernomen hadt, dat ik voor de Naam van Jezus Christus en de hoop van Syrië de ketenen droeg, op hoop, dat ik door uw voorbede er toe komen mocht in Rome met de wilde dieren te mogen kampen, zodat ik daardoor een (volkomen) discipel van Jezus werd, hebt gij u be-naarstigd om mij te zien. Ik heb uw ganse grote getal in de Naam Gods ontvangen in de persoon van Onesimus, uw bisschop in het vlees Geprezen zij Hij, die u zulk een bisschop gegeven heeft.

Wat betreft mijn mededienstknecht Burrus (een diaken, die ook bij de afgezonden broeders was) wenste ik wel, dat hij bij mij mocht blijven. (Ook de kerk van Smyrna drong daar sterk op aan en zo is Burrus ter ondersteuning van Ignatius meegereisd tot Troas). Ook Crocus die ik als bewijs van uw liefde heb aangenomen, heeft mij in alle dingen hulp verschaft. De Vader van Jezus Christus moge hem evenzeer verkwikking geven, tezamen met (de gehele groep afgevaardigden) Onesimus, Burrus, Euplous en Fronto, door wie ik u allen met de ogen der liefde gezien heb. Mocht ik altijd weer verblijd zijn over u Daarom is het nodig op allerlei manier Jezus Christus te verheerlijken, die u verheerlijkt heeft, opdat gij nu ook eensgezind van gemoed als één man de bisschop en de ouderlingen gehoorzamen zult.

Ik deel u geen bevelen uit, als ware ik ik-weet-niet-wie. Want hoe-wel ik gebonden ben om Zijn Naam, daarom ben ik nog niet volkomen in Jezus Christus. Ik sta immers thans eerst aan het begin van het discipel-worden en spreek tot u als mede-scholieren. Ja, eigenlijk moest ik door u gezalfd worden met geloof, vermaning, geduld en lijdzaamheid. Maar de liefde gedooft niet, dat ik zwijgen zal, daarom ben ik op de gedachte gekomen u toe te spreken, opdat gij met de zin van God overeenstemt. Jezus Christus heeft des Vaders „zin,” zoals ook de bisschoppen zelfs in de verste landen in Jezus Christus zijn (vgl. „de zin van Christus hebben”, 1 Cor. 2 : 16). Daarom past het u een van zin te zijn met de bisschop, wat gij ook doet. Want uw kerkeraad (presbyterium), is met de bisschop zó tot een harmonisch geheel verbonden als de snaren van een cither. Daarom is uw eenheid van gevoelen en uw overeenstemming in liefde (vgl. de Brieven van Johannes) tot Jezus Christus. Maar hoofd voor hoofd moet gij tot één koor worden

Ik heb maar heel even met uw bisschop kennis gemaakt — en ben ééns-geestes met hem, ik prijs u gelukkig, dat gij altijd bij hem zijt. Blijf aan hem verbonden, zoals de kerk aan Jezus Christus en gelijk

Jezus Christus aan de Vader verbonden is. Dat niemand zichzelf bedriege: wie niet binnen de altaarruimte (de kerk aan het Heilig Avondmaal) is, die moet ook het brood Gods ontberen (vgl. Joh. 6 : 33, 52). Wie niet tot de saamvergaderde gemeente komt, zoals de sektevormende ketters, die is hoogmoedig en heeft daarmee reeds het oordeel in zich. Want er is geschreven: God wederstaat de hoogmoedigen.

Nu heeft Onesimus zelf uw goede orde in de Heer luid geprezen en gezegd, dat gij u allen richt naar de waarheid en dat geen sekte bij u in de kerk woning vond.

Ik heb (hier in Smyrna) zekere lieden leren kennen, die van Efeze op de doorreis hier waren aangekomen, met een slechte leer. Gij hebt hen geen gelegenheid gegeven om hun zaad te zaaien, maar uw oren gestopt om van het uitgezaaide niets te moeten opnemen". Tot zover de brief aan Efeze.

De gemeente van Magnesia zond ook haar bisschop en enkele broeders om Ignatius te begroeten in Smyrna. Ook aan deze gemeenschap schreef Ignatius een brief. Ook hier weer de vermaning, dat men de bisschop zou gehoorzamen, ook al was deze (Damas heten) nog jong. „Het is nodig niet alleen Christen te heten, maar het ook te zijn. Sommige lieden noemen de bisschop een Christen, maar zij doen alles zonder hem. Zulke mensen schijnen een slecht geweten te hebben, daar zij zich niet aan de voorgeschreven regel houden om de samenkomsten van de gemeente bij te wonen". Verder waarschuwt Ignatius tegen judaïstische dwalingen en fabels. „Het houdt geen stand om Christus Jezus met de mond te belijden en te leven als een Jood, want het Christendom is niet tot het geloof in het Jodendom gekomen, doch het Jodendom is tot Christendom gekomen".

Een derde brief werd aan de gemeente van Tralles gezonden. Haar bisschop Polybius had de gemeente zeer geprezen. Dat heeft Ignatius ten zeerste verblijd. Ignatius zelf moet zich nog steeds wachten voor opgeblazenheid, en . . . ook aan de kerk van Tralles zijn nog gebreken. Hij vermaant haar: „Doe niets zonder de bisschop en stel u onder opzicht van de kerkeraad (presbyterium), gebruik alleen „Christelijke kost" — en onthoud u van „vreemdsoortige gewassen", ik meen de sekte. Zij brengen zichzelf in hun spreken met Jezus Christus in verband en gelijken zo op degenen die een dodelijk vergif toedienen op een basis van zoete wijn. De onkundige drinkt het gaarne om straks aan deze gevaarlijke genieting te sterven. Wacht u voor zulke mensen.

Dat zult gij doen als gij niet opgeblazen wordt, maar nauw verbonden blijft in de gemeenschap met onze God Jezus Christus, met de bisschop en met de leer der apostelen (vgl. 1 Joh. 1 : 3).

Weest maar doof, als iemand tot u spreekt buiten die Jezus Christus uit Davids geslacht, die uit Maria stamt, die werkelijk geboren werd, at en dronk, werkelijk vervolgd werd onder Pontius Pilatus, werkelijk gekruisigd werd en stierf . . . die ook werkelijk opstond uit de doden. En wanneer zekere lieden zeggen: Hij heeft in schijn geleden (dat waren gnostieken van de richting der doceten, van dokeo, d.i. schijnen, niet werkelijk zijn) terwijl zij zelf in schijn bestaan — waarom zou ik nu een keten dragen? En waarom zou ik dan naar de kamp met de dieren verlangen? Dan sterf ik voor niets en nog eens voor niets.”

Een vierde brief werd door Ignatius uit Smyrna gezonden naar Rome. Hij schreef deze brief op 24 augustus.

Ignatius was bang, zegt hij, voor de liefde van de gemeente van Rome. Want voor haar was het gemakkelijk om uit liefde voor zijn behoud te bidden en te werken. Voor hem daarentegen was het zwaar om tot God te geraken door het martelaarschap. In de „luipaarden” (soldaten), die hem mishandelden, ziet hij reeds de dieren, die hem in Rome wachten — en toch begeert hij naar de dag dat hij „tot Jezus Christus kan gaan”. Hij vraagt de voorbede der kerk voor de kerk van Syrië, die nu zonder bisschop is. Jezus Christus alleen zal haar bisschop nu zijn.

Ignatius gaf deze brief voor Rome mee aan de afgevaardigden van Efeze. Vandaar uit was er wel gelegenheid tot verdere verzending.

Na de rusttijd, waarin Ignatius deze vier brieven schreef, reisde hij door naar Troas. Zoals wij reeds vermeldden, reisde de diaken Burrus uit Efeze mee. Toen Ignatius na enkele dagen weer uit Troas verder reisde, keerde Burrus terug. Hij kreeg drie brieven mee. Eén aan Philadelphia, één aan Smyrna en één aan Polycarpus persoonlijk.

De brief aan Philadelphia begint alweer met de vermaning om eensgezind te zijn met de bisschop en met de ouderlingen en diakenen, die „in de zin van Christus” waren. Van hun bisschop zegt Ignatius, dat deze niet van zich zelf uit, noch door mensen tot de dienst was gekomen, niet uit zucht naar ijdele eer, maar in de liefde van God de Vader en van de Here Jezus Christus. Hij schrijft: „Ik ben verwonderd over zijn rustige leiding, die zwijgend meer tot stand brengt dan

de dwaze zwetsers. Vliedt maar, als kinderen des lichts, de scheuring der kerk (denk aan de gnostieken van 1 Joh., die waren uitgegaan van de ware kerk) en de slechte leer. Waar de herder gaat, volgt daar als schapen. Want vele wolven stellen zich voor als mensen, die vertrouwen verdienen en slepen zo de mensen mee. (Maar in de vast aaneengesloten kerkgemeenschap om de herder heen, hebben de wolven geen kans). Wie deze schismatieken volgt, zal het Koninkrijk Gods niet beërven.

Wanneer u iemand, met tekstuitleggingen Jodendom preekt, luistert niet. Zekere lieden zeggen tot mij: Ik geloof niet dan wat er in de oorkonden van het evangelie staat. Maar als ik dan zeg: Daar staat geschreven, dan zeggen zij: dat is nog de vraag. Mijn oorkonden zijn Jezus Christus, Zijn kruis, Zijn dood, Zijn opstanding en het door Hem gewekte geloof. De oudtestamentische priesters waren goed, maar beter is de grote Hoge priester die de deur is tot de Vader en door Wie Abraham, Izaäk, Jacob, de profeten, de apostelen en de kerk zijn ingegaan."

De gemeente van Philadelphia moet een diaken zenden naar de gemeenschappelijke vergadering van de kerken in Antiochië. Ignatius heeft vernomen dat de kerk te Antiochië weer vrede heeft na de vervolging en zo kan de kerkvergadering daar doorgaan.

Wij merken hier op, hoe deze bisschop, die „groot verlangen heeft om heen te gaan en met Christus te zijn, omdat dit verreweg het beste is" — Phil. 1 : 23 — dit niet begeert uit een zekere levensmoeheid of uit verachting van het „ondermaanse". Dat lag meer op de weg van de dwaalleer die hij bestreed en die hij zoet vergif noemt. Zúlk een begeerte naar het martelaarschap zou hij juist een slechte begeerte noemen, die naar het verderf leidt. Ignatius staat in het volle werkzame kerkelijke leven. Met grote belangstelling heeft hij de broeders gevraagd naar het leven van de verschillende gemeenten. En hij weet heel goed, wat hij zegt, als hij de raad geeft: houdt u aan uw bisschop. Hij garandeert als het ware dat deze bepaalde bisschoppen rechte herders der kerk zijn.

Houdt u aan uw bisschop, schreef Ignatius.

De roomse hiërarchie kan zich schijnbaar beroepen op deze uitspraken, maar Ignatius bedoelde zeer bepaalde apostelen, en een zeer bepaalde gemeenschap van bisschoppen en ouderlingen en kerken met de zeer bepaalde Jezus Christus van vlees en bloed, die tegelijk God

is. Hij bedoelde de gemeenschap van de brieven van Johannes. En hij beval geen bisschoppen aan, die niet volop als „vaders” in Christus deze kerken vermochten te leiden in de waarheid.

Zo repte Polycarpus, zijn vriend, met geen enkel woord van de bisschoppen toen hij aan de Philippenzen schreef.

De kerkvergadering te Antiochië interesseert Ignatius (die volkomen in „Christus” wil worden door de dood om Zijns Naams wil) als iets van groot belang „in Christus” en voor Zijn Naam.

Dat concrete werkelijke vlees van Ignatius is „in Christus”. Het is niet één met deze wereld, maar hij is zeer concreet (ook met zijn lichaam inbegrepen) het eigendom van Christus; hij is zó deel van het grote „lichaam van Christus” en in deze gedachtensfeer kan hij zich noemen: „Theophorus”, drager van zijn Heer en zijn God. De Heidelbergse Catechismus zegt . . . wij hebben ons vlees in de hemel in de lichamelijk opgestane Here Jezus Christus. Ignatius keert het ook om en zegt: Zijn vlees ben ik hier op aarde. En dat lichaam worde Hem in de dood voor Zijn Naam toebereid als een offer. Zo zei ook Paulus: Ik word nu als een plengoffer geofferd (2 Tim. 4 : 6).

De ketenen die hem binden zijn als tastbare tekenen van zijn bij Jezus Christus behoren — tekenen van zijn discipel van Jezus zijn. Door en door nuchter spreekt hij over zijn Heer, die in de hemel is. Hij ging er van uit, dat zijn lichamelijk bestaan voor zover het „in Christus Jezus” was, leden van Christus genoemd kon worden. Straks zouden de wilde dieren deze „leden van Christus” met de tanden verscheuren, dezelfde „leden van Christus”, die aan het Heilig Avondmaal de „hemelse spijs en drank waardig en deelachtig” waren. Aan dat Heilig Avondmaal had deze mens-in-Christus Ignatius telkens weer gezeten, dezelfde die straks verscheurd werd — en hij had daar het gekruiste lichaam van Christus gegeten en Zijn bloed gedronken. Dat wil zeggen, hij was door de Heilige Geest, de Geest van Christus, die in Ignatius en in Christus woonde, al etende door het geloof werkelijk hoe langer hoe meer verenigd geworden met de Here Jezus in de hemel, zodat hij in het vlees door het geloof gemeenschap had met Christus’ lichaam in de hemel. Ignatius leefde in deze dingen zó heel scherp bij wat Paulus heeft gezegd in 1 Cor. 6 : 15: Weet gij niet, dat uw lichamen leden van Christus zijn? En Paulus bedoelde dit zo concreet dat hij, wanneer een Christen zich liet verleiden om „één vlees” te worden met een publieke vrouw, dan volgens Paulus iets onge-

hoords doet: hij zou dan de leden van Christus nemen en maken ze tot leden van een hoer in het „één vlees met haar worden”, in de aanhankelijkheid der liefde van man en vrouw. Dat lichaam behoort aan Christus toe.

Ignatius wou het gaarne geven tot een plengoffer. In dat offer gaf hij zich geheel en al aan de Here. We verstaan nu wel, wat hij er op tegen heeft als de gnostieken van een „geestelijke” Christus spreken, die een goddelijk tussenwezen (een acoon) moest zijn geweest. Hij had daarover hetzelfde gevoelen als Paulus, die zei: als Jezus niet werkelijk met vlees en been is opgestaan, dan is mijn prediking niets waard, leeg gebazel, en dan zijn wij de ellendigste van alle mensen. En waarom word ik dan zo vervolgd? Ignatius zei: Waarom draag ik dan een keten?

In de brief aan Smyrna, die Ignatius uit Troas meegaf met Burrus, komt dit Schriftuurlijk belijden, dat Jezus Christus in het vlees gekomen is en dat hij na Zijn opstanding — nu in de hemel — nóg vlees is en dat ons vlees met het Zijne zeer veel te maken heeft in zover wij „in Christus” zijn, sterk naar voren. Ignatius schrijft daar:

„Ignatius, die ook Theophorus heet, groet de kerk van God de Vader en van de geliefde Jezus Christus. . . . te Smyrna. Ik prijs Jezus Christus, die God, die u zo wijs gemaakt heeft. Ik heb toch (tijdens mijn verblijf in Smyrna als gevangene) opgemerkt, dat gij met standvastig geloof als het ware met onze Here Jezus Christus naar vlees en naar geest vastgenageld zijt aan het kruis van Hem en bevestigd in liefde door het bloed van Christus, tenvolle verzekerd van Hem, die werkelijk van Davids geslacht is naar het vlees en Gods Zoon naar de wil en de kracht van God, werkelijk geboren uit een maagd, werkelijk gedoopt door Johannes. . . . werkelijk onder Pontius Pilatus en de viervorst Herodes voor ons aan het kruis genageld. . . . opdat Hij een teken zou oprichten voor de eeuwigheden door de opstanding voor zijn heiligen, Joden en heidenen, in het ene lichaam van Zijn kerk.

Want dat alles heeft Hij om onzentwil geleden, opdat wij gered zouden worden. En Hij heeft werkelijk geleden, zoals Hij ook werkelijk Zichzelf heeft opgewekt. Niet, zoals zekere ongelovigen zeggen, dat Hij in schijn geleden heeft; zij hebben zelf maar een schijnbestaan en zoals zij denken zo zal het hun overkomen als zij straks (als doden) zonder lichaam als „geesten” (schimmen) zullen zijn.”

De tegenwerping dat de dode Ignatius straks ook zonder lichaam zal zijn, valt hem wel niet eens in, want hij strekt zich uit om met de opgestane Heer te zijn; Hem met vlees en been in de hemel te aanschouwen en volledige eenheid met Hem te genieten. Dat is in beginsel de volkomenheid der opstanding te „hebben”.

Zoals het ons hier op aarde, Hem niet ziende, reeds zeer moet vertroosten, dat „ons vlees”, in eeuwig leven na de opstanding in de hemel is, zo zal het de doden zeker een troost zijn als zij Hem mogen aanschouwen. Zelf nog „lichaamloos”, hebben zij de opstanding al in het oog, vlak voor Hem, als zij na hun dood de „ogen” opslaan, in de hemel zijnde.

Ignatius wist uit de mededeling der apostelen, dat Jezus ook na de opstanding „vlees” is. Hij vervolgt aldus: „Ik weet toch — en geloof vast daaraan — dat Hij ook na Zijn opstanding in het vlees is. Toen Hij tot Petrus en zijn metgezellen kwam, zeide Hij tot hen: Raakt Mij aan en betast Mij en zie dat Ik geen lichaamloze geestverschijning ben! En toen raakten zij Hem aan en werden gelovig. Zij waren nu met Zijn vlees even eng verbonden als met Zijn geest. Daarom achtten zij ook straks de dood voor niets, zij waren „boven de dood verheven”.

Dat wil zeggen, wie de opgestane Heer, ons vlees, nu opgewekt voor eeuwig, mag tasten met zijn handen, in het geloof Hem kennende, die hééft zijn eigen opstandingsvlees in zijn handen. Zo is het ook versterkend als wij het teken van het gebroken lichaam eten en drinken en alzo met Zijn lichaam gevoed worden aan onze „zielen”, zodat wij een onderpand krijgen, dat onze ziel zal leven tot in eeuwigheid in volle lichamelijke en geestelijke gemeenschap met Hem.

Ignatius maakt dit alles niet grof zinnelijk, maar hij houdt zich zuiver van de „geestelijke” zuurdesem der gnostieken. Dat Jezus alleen met Zijn genade, majesteit en Geest bij ons is, dat weet hij zeer goed, maar hij houdt ook het vlees als schepsel vast tegenover de verachters van „het vlees” bij de gnostieken. Ignatius ziet het zo: „Na de opstanding heeft Jezus met de discipelen gegeten en gedronken als een mens in het vlees, hoewel Hij geestelijk met de Vader verenigd was.”

De derde brief die Burrus op zijn terugreis naar Smyrna moest meenemen, was aan Polycarpus gericht.

Ignatius schrijft dat het hem verblijdde, dat hij Polycarpus heeft mogen ontmoeten „in de Here”. Hij moet zich benaastigen in het opzicht over de kudde. Vervul uw taak met alle zorgvuldigheid, zowel

naar het vlees als naar de geest. Zorg voor de eeuwigheid, er is niets beters dan dat. Draag allen, zoals de Here u draagt. Verdraag allen in liefde, zoals gij ook doet. Bid zonder ophouden. Bid God om meer licht (inzicht) dan gij hebt. Wees voorzichtig als de slangen en oprecht als de duiven. Wees nuchter als een kampvechter Gods. De prijs is onvergankelijkheid en eeuwig leven, waarvan gij nu reeds zeker zijt.

Beveel ook mijn broeders in de Here, dat zij hun vrouwen lief hebben, zoals de Heer de kerk lief heeft. Kan iemand ongehuwd in kuisheid leven, zo doe hij het tot verheerlijking van het vlees van onze Heer en zonder eigenroem. Als zo iemand roemt op zichzelf, dan is hij verloren; en als hij voor méér aangezien wordt dan de bisschop (zoals de mannen van de ascese der gnosis vereerd werden als „geestelijke” lieden) dan is hij aan het verderf ten prooi geworden.

Daar de kerk van Antiochië in Syrië thans vrede heeft, is er gelegenheid, godzalige Polycarpus, een kerkvergadering bijeen te roepen, („een vergadering van goddelijke heerlijkheid”) en iemand te kiezen die bij u als bijzonder geliefd en onvermoeid bekend is. Machtig hem om naar Syrië te reizen.

Daar ik nu door onverwacht vertrek naar Troas niet aan alle kerken meer schrijven kan (ik moet de reis van Troas naar Neapolis maken, zo is het de wil Gods), moet gij (Polycarpus) aan de andere kerken brieven schrijven, die uw afgevaardigde dan onderweg kan overgeven, als hij naar Antiochië reist.

Dat het u welga „in de Heer”.

De „gemeenschap” der „katholieke” (algemene) kerk

Het is opmerkelijk hoe de gemeenschap der kerken, met Jezus Christus en met elkaar, door Johannes en Ignatius en Polycarpus zo nauw wordt verbonden aan de leer die de kerk „van den beginne gehoord had”. Wie daarin bleef, die bleef in de Vader en in Zijn Zoon (2 Joh. : 9 en 1 Joh. 1 : 3) en die bleef in de gemeenschap der kerk.

In de eerste Christenkerken golden de apostelen als de dienst-knechten van Jezus Christus, door wie de Heer, als door Zijn gezanten, zelf sprak. Hun autoriteit in het vermanen en bestraffen en in het prijzen van de gemeente, lag als het ware rechtstreeks in de hand van

de verhoogde Heer. Het was Zijn Woord. Zij stelden bij hun arbeid ouderlingen aan, die door deze aanstelling mede-arbeiders der apostelen werden. Onder dezen kwamen degenen, die arbeidden in de leer, naar voren. Zij werden als episcopus (bisschop) onderscheiden van de presbyters (ouderlingen).

Het gezag van deze bisschoppen, als dienstknechten des Heren, lag alweer in de autoriteit van Christus, die via apostelen en voorafgaande ouderlingen hen tot het ambt had geroepen in de opvolging van de gemeenschap der kerk van de apostelen.

Zulke bisschoppen konden de kerk op de concilies vertegenwoordigen en zij konden met bovengenoemde autoriteit spreken. Vooral tijdens de crisis, die door het gnosticisme over de kerk werd gebracht, hebben de rechtgelovige bisschoppen elkaar gesteund en vermaand.

Ook die gemeenten, waar de vooraanstaande personen de orthodoxe leraars tegenwerkten, kregen brieven. Het klassieke voorbeeld van zulk een brief is de derde brief van Johannes. Diotrefes, die in de gemeente de eerste wilde zijn, moest niets hebben van Johannes. Hij sloeg kwaadaardige taal uit tegen de apostel en ontving de orthodoxe leraars (van de „gemeenschap” van 1 Joh. 1 : 3) niet. En als er broeders waren, die deze rechtgelovigen herbergden, dan wierp hij ze uit de gemeente. Johannes had aan die gemeente een brief geschreven (vers 9) en toen die Diotrefes er tegen tekeer ging stuurde hij er nog een aan Gajus met de belofte dat hij eens komen zou om met apostolisch gezag Diotrefes onderhanden te nemen (3 Joh. : 10).

Zo zullen ook later de bisschoppen geijverd hebben. En door dit alles werd het contact der vele kerken steeds hechter, ook in gebruiken en formules.

Omstreeks 150 was de pestwalm van de „geestelijke mysteriënkenis” het zwaarst over de kerk. Tussen 160 en 180 valt de aaneensluiting der vele Oosterse en Westerse kerken, tot de ene historische katholieke (d.i. algemene) kerk. Er kwam onderling verband, men bond zich aan de „formulieren van enigheid” van die tijd, aan de „Apostolische” Geloofsbelijdenis, de „Apostolische” Schriftcanon en het „Apostolische” ambt.

Tijdens de willekeurige redeneringen over de God van Genesis 1 als over een lagere God, één van de vele goddelijke „aeonen” waarvan de gnostische leraars wondere geheimenissen zeiden te kennen, stelde de kerk in de Apostolische Geloofsbelijdenis de bepaalde inter-

pretatie: Ik geloof in God de Vader, Schepper van alle dingen. Daarmee was het dwaze gezwets over „demiurgen” en andere aeonen afge-
wezen.

Tegenover willekeur van de bisschoppen in de lectuur, kwam nu de canon van officieel door de kerken vastgestelde geschriften. Er was een verzameling Christelijke geschriften, „brieven van apostelen”, evangeliën, waaronder verscheidene die nu apocrief heten. Zo licht nam een presbyter uit ketterse neiging liever een der andere niet-apostolische, minder zuivere, „boeken”. Zoals thans de neiging naar minder zuivere preken een ouderling parten kan spelen en de gemeente gevaarlijke genietingen kan geven bij de leesdienst. Nu werd de keuze van gezaghebbende apostolische „boeken” beperkt tot de canon, die tussen 140 en 200 werd gevormd. Over de vaststelling van deze canon is een hevige strijd gevoerd. Omstreeks 150 bezat men in Rome en Klein-Azië de vier evangeliën als canonieke boeken.

Marcion (een heel aparte „gnosticist”, over wie later) gaf een canon, bestaande uit vier evangeliën en brieven. De kerk had in 200 nog meer brieven dan Marcion. Nog een eeuw lang duurde de strijd over de canoniciteit van Jacobus, 2 Petrus, 3 Johannes, Hebrëeën en de Openbaring.

Ook de „valse broeders” beriepen zich evenzeer op de apostolische overlevering. Zij hadden het ook over Jezus, over Petrus, over Jacobus, en zij dekten met deze namen hun valse leus. In latere eeuwen noemden zij zelfs Paulus ook nog er bij!

Daarom had de kerk ook een officiële traditie nodig, die waarborgde, dat hier in deze kring werkelijk de leer van „van-den-beginne” werd voorgestaan in de opvolging van het apostolisch ambt in de rij der bisschoppen. Wanneer de eenvoudigen overbluft werden door „geestelijke” lieden, dan was het parool: houdt u slechts aan uw bisschop. Waar de bisschop is, is de ware kerk! Op de twijfelvraag: wat is nu waarheid? was het antwoord: let op de woorden van de wettige herder van de kudde, die de verantwoordelijkheid van het ambt draagt om het hem (via apostelen en voorafgaande bisschoppen) toebetrouwde woord door te geven en onverminkt te behouden.

Is onze kerkgemeenschap wel de ware? Moet ik niet veeleer lid worden van die andere kerk in onze stad, waar met „ware kennis” over „geestelijke verborgenheden” wordt gesproken en waar alles „geestelijk” wordt verklaard? Het antwoord op deze klemmende vraag

was: houdt u aan onze kerk, die in rechte lijn u de trouwe leraars kan opnoemen, zo tot de apostelen toe. En zoals de apostelen het leerden, zo zal het wel moeten zijn. Zo wordt er dan in onze kerken gepredikt, wat de kerk „van den beginne” gehoord heeft.

Zo stelde men dan bisschopslijsten op van de voornaamste kerken, waarbij de andere kerken zich gaarne „in de gemeenschap” voegden. De bisschopslijst van de eerste Jeruzalemse gemeente „uit de besnijdenis” werd aldus opgegeven: Van ongeveer 33 tot het jaar 68, dus in 35 jaar, waren er niet minder dan 15 opvolgende bisschoppen volgens de lijst, die Eusebius, de eerste kerkgeschiedschrijver, vermeldt. Deze eerste bisschoppen waren dus gemiddeld geen drie jaar in het ambt. Hun namen zijn: Jacobus, de broeder des Heren, Symeon, zoon van Klópas (Matth. 13 : 55 en Joh. 19 : 25), Justus, Zachaeüs, Tobias, Benjamin, Johannes, Matthias, Philippus, Seneca, Justus, Levi, Ephres, Jozef en Judas.

Sinds Jeruzalem verwoest werd en in „Aelia” een geheel nieuwe Christengemeente uit de heidenen werd geïnstitueerd, waren er in de Jeruzalemse kerk de volgende bisschoppen: de eerste bisschop uit de heidenen heette Marcus. Na hem kwamen Cassianus, Publius, Maximus, Julianus, Gajus, Symmachus, nog een tweede Gajus, nog een derde Gajus, Capito, Valens, Dolichianus en Narcissus, die de dertigste was na de apostelen.

Men houde bij deze bisschopslijsten, die door oude schrijvers zeer verschillend worden opgegeven in het oog, dat episcopus (bisschop) en presbyter (ouderling) soms gelijkgesteld werd. Zo kan het gebeuren b.v. dat Matthias episcopus was en dat tegelijk Philippus ouderling was, maar ook als episcopus (ouderling) van Jeruzalem genoemd werd. Eerst later kwam het eenhoofdig gezag van de bisschoppen meer uit, zoals dat tenslotte in Rome is geworden tot eenhoofdig kerk-regiment van de bisschop van Rome als „Vader” over de gehele kerk.

De lijst van bisschoppen van Rome geef ik hier ook even. De lezer kan dan opmerken hoeveel zeer verdienstelijke mannen van naam de kerk heeft gehad en hoe slechts zeer enkelen van al de groten in Gods Koninkrijk de vergetelheid op aarde ontkomen zijn. Van zeer velen is zelfs de naam vergeten. Van anderen is alleen de naam bekend. De lijst van Rome is aldus: De apostelen stelden Linus aan. Dezelfde (volgens Eusebius) die in 2 Tim. 4 : 21 genoemd wordt. Dan volgden:

Anacletus, Clemens (die nog de apostelen gezien had en met hen had omgegaan. In Philipp. 4 : 3 wordt ook een medewerker Clemens genoemd) Euarestus, Alexander, Xystus, Telesphorus, Hyginus, Pius, Anicetus (tijdgenoot van Polycarpus), Soter, Eleutherus. Deze lijst wordt door Irenaeüs vermeld.

Al heel spoedig werd de gemeente en de bisschop van Rome de belangrijkste geacht. Irenaeüs zegt er van: „Immers het is noodzakelijk dat geheel de kerk zich verenigt om de gemeente van Rome wegens haar meer vermogende voornaamheid. (Dus wegens haar grote invloed die ten goede, tot sterking van de „gemeenschap” der apostelen werd aangewend.) Irenaeüs zegt: De gehele Kerk, dat is: al degenen van alle zijden die gelovig zijn, inzover zij die van allerwege bijeenkomen, de overlevering bewaren, die van de apostelen afkomstig is. Iren. Haer. III 3, 2.

Irenaeüs over de gnostieken

In ons artikel over Polycarpus citeerden wij een brief van Irenaeüs, bisschop van Lyon, waarin hij een vroegere vriend, Florinus, waarschuwt tegen valse leer, en waarin hij opmerkt, dat hij als knaap Polycarpus had gezien, die met Johannes had omgegaan en met meerderen die de Heer hadden gezien voor en na Zijn opstanding. Hij had van Polycarpus overgenomen „de leer die van den beginne aan verkondigd was” en Irenaeüs wilde zich naar het woord van Johannes daaraan houden. „Hetgeen van den beginne gehoord was” in de prediking, dat bleef in Polycarpus en het bleef ook in Irenaeüs en zo bleven Johannes en Polycarpus en Irenaeüs en allen die hun woord aannamen, „in de Zoon en in de Vader”. (1 Joh. 2 : 24).

In dat Woord blijvende verwierpen zij allerlei wind, allerlei stroming, allerlei openbaring van een nieuwe geest in de kerken en zó alleen stonden zij sterk tegen de wolven in schaapskleren die als mensen van de „ware kennis” der „volmaakten”, met buitengewone vroomheidsoefeningen de gemeente trachtten te imponeren.

Irenaeüs kwam van Smyrna in Lyon, in het land der Kelten. Er was van ouds al nauw contact geweest tussen de Griekse kust van Klein-Azië en een Griekse kolonie aan de Franse kust aan de mond van de Rhône. Daarom verwondert het ons niet, dat er een levendige

gemeenschap was tussen de Grieks sprekende Christengemeente van Lyon en Vienne en de Klein-Aziatische kerken. In 177 brak in Lyon en Vienne de bekende vervolging uit, waarbij de slavin Blandina en de knaap Ponticus vielen als trouwe getuigen.

Ook hun bisschop Potheïnus stierf als martelaar. Irenaeüs was toen ouderling in Lyon. Hij werd door de gemeente naar Rome gezonden met een brief over de martelaren in Lyon en Vienne. Deze brief is uitvoerig geciteerd in de kerkgeschiedenis van Eusebius. Zo is het verhaal over de marteldood van Blandina en van Ponticus tot ons overgekomen.

In deze brief komt ook een getuigenis voor aangaande Irenaeüs. De gemeente van Lugdunum (Lyon) schreef aldus aan de bisschop Eleutherus van Rome: „Wij bidden dat gij u in alles en altijd in God moogt verheugen, Vader Eleutherus! Deze letteren aan u te begeleiden, hebben wij opgedragen aan onze broeder en makker Irenaeüs en wij bevelen hem bij u aan, daar hij een ijveraar is voor het verbond van Christus. Indien wij wisten dat gerechtigheid voor iemand plaats kan bereiden, zouden wij hem, die de waardigheid van presbyter der gemeente bekleedt, aanbevelen (voor bisschop)”.

Deze aanbeveling is niet tevergeefs geweest. Irenaeüs werd in 178 bisschop van Lyon. Bij zijn terugkomst was de vervolging reeds geweken. Van het leven van Irenaeüs is verder niet veel bekend. Maar zeer belangrijk voor de kerkgeschiedenis is zijn literair werk. In de eerste jaren van zijn bisschopsambt schreef hij een werk in 5 „boeken” getiteld: „Weerlegging en afwijzing van de ten onrechte zo genoemde kennis”. Dit werk is een doorlopende bestrijding van de gnostische dwaalleer. Daar Irenaeüs uitvoerig deze dwaalleer beschrijft en de leiders van deze ketterijen met name noemt, is zijn werk meteen een waardevolle bron bij de bestudering van de leer der gnostieken. Hij schreef dit werk toen een vriend hem voorlichting vroeg over de Valentinianen. Het boek is ook in Nederlandse vertaling bewerkt door Dr. H. U. Meyboom, Oud-Christelijke geschriften XXVI-XXX. A. W. Sijthoffs Uitg. Mij, Leiden 1918-20.

In 1904 vond de archimandriet Karapet in een bibliotheek te Eriwan (Armenië) een Armenisch handschrift, dat de twee laatste boeken van de „Weerlegging” bevatte en nog een geschrift van Irenaeüs: „Aanwijzing der apostolische verkondiging”.

Verder zijn er vele brokstukken bekend van andere geschriften van

Irenaeüs, die door andere auteurs worden aangehaald, maar die niet meer in handschriften aanwezig zijn. Zo o.a. de Brief aan Florinus, een brief aan Victor van Rome over de Paschastrijd, Commentaren op de vijf boeken van Mozes, het Hooglied en de Openbaring en een geschrift over de geschiedenis van Elkana en Samuël.

Zijn hoofdwerk is echter de „Weerlegging” van de gnostische nieuwe leringen in de Christenkerken. Ik zal hier en daar een greep doen uit dit werk. Wij kunnen dan zien welke fantasieën bij velen ingang vonden — en wij kunnen dan ook lezen wat deze trouwe dienstknecht van Jezus Christus daarover te zeggen had.

Irenaeüs begint aldus: „Aangezien enigen . . . bedriegelijke leringen invoeren . . . en door listig saamgeflanste waarschijnlijkheid . . . de minder ervarenen misleiden . . . terwijl zij de woorden des Heren lichtvaardig aanhalen en velen te gronde richten . . . onder het voorwendsel van wetenschap . . . heb ik het noodzakelijk geacht, na de gedenkschriften van Valentinus gelezen te hebben, u de verwonderlijke en diepzinnige geheimenissen te leren kennen, geheimenissen, die niet allen vatten, omdat niet allen hun verstand („hersens”) gereinigd hebben.

Doch gij zult van ons, die onder de Kelten wonen en meestal met een barbaars (niet Grieks of Latijns) taaleigen bezig zijn, geen kunstige redevoeringen verwachten. Maar wat eenvoudigweg en naar waarheid voor u geschreven is, zult gij met liefde aanvaarden”.

Hij gaat dan over tot de beschrijving van de leer der Valentinianen. „Zij beweren, dat er in onzichtbare en onnoemelijke hoogten een volkomen Aeoon (Eeuwigheid) is, die van te voren bestond. Deze noemen zij ook Vóórvader en Bythos (Diepte). Hij is ontstaan in oneindige eeuwigheden. Met hem bestond nog Ennoia (Gedachte) die ook wel Charis (Genade) en Sige (Stilte) heet. Deze god „Eeuwige Diepte” bracht een zaad der wereld voort en legde dat in de „Stilte”. „Stilte” baarde toen „Nous” (Verstand) en deze alleen is in staat als gelijkenis van de Eeuwige om de grootheid van de Vader te vatten. Deze Nous (Opperste Verstand) noemen zij de Eengeborene, het beginsel van het Heelal. Met hem werd ook Aletheia (Waarheid) geboren. Dit viertal, Diepte, Stilte, Verstand en Waarheid, noemen zij de wortel van het Heelal.

De „Eengeborene” bracht „Logos” en „Zoë” (Rede en Leven)

voort. Rede en Leven brachten „Mens” en „Kerk” voort. De Vader verenigde zich met zijn Gedachte, en de Eengeborene met de Waarheid, de Rede met het Leven en de Mens met de Kerk. Dat waren dus 8 Aeonen.

Rede en Leven brachten daarna nog 10 aeonen voort; o.a. Vereniging, Gelukzaligheid. En Mens en Ecclesia brachten er 12 voort: o.a. Trooster, Geloof, Hoop, Liefde, Inzicht, Wijsheid. Dat zijn de 30 aeonen van hun geheimleer, die zij als diepe verborgenheid bewaren (voor de volmaakten). Daarom heeft volgens hen de Heiland gedurende 30 jaren niets in het openbaar gedaan. . . . Hij wees daarmede de verborgenheid van de 30 aeonen aan. Ook in de gelijkenis van de werklieden, die uitgezonden werden in het eerste uur, in het 3de en in het 6de, in het 9de, in het 11de uur komt het prachtig uit: $11 + 9 + 6 + 3 + 1 = 30$ aeonen.

Ook beweren zij dat Paulus in de uitdrukking in Efeze 3 : 21 met „in alle geslachten, van eeuwigheid tot eeuwigheid”, deze aeonen bedoelt. (Er bestaat in het Grieks in Efeze 3 en elders: aeoon der aeonen. De gnostieken konden zich dus op de woordklank van de tekst beroepen en dat maakte indruk op de onervaren mensen en op half geleerden. Ook in onze dagen wordt met deze aeonen der aeonen en met „overhemelse” dingen geschermd door de „Bijbelonderzoekers” onder de sekten.)

Het twaalfstal van de aeonen is aangeduid door de Heer, toen Hij 12 jaar oud was, door de keuze van de twaalf apostelen. Over de twaalfde aeoon kwam de hartstocht, dat wordt aangeduid door Judas. (Men ziet, met „bloot verstandelijke kennis” van het evangelieverhaal omtrent Judas was men nog niet „achter” de waarheid, daar moest ware kennis aan te pas komen, die „niet zo maar” verkregen werd. Naar deze waarheid achter de waarheid is alle eeuwen door vraag geweest. Wie dát heeft gezien verwondert zich niet over de opgang, die deze geheimenissen maakten onder ongeleerde en half geleerde mensen. De getallenspeculaties en de allegorische tekstverklaring doen ons vreemd aan, maar deze dingen waren toen mode en ook onder de rechtgelovige predikers werd daarvan toen gebruik gemaakt. Daarom leek deze leer der aeonen voor de gemeente niet zo dwaas als voor ons. Alleen degenen, die zich hielden aan de eenvoudige gezonde woorden van Jezus Christus, zoals Johannes, die „van den beginne af” had ge-

predikt en die zich daarbij nauw bij een trouwe bisschop (herder) hielden, die alleen waren veilig voor deze wolven in schaapskleed).

De vrouw die de zuurdesem verborg in drie maten tarwemeel, was de „Wijsheid” die de Heiland verborg in drie soorten mens, de geestelijke, de zielige, en de aardse mens (met beroep op 1 Cor. 15 : 48, 1 Cor. 2 : 14 en 1 Cor. 2 : 15). Ook beriepen zij zich op het woordje Logos (het Woord) bij Johannes.

Irenaeüs geeft een brede uiteenzetting van al de verdere geheimenissen, die we nu laten rusten. Hij zegt: „Gij ziet de methode, geliefde, waarmee zij zichzelf het brein misleiden als zij de Schriften mishandelen en proberen hun verzinsels daaruit te bewijzen”.

Dat Johannes (toen hij schreef: „in den beginne was de Logos en de Logos was bij God”, Joh. 1 : 1) niet over hun aeonen gesproken heeft, maar over onze Here Jezus Christus, heeft hij zelf duidelijk gemaakt. Want hij zegt: Het Woord (de Logos) is vlees geworden en heeft onder ons gewoond. Doch volgens deze ketters is niet het Woord (de Logos) vlees geworden, maar alleen de „Heiland der heilsregeling”, die uit allen ontstaan is en die later ontstaan is dan de Logos.

De kerk heeft van de apostelen en hun leerlingen overgenomen het geloof in één God en in één Christus Jezus, de Zoon van God, die vlees geworden is terwille van ons behoud en in de Heilige Geest, die door de profeten de heilsregelingen verkondigd heeft: zowel de geboorte uit een maagd als het lijden en de opwekking uit de doden en de vleselijke opname van de geliefde Christus Jezus, onze Heer, in de hemelen. . . . Noch de in de Germaniën gevestigde gemeenten, noch die in Iberiën (Spanje), noch die onder de Kelten, noch die in het Oosten hebben anders geloofd”.

Irenaeüs spot ook met het combinatievermogen van de geheimleeraars. Hij zegt: „ik kan ook zo iets verzinnen: „Er is een zeker Voorbegin, een voorbuitenbegrip, een vóór-zonder-begrip, vóór-vóór-wentelende. Tegelijk bestaat er een ander vermogen, dat ik Kalebas noem. Tegelijk met Kalebas bestaat er een vermogen: Door-en-door-ledig. Deze Kalebas en dit Door-en-door-ledig deden te voorschijn komen een vrucht: Komkommer. Nevens hem bestaat nog een vermogen van dezelfde kracht: Pompoen. Deze vermogens: Kalebas, Door-en-door-ledig, Komkommer en Pompoen hebben de overige Pompoenen der lijders aan delirium van Valentinus uitgezonden”.

Intussen is het voor Irenaeüs niet maar een denkspel. Deze lerin-

gen hebben gruwelijke konsekwenties voor het hele leven. Zij voeren tot de diepte van satan. Hij zegt daarvan: „De volmaakten doen schaamteloos allerlei dingen, die verboden zijn. Zij eten onverschillig weg aan afgodenmaaltijden (Openb. 2 : 20). Zij zijn bij al de heidense feesten aanwezig. Bij de dieregevechten en bij de mannenmoordende kampstrijd zijn zij aanwezig in het amphitheater. Zij geven zich over aan ontucht en beweren, dat zij aan de vleselijke dingen het vleselijke terug geven en de geestelijke dingen aan het geestelijke. De misleide vrouwen, die tot ontucht verleid werden, kunnen er van getuigen evenals de mannen, wie deze geestelijke lieden hun vrouwen afgetrosgeld hebben. Zij veinsden dat zij geestelijk met „zusters” samenwoonden. Dat zijn dan de volmaakten in ware kennis, die laag neerzien op de gewone Christenen, die zij zieligen noemden en op de „aardse mensen”.

Hoe deze lieden de „vrouwtjes”, die nimmer tot kennis kwamen, wisten te vangen, beschrijft Irenaeüs aldus: „Een zekere Marcus viert met zijn gelovigen het Avondmaal (tenminste hij veinst dat te doen). Hij neemt de beker en rekt het woord der aanroeping lang, hij toont het purper en rood van de wijn, zodat de aanwezigen menen, dat de „Genade” haar bloed in de beker druppelt . . .

Soms giet hij uit een kleine beker, waaruit hij de vrouwen liet drinken, de wijn in een grote beker en dan zegt hij: De vóór-het-Heelal — buiten-begrip — en onuitsprekelijk zijnde Genade vulle u de inwendige mens en dan vult hij de grote beker tot overlopiens toe uit de kleine, zodat de rampzalige vrouw geheel buiten zichzelfe gebracht wordt. Hij doet de vrouwen ook profeteren.

Bovenal houdt hij van vrouwen met kostbare klederen. Dan zegt hij: ik wil u mededelen van mijn genade Bereid uzelf voor als een bruid die haar bruidegom verwacht, opdat gij zijt als ik, en ik als gij. Open uw mond en profeteer En zij opgeblazen en verhit, verkloekt zich en praat voor de vuist weg”

Ook paste Marcus minnedranken toe Sommige vrouwen, die daarna weer bekeerd werden tot de gemeente Gods, hebben met schaamte beleden, dat zij zeer verliefd waren op de geestelijke leidsman. Vgl. Openb. 2 : 20-24 waar de profetes „Izébel” in dezelfde geest als deze Marcus optrad en Gods knechten misleidde en zo geëerd was, dat zij zelfs door de Engel van de gemeente van Thyatira niet werd ontmaskerd. Zij mocht in de gemeente zelfs „leren”.

Daaruit blijkt dat de herders niet overal zo waakzaam waren tegen deze buitengewoon vroom schijnende lieden. Het boek van Irenaeus rukte het vrome masker af en wees op de grond van hun dwalingen: de loochening van de werkelijkheid van de vleeswording des Woords.

Marcion en zijn kerk

Onder de ketteren van de eerste eeuwen is Marcion een zeer bijzondere verschijning.

In één ding komt hij overeen met al de anderen, n.l. dat hij ook loochent dat Jezus Christus in het vlees gekomen is en nu lichamelijk in de hemel is.

Hij valt dus onder degenen, die Johannes „anti-christen” noemde. Ignatius zou ook tot hem gezegd hebben: als Christus niet ons vlees-in-de-hemel is, waartoe draag ik dan nu in mijn vlees de martelaarsketenen? Polycarpus heeft hem eens persoonlijk toegevoegd, dat hij „de eerstgeborene van satan”, d.w.z. de anti-christ was. En Irenaeus heeft hem om deze verwerping van het vlees-geworden Woord meegeteld onder de gnostieken, die hij beschreef in zijn vijf boeken tegen de ketteren.

Toch wordt door de hedendaagse historieschrijvers Marcion niet gerekend onder de gewone gnostieken. Want hij is in veel opzichten geheel anders dan al de anderen. Terwijl de pneumatische „geestelijke” mensen van de gnostische richting er maar op los fantaseerden over „aeonen” en „geheime krachten”, was Marcion door en door nuchter en hield hij zich aan de „letterlijke zin” van de Schrift.

Van „allegorie” die bij de gnostieken, en eertijds ook bij de helleniserende Joden als Philo — en ook bij de orthodox Christelijke schrijvers — schering en inslag was, moest Marcion niets hebben. Evenmin bemoeide hij zich met de vele apocriefe geschriften, die onder de Joden-Christenen, onder de gnostieken — en sommige ook wel bij orthodoxe Christenen — geliefd waren. Marcion heeft met alle macht gewerkt aan de vorming van een „zuivere” nieuwtestamentische canon. Ook was er van „pneumatische” (geestelijke) mensen op psychische (zielijke) op een lagere trap en „vleselijke” op de laagste trap in zijn kerk geen sprake.

Terwijl de gnostieken in velerlei sekte-groepjes zich afscheidden

van de kerk, stichtte Marcion een goed georganiseerde tegen-kerk, toen hij in 144 te Rome uit de katholieke kerk werd gebannen.

Verviel menige sekte tot „geestdrijverij” en tot toverij, ja ook tot antinomiaans overspel en gruwelijk zondeleven. Marcion was geen „drijver” noch in de leer, noch in de mystiek, hij leefde ingetogen als een onbesproken, ernstig, Schriftgebonden lid van de kerk en had zoveel belangstelling voor het gewone kerkelijk leven, dat hij een grote geldsom aan de kerk ten geschenke gaf. Zochten de gnostieken gaarne de ure van meditatie over het mystieke leven, Marcion was geen man van meditatie, hij was een zakenman, hij was scheepsreder. Hij benutte daarbij zijn vrije tijd voor Schriftstudie.

Gaven de leiders van de gnostieken hele systemen (o.a. Valentinus), Marcion gaf geen systeem, doch slechts enkele „denkbeelden”. Of liever, hij had één „geloofs-thema” en naar dát thema gaf hij verklaring van de Schriften, daarbij een groot aantal teksten aanvoerend als „overtuigend” bewijs voor zijn ene grote thema. Moesten de meeste gnostici niets van Paulus hebben, bij Marcion is Paulus de apostel, wiens brieven maatstaf zijn voor kritische zuivering van de andere nieuwtestamentische geschriften.

Deze Marcion, de absolute verwerper van het vlees geworden Woord, is niet de kerk uitgegaan, zoals de meeste gnostici deden, maar hij was het liefst in de kerk gebleven. Hij is uitgeworpen, maar hij beweerde steeds, dat zijn leer de ware leer van de algemene Christelijke kerk was. Zijn tegenkerk heeft aan de kerk van de apostelen zeer grote afbreuk gedaan. Justinus schreef 16 jaar na Marcion's veroordeling, dat deze marcionitische kerk „de gehele wereld” vervulde. En Tertullianus schreef dit uit Carthago eveneens, toen het een eeuw later was. De heidense schrijver Celsus, die zijn gal uitspuwde over het Christendom, betrok in zijn kritiek zowel de marcionitische als de katholieke kerk, als waren dat de twee grote kerken van Christus.

De marcionitische kerken met eigen bisschoppen en ouderlingen, met eigen martelaren en eigen gezangbundel, met eigen kerkgebouwen en met een canon van nieuwtestamentische boeken, (vóórdát de katholieke kerk met haar canon-vorming gereed was!) waren in de tweede en derde eeuw de tegenkerken van de katholieke gemeenten in alle belangrijke plaatsen van de Eufraat tot de Rhône.

Marcions optreden valt ongeveer in dezelfde tijd als waarin de grote gnostische systemen (Valentinus, Ophieten, enz.) begonnen opgang te

maken onder allerlei pneumatische „geestelijke” sektegroepjes die al sinds de dagen van Johannes zich afscheidden van de kerk.

Wanneer de leden van de kerk onder de leiding der apostelen en bisschoppen zover waren, dat zij de „geestelijke” sekten schuwden, en, zoals men dat noemde, „bij de kerk” en „bij de bisschop” bleven, dan kwamen zij nu weer voor het feit te staan, dat er in hun stad nóg een Christelijke algemene officiële kerk, met een bisschop en een kerkeraad in een kerkgebouw officiële godsdienstoefening hield, waar het Nieuwe Testament „naar de letter” werd uitgelegd. En doordat met schijnbare grote overtuigingskracht het thema van Marcion in honderden teksten inderdaad werd „gelezen”, is het geen wonder, dat duizenden werden meegevoerd. Zij kenden de Christus-in-het-vlees niet, zoals Johannes en Ignatius en Polycarpus en Irenaeüs. Zij hadden niet door het geloof de heerlijkheid van de opstanding des vlezes beleeden. Zij hadden niet de Geest van Christus en toen gaf God hen over aan de geest der dwaling die kwam als een engel des lichts.

Een apart hoofdstuk over Marcion mag daarom in de geschiedenis van de oude kerk niet ontbreken. Het kan ook dienstig zijn om de geesten van onze tijd te beproeven.

Justinus noemde Simon de tovenaer en Marcion als de twee grote vijanden der kerk. Simon wordt door de oude schrijvers aangezien als de importeur van „christelijke” gnostiek in de kerken en Marcion is de kerkelijke theoloog die de waarheid absoluut „omkeert” in het „gans andere” en die dat met de meest „letterlijke” zin van de teksten tracht te staven.

Ook nu nog zijn er aanknopingspunten tussen hun leringen en „richtingen” van onze dagen. In zeker opzicht kunnen wij zeggen dat de hoofdrichtingen die getypeerd worden door Simon Magus en Marcion nóg bestaan en nóg velen verleiden. We moeten dan letten op de grondbeginselen, op hun houding ten opzichte van de Christus-in-het-vlees. De speculaties op die grondslagen zijn eindeloos te variëren en daardoor schijnen de oude „geesten” van de antichrist in hun moderne variaties vaak even aantrekkelijk als vroeger, als waren zij „waar” Christendom. De geschiedenis herhaalt zich dan, dat vele Christenen zich begeven tot „verleidende geesten”.

Marcion en het Oude Testament

Marcion is omstreeks het jaar 85 geboren te Sinope, de voornaamste Griekse handelsstad aan de zuidelijke oever van de Zwarte Zee, in de provincie Pontus.

Het was toen ongeveer vijftig jaar na de Pinksterdag. Ook Joden uit Pontus hadden in Jeruzalem met grote verbazing de evangelieverkondiging in hun moedertaal gehoord. Het zou niet onmogelijk zijn, dat Marcions grootvader, als Jodengenoot, daar bij was, en ook door de apostelen gedoopt is. In ieder geval weten wij, dat er in Pontus veel Joden woonden en dat er naast de synagogen ook Christengemeenten ontstonden. De gastheer van Paulus in Corinthe, Aquila, was ook uit Pontus afkomstig. En de apostel Petrus schreef zijn brieven ook aan de gelovigen in Pontus. Dat was omstreeks 64.

Marcion's familie heeft dus wel mee in de kerk geluisterd naar de voorlezing van deze brieven aan hun adres. Zijn vader was bisschop van Sinope. Hij was een trouwe herder, want hij heeft straks zijn eigen zoon afgesneden van de gemeente om zijn afwijking van de leer van Christus (2 Joh. : 7-10). Deze bisschop heeft zijn zoon Marcion niet lief gehad boven Christus. Hij heeft de antichristelijke tendenz in de „denkbeelden” van zijn zoon al vroeg ontdekt, hoewel dat toen nog lang niet zo gemakkelijk was.

Marcion is opgegroeid in het Christelijke gezin waar Gods Woord in ere was. Hij heeft van jongsaf de Schriften geweten evenals Timotheüs. Er werd in Sinope, ook onder de Joden, ernstig werk gemaakt van de Bijbel. Daar woonde in de tijd van Marcion nóg een Aquila, die bekend werd door zijn scrupuleus „letterlijke” vertaling van het Oude Testament. De Joden in Pontus bleken in dit opzicht heel anders te zijn dan de helleniserende Joden, zoals Philo van Alexandrië, die de verhalen van het Oude Testament zó allegorisch uitlegde, dat er van de gewone letterlijke betekenis niets overbleef.

Marcion heeft van jongsaf een nuchtere kijk op het oudtestamenteel verhaal gehad. Hij was ook zo thuis in de Joodse exegese, dat hij precies wist hoe de Joden de Messiaanse profetieën uitlegden. Toch was hij geen vriend van de synagoge. Integendeel, hij is de felste tegenstander van de Joden en de judaïstische Christenen geworden, want hij stond op tegen de God van het Oude Testament. Hij erkende Zijn bestaan, maar hij stond tegen Hem op als tegen de Joden-God, die

zeer zeker alles had geschapen en die geheel was, zoals het Oude Testament Hem bekend maakt... maar die daarom juist moest verworpen worden. Marcion voelde zich daartoe geroepen als „nieuwtestamentische Christen”.

Het was hem niet te doen om een nieuw „leer”-systeem in te voeren. Hij heeft, voor zover men weet, nooit een systematische leer gegeven. Maar hij had vanuit zijn „nieuwtestamentisch” standpunt „moeilijkheden” met het Oude Testament. (Dat komt nog wel voor onder Christenen.) Of liever met de God van het Oude Testament (ook dat is nóg aan de orde). Marcion bleef daarbij streng vasthouden aan de „waarheid” van het Oude Testament. Hij verklaarde de „moeilijke” teksten, waarin sprake is van Gods toorn, van Zijn berouw, van Zijn wraak, niet als „oneigenlijke” spreekwijzen, waarin God alleen maar zo wordt voorgesteld. Neen, Marcion nam de Schrift zoals het er staat en hij hield zich aan die door de kerk erkende heilige boeken. Hij geloofde met heel zijn hart, dat God (Elohim) de hemel en de aarde geschapen heeft en dat hij Adam en zijn vrouw heeft gemaakt, precies zoals Genesis dit verhaalt.

Maar daardoor juist kwam voor zijn „nieuwtestamentisch” gemoed de grote moeilijkheid. Hij kende God, maar hij had vele „nieuwtestamentische” aanmerkingen op Zijn doen. Hij redeneerde tegen God in. Hij zeide o.a. dit: God blies de ziel in Adam, dus kwam de „Goddelijke Substantie” in de mens. Maar wat is de mens een zwak, hulpeloos wezen. Hij kon zelfs nog vallen en sterven! Waarom maakte God hem niet (zo als „nieuwtestamentische” ethiek zou voorschrijven) zo dat hij niet vallen kón? Waarom verhinderde Hij de val niet? En waarom verjoeg Hij Zijn arme maaksel uit de hof van Eden? Waarom dat onbarmhartig ijveren voor eigen eer? Ja, waarom overal in het O.T. dat rechtzoeken van God? Is de Vader van Jezus Christus niet één en al liefde? En hier is het één en al rechtzoeken voor zich, jaloers zijn op Zijn eer, wraak over wie Hem niet eert. Waarom toch staat het O.T. vol van recht en gericht? Waarom niet zoals in het Nieuwe Testament: God is liefde? Waarom, zo vraagt Marcion aan de God van het O.T., waarom staat er in uw wet: oog om oog en tand om tand? Terwijl toch het N.T. heel anders spreekt en dus een heel andere God predikt?

Wat staan er in het O.T. ook een harde dingen. De verwoesting van Jericho, van Sodom, van Jeruzalem door Nebukadnezar, wat een

bloedwraak en wraak des verbonds. Wat greep de Jodengod in het vlees en bloed, in have en goed van Zijn eigen schepselen in. Dat alles was nu, volgens Marcion, in het N.T. tenietgedaan. Dát was het Evangelie tegenover het O.T.

In het O.T. worden de zonden van de vaders bezocht aan de kinderen. Dat is onrecht, meent Marcion, van zijn ethiek uit. En in het N.T. is door de Vader van Jezus Christus dat onrecht opgeheven.

God verstokte Zelf het hart van Farao, die zijn nek verhardde. De nieuwtestamentische God echter is barmhartig over de zondaren. De Jodengod van het O.T., die werkelijk onze schepper is, volgens Marcion, en die Marcion zelf ook erkende als de schepper van zijn hele bestaan naar lichaam en ziel, naar „geest” en stof . . . die God is volgens hem hoogst partijdig. Als een despoot heeft Hij zijn gunstelingen, als David, allerlei zegeningen gegeven, en de anderen, als Saul, die om een kleinigheid in ongenade vielen, tot wanhoop gedreven.

Ja, die gunstelingen in het O.T. roemen de Heer vaak (b.v. in de Psalmen) om Zijn goedheid en gunst en barmhartigheid, maar ach, 't gaat al om dit leven, dat zij van deze Scheppergod kregen, om eten en drinken, om have en goed, om vrouwen en kinderen, om koninkrijken en steden, en het N.T. verachtte dit alles juist als het „aardse” . . . als „schepsel” dat ijdel is. Het N.T. zoekt de „eeuwigheid” en de „geestelijke” God. De Scheppergod heeft ook Zijn wet aan de Joden gegeven op Horeb. Afgezien van de kleine dingen, die geheel bij de Joden behoorden (ceremoniën en offers) acht Marcion de wet goed, d.w.z. zedelijk. Men mag niet stelen en doodslaan en wie de wet doet is zedelijk rechtvaardig voor deze God, die alles gemaakt heeft.

Maar nu las Marcion bij Paulus een hóger standpunt dan het zedelijke der wet. Hij las daar, dat de mens niet uit de werken der wet gerechtvaardigd wordt door God (en dit had de oudtestamentische bekende God toch steeds gezegd) maar door „het geloof”. Nu ging Marcion een licht op. De God, die rechtvaardig maakt door het geloof, moet ongetwijfeld een ander zijn dan de God die alles heeft geschapen. Hij is de Onbekende God. Dát was God onze Verlosser. God onze Schepper heeft er niet veel goeds van terecht gebracht. En de hoogste gerechtigheid die Hij kon schenken was de zedelijke gerechtigheid van de wetsgetrouwe Joden, de „rechtvaardigen” van het Oude Testament.

Maar de Onbekende God, die ons in Jezus Christus is geopenbaard,

maakt de ellendige maaksels van de schepper door het geloof tot Zijn kinderen. En deze goede God van het N.T. staat nu absoluut tegenover de schepper en al diens werk. Door het geloof „sterven” de gelovigen aan het schepselwerk — Jezus zelf heeft dit door Zijn kruis getoond, dat het zo moest. Hij heeft Zich laten vervloeken door die Jahwèh, aan het kruis en heeft ons zo vrijgekocht.

Niet van de Schepper, maar door onthouding van voedsel worden wij zalig, want de gehele mens als schepsel is vreemd aan de Onbekende God. Onze „ziel”, onze „geest” is er niets beter aan toe dan ons lichaam. Totaal zijn wij „van nature” (als schepselen van de O.T. God) van de Ware God absoluut vreemd, zónder de Onbekende God in de wereld. En dat zijn we van het paradijs af aan al geweest. Maar door het „geloof” komen we in geloofsrelatie te staan met de Onbekende God, die Jezus Christus heeft gezonden.

Er is volgens Marcion een oneindig diepe, absolute kloof tussen de „rechtvaardigen” van het Oude Testament die door Jahwèh, de schepper van hemel en aarde zijn gezegend — en tussen de gerechtvaardigden door het geloof. Dat is een absolute kloof tussen „wet” en „evangelie”. En daarover heeft Paulus telkens geschreven, zei Marcion. Dát heeft Paulus bedoeld te zeggen. Wie dat niet ziet, heeft van Paulus niets begrepen. Als men het eenmaal zag, wat „geloof” betekende en wie eigenlijk de Vader is van onze Here Jezus Christus, dan zág men opeens het „thema” van de ganse Heilige Schrift.

Dan was ook het Oude Testament niet kwaad. Zeker niet. Het lichtte ons nauwkeurig in over de Scheppergod die ons gemaakt heeft, zoals wij hier, vreemd van God „van nature” leven — en het verborg geen ongerijmdheid, noch onkiesheid — het tekent zeer getrouw onze positie en onze god, die zoveel „menselijks” heeft, waar een „nieuwtestamentisch” christen zich terecht over verbaast.

Marcion had daarom geen behoefte om het Oude Testament te beschermen voor „nieuwtestamentische” oren, door de toorn en het berouw en de wraak van Jahwèh voor te stellen als anthropo-morphismen, als menselijke voorstellingen, die niet „eigenlijk” mogen genomen worden, omdat het compromitterend is voor het „nieuwtestamentisch” Godsbegrip. Neen, Marcion had gemakkelijker positie voor wat de exegese betreft. Hij hield zich aan de tekst. Maar hij behield niettemin ook de zg. „nieuwtestamentische” instelling die zich met het Oude Testament niet verdraagt. Hij liet ze tegenover elkander staan

als Oud en Nieuw, als „wet” en „evangelie”. Dat de Vader van Jezus Christus de Vreemde God — en niet de Bekende van het O.T. was, dat had Jezus toch zelf gezegd: „Niemand weet wie de Vader is, dan de Zoon en die het de Zoon zal willen openbaren” (Luc. 10 : 22).

Maar waarom heeft de Zoon dan niet duidelijk en rondweg gezegd: Ik verkondig een andere God dan Jahwèh! Och, zei Marcion — 't is toch duidelijk genoeg. Jezus liet het trekken van deze konsekwentie over aan zijn hoorders. Hij toonde, toen zij Hem telkens weer niet begrepen, een oneindig geduld. Hij verdroeg zo vele misverstanden bij Zijn discipelen — ook dit heeft Hij gedragen.

Christus is straks naar het dodenrijk gegaan. Daar vond Hij de door de wet verdoemden. Hij heeft ze allen vrijgemaakt van de vloek der wet en van het gericht van de wetgever. De „gerechtvaardigden” onder het Oude Testament echter: Abel, Henoeh, Abraham, Mozes, konden niet „gered” worden door het geloof, want zij hadden met hun zedelijke gerechtigheid wat verdiend. Zij bleven aldus bij de God die vrees en beven inboezemt tot in eeuwigheid. „Oog om oog” is Zijn regel!

Maar de Vader van Christus, die goddelozen rechtvaardigt, rechtvaardigde Kaïn en al de goddelozen. Door Zijn dood aan het kruis kocht Christus al deze mensen los van de wet en van de God der wet. Paulus zegt het immers: Hij heeft ons gekocht met Zijn bloed. Hij heeft ons vrijgemaakt van de „wet”.

De Vader behoudt ons geheel, zoals wij geheel geschapen worden door de bekende God. Het lichaam intussen niet, want dat is maar stof. En ons lichaam is slechts een lastig aanhangsel dat niet eens schepsel mag heten. God „schiep” niet, maar „formeerde” uit het stof een lichaam.

De verlossing van de „ziel” is dan ook inderdaad volgens Marcion een wissel op de toekomst. Zolang de gelovigen in de wereld zijn, zijn zij arm, naakt, vervolgd en gesmaad, zij worden door de gerechtvaardigden van de wet overal bespot en vervolgd. Zij zijn de gemeente van de ellendigen en gehaten. Zij zijn niet meer kinderen van de wereldschepper, zij behoren de Vader van Jezus Christus toe. En deze is geheel vreemd aan deze wereld, zoals deze is gemaakt en geworden door de oudtestamentische wereldschepper Jahwèh. De Vader van onze Here Jezus Christus is volgens Marcion dus een ander dan Jahwèh en Hij heeft zich sterker bewezen dan deze. Hij is de sterkere,

die de sterke overwint. Hij kan gebieden over de elementen, over de winden en de zee, die Jahwèh heeft gemaakt. Die „Vreemde” is tot ons gekomen in deze ellendige wereld.

Marcion tegen de Christus in het vlees

De absolute vreemdheid van de goede Onbekende God van Marcion tegenover „deze wereld” van Jahwèh, spitst zich toe in de leer omtrent Jezus Christus. Marcion gaat uit van zijn stelling: „God is liefde”. Hij heet in het N.T. de Vader der barmhartigheid en de God aller vertroosting. Daarom is er maar één werk van Hem — en dat is de Zelfopenbaring in Christus tot verlossing. Hij verlost de gehele mensheid. De partijdigheid voor één volk, als van Jahwèh voor de Joden, kende Hij niet. Jahwèh en Zijn wet hebben de mensheid een troosteloze toestand gebracht, de wet doodt, zegt Paulus en de Vader kwam in de Zoon de wet te niet doen.

Jahwèh beloofde ook een zoon te zenden uit Davids stam, maar dat zou een gewoon mens zijn en dan toch ook nog geen eigenlijke zoon van Jahwèh. Het zou de valse Christus zijn.

De Vader echter zond echt Zijn Zoon Jezus Christus. Deze was waarlijk van God gekomen, want Hij was eigenlijk de Vader Zelf — alleen maar onder een andere naam. „Zoon” was maar een andere naam voor de Vader.

De Verlosser, die in de evangeliën getekend wordt, was niet de beloofde mens, de zoon van David — maar Hij was de verschijning-als-mens van de Vader. Zo was Jahwèh ook wel aan Abraham verschenen in mensengestalte. 't Was toen geen „geestverschijning” — maar toch ook geen wezenlijk substantieel mens. Welnu, zo redeneerde Marcion, Jezus Christus was de Vader in menselijke gestalte. Hij was de Vader in „verschijning” en deze verschijning van de Vader heeft geleden aan het kruis. Deze leer noemt men docetisme (van dokeo is schijnen). De tegenstanders van Marcion hebben hem telkens verweten dat hij het lijden van Christus en heel het leven van Christus in leugen — in een onwezenlijke vertoning deed opgaan. Maar Marcion zei niet: het is maar een schimmenspel geweest. Evenmin als de verschijning van Jahwèh bij Abraham onder de boom (Gen. 18) een schimmenvertoning was, evenmin was volgens Marcion zijn Christusleer een looche-

ning dat de Here Jezus „werkelijk” geleden had. Wanneer hem echter gevraagd werd of het bloed van Jezus Christus werkelijk „substantieel” mensenbloed was, waardoor wij van onze zonden gereinigd worden, dan antwoordde Marcion (evenals vele moderne nieuwtestamentische Christenen) neen, God is aan dat stoffelijke uit deze wereld vreemd.

Jezus heeft dus werkelijk geleden volgens Marcion, maar dan niet in de werkelijkheid van deze wereld en niet in vlees en bloed, zoals wij hebben, maar alleen in zijn verschijning waarin de Vader zelf verscheen. Hij is in gedaante de mens gelijk geworden (Phil. 2 : 7), zei Marcion — en dus niet in werkelijke substantiële zin.

Christus heeft ons, door (als God-in-verschijning) in de gedaante van een mens van deze wereld te sterven, losgekocht van Jahwèh. Christus heeft ons verlost van de vloek der wet van Jahwèh, door zich in deze gedaante als mens aan de vervloeking van de wereldschepper over te geven. In Gal. 3 : 13 staat het toch maar, zei Marcion, en honderden Christenen namen zijn woord aan. 't Kwam alles precies uit: Jahwèh had vervloekt wie aan het kruis hing. Toen de goede God in mensenverschijning aan een kruis hing als vervloekte, was het schepsel afgesneden van de vervloekte schepper. Losgekocht verviel het ganse mensengeslacht aan de goede God, die de goddeloze niet vervloekt, maar die ze zegent. Alleen degenen, die ter kwader ure door Jahwèh als „rechtvaardigen” werden aangenomen, blijven bij Hem en zijn niet te redden uit de banden van hun schepper.

Is het wonder, dat Polycarpus van „anti-christ” sprak? Is hier niet de loochening, dat Jezus Christus in het vlees gekomen is?

Ja, is hier niet zelfs de leer, dat „het vlees” niet gered moet worden als schepsel van God. Jezus Christus is niet in het vlees van „deze wereld” gekomen, want dat vlees (alles wat van deze wereld is) mag niet gered, maar moet door de vervloeking van Christus sterven aan zijn schepper — het moet absoluut breken met zijn God en de „gans Andere” toevallen, volgens Marcion's „evangelie”.

Wat Johannes in zijn brieven noemt als het kenmerk van de anti-christ — dat is hier op meest konsekvente schijnbaar Schriftuurlijke wijze geleraard. Marcion beriep zich voortdurend op de Schriften. Uit het Oude Testament haalde hij de tekening van de vervloekte schepping, van de strenge en veranderlijke God, van onze ellende onder de „wet” — en uit het Nieuwe Testament bewees hij de redding van „de vloek der wet” volgens zijn opvatting en de liefde van de goede God

die in Christus „verschenen”, geopenbaard was aan alle mensen.

't Is te verstaan dat marcionitische bisschoppen zó konden prediken dat, op de klank der woorden af, het verschil met de katholieke bisschoppen niet eens opgemerkt werd. Zo kunnen „moderne” en „ethische” predikanten vurig preken over de kracht van Jezus' opstanding, zodat niemand zou vermoeden, dat zij de eigenlijke werkelijke opstanding „des vleses” loochenen. En zij zouden verontwaardigd zijn als men tot hen zeide: u gelooft niet, dat Jezus „waarlijk” is opgestaan. „Waarlijk” kan losgemaakt worden van „deze wereld” en betrokken worden op „hogere waarden”, op z.g.n. „geloofswaarheden”, en dan kan men er toe komen om te beweren, dat ook onze opstanding geen opstaan van dit lichaam uit dát graf zal zijn, maar iets geheel anders, iets „geestelijks”, iets hógers, iets dat niet „vleselijk” is.

Maar Johannes bedoelt, dat degenen, die loochenen, dat Jezus in ons vlees heeft geleden en in ons vlees is opgestaan, anti-christen zijn, met wie wij geen gemeenschap in de kerk kunnen houden. Zo heeft de vader van Marcion als herder van de gemeente in Sinope er ook over gedacht.

Marcion's vader heeft zijn zoon om zijn denkbeelden over „Wet” en „Genade” vermaand, bestraft en tenslotte heeft hij hem het H.A. ontzegd, en hem door de ban uit de gemeenschap der kerk verwijderd, omdat hij de Bruid van Christus, de kerk, verleidde.

Zo scherp kon de excommunicatie in die dagen zijn, dat het uitgesproken werd als een „overgeven aan de satan”, maar toch was het onderling contact der gemeenten zo gebrekkig, dat Marcion alsnog kon worden toegelaten in andere gemeenten als hij brieven van aanbeveling kon vertonen van Christenen uit Pontus.

Daarom ging de jonge scheepsreder op reis langs de kust van Klein-Azië. Hij kwam in Smyrna, in Hiërapolis, in Efeze, maar hij werd overal afgewezen ondanks zijn aanbevelingsbrieven. Mogelijk heeft hij toen in Smyrna Polycarpus ontmoet. Hij vroeg Polycarpus of deze hem wilde legitimeren. Maar het antwoord was, ja, ik legitimeer u als eerstgeborene des satans. Polycarpus zag hem dus geheel in de lijn van de „anti-christ” in de Brieven van Johannes.

Toen Marcion aldus overal werd afgewezen, reisde hij naar Rome. Hij voer er heen met zijn eigen schip. In Rome aangekomen werd de rijke scheepsreder vriendelijk ontvangen in de gemeente. Hij was er voor zich van overtuigd, dat hij bij de kerk behoorde (en niet bij de

sekten) en hij werd overeenkomstig als broeder in Christus aangenomen.

Bij deze gelegenheid schonk hij royaal voor de kerk de som van 200.000 sestertiën (18000 gulden). Ongeveer vijf jaar lang is Marcion daar rustig lid van de kerk geweest. Zijn excommunicatie in Sinope was blijkbaar niet bekend geworden en hij voegde zich geheel bij de kerk. Ook na de breuk met de kerk heeft hij in al zijn geschriften geen smadelijk of boos woord tegen de kerk of de leden der kerk geschreven. Mogelijk heeft hij wel met deze en gene over zijn „nieuwtestamentische” denkbeelden gesproken, mogelijk heeft ook een enkele, die de gave van de Geest had, van „beproeving der geesten”, hem doorzien, maar er kwamen geen moeilijkheden zolang Marcion zich rustig hield.

Vermoedelijk heeft hij in deze vijf jaar in zijn vrije uren zijn nieuwtestamentische canon bewerkt en zijn boek Anti-thesen geschreven. Beide werken zijn puur Schriftstudie. Maar dan de Schriften gezuiverd en uitgelegd naar Marcion's grote thema van „Wet” en „Geloof”, zoals hij dat „las” bij Paulus.

Toen Marcion hier mee klaar was, ging hij ermee naar de kerkeraad (presbyterium) van Rome en daar kwam het tot een uitvoerige bespreking. Marcion drong de kerkeraad in de verdedigende positie, door zich te beroepen op Lucas 6 : 43: „Immers er is geen goede boom die slechte vruchten voortbrengt”. Hij kwam met al zijn nieuwtestamentische bezwaren tegen het Oude Testament (wet) op. Al de „slechte vruchten” van Jahwèh als Schepper en als God des verbonds, die Zijn recht wreken kan aan mensen van vlees en bloed, somde hij op als slechte vruchten van de kwade boom. En al de zegeningen van het evangelie, alleen maar „liefde” zonder gerechtigheid Gods, zoals ook moderne mensen wel „evangelisch” zijn tegenover het Oude Testament, toonde hij als goede vruchten van de goede God.

Dat de kerkeraad daar niet dadelijk aan wilde, dat was volgens Marcion geen wonder. Wat al misverstand omtrent Jezus was er bij de apostelen. Maar de Here zeide: niemand doet jonge wijn (de werken van de Verlosser-god in Jezus Christus verschenen) in oude zakken (in de wereld van het O.T. met haar god Jahwèh; Lucas 5 : 36).

Dus de absolute antithese móét doorbreken in de kerk. Maar Jezus heeft de tijd. Niemand die de oude wijn gewoon is begeert terstond de

jonge (Luc. 5 : 39). Marcion nam het niemand kwalijk, hij nam het de kerkeraad ook niet kwalijk, dat de jonge wijn moeite gaf.

Intussen dacht de kerkeraad van Rome er anders over. Marcion werd in juli van het jaar 144 uit de kerk gebannen. Men gaf hem meteen zijn 200.000 sestertiën terug! Men liet hem ook de brief uit het archief lezen, waarin hij eertijds had geschreven, dat hij één was met het geloof der algemene kerk. Dat was echter geen opzettelijk bedrog van Marcion. Van zijn standpunt verdedigde hij de leer der Schriften, de ware belijdenis der kerk, in zijn ogen had hij de antithese van Paulus tussen „wet” en „evangelie” gegrepen.

Nog 15 jaar lang heeft Marcion gewerkt. En in die tijd kwamen er allerwegen bloeiende marcionitische kerken met een eigen canon en een geordend kerkelijk leven, geen sektegroepje, maar een echte tegenkerk met een eigen prediking, die slechts op de typerende punten te onderscheiden was van de orthodoxe prediking. Zoals thans ook een moderne of ethische preek, of een Barthiaanse, zeer orthodox kan klinken.

Kritische punten bij Marcion

Om de vreemdheid tussen wet en evangelie (Oud Testament en Nieuw Testament, Jahwèh en de Vader in Jezus) als hèt thema der Schrift voor te stellen, moest Marcion de brieven van Paulus als de oorkonde van het evangelie voorstellen. Wat in de andere evangeliën en de twaalf apostelen niet overeenkomt met zijn „Paulus”, schrapt hij uit zijn canon. Marcion is de eerste beoefenaar van Schriftkritiek. En meteen de eerste canonvormer.

Omdat Paulus zegt in Gal. 1 : 6 en 7 dat er maar één evangelie is, en dat hij zich tegen de „valse apostelen” geweerd heeft, verwerpt Marcion de vier evangeliën en de twaalf apostelen, die maar niet zover konden komen, dat zij in Jezus de „Gans Andere” hadden zien „verschijnen”.

Bij de verheerlijking op de berg zei de stem uit de hemel, dat zij niet naar Mozes en Elia moesten horen, maar naar Jezus, doch Petrus bleef hangen in zijn judaïsme, wat daaruit bleek, dat hij drie tenten wilde opslaan! Voor Mozes en Elia óók nog een tent! Dat zou Paulus niet gezegd hebben!

De twaalfen waren getuigen van Christus' opstanding toen de Vader in Christus zichzelf opwekte — en toen zijn de twaalfen een poosje vervolgd om dat goede getuigenis. Doch al spoedig werden zij weer Joods en als halve judaïsten lieten zij Paulus in de steek, toen Petrus in Antiochië huichelde. Gal. 2 : 11 en 12.

Omdat deze twaalfen schipperden met het zuivere evangelie heeft Christus een beter apostel verkoren, n.l. Paulus. Aan de brieven van Paulus moeten daarom alle andere geschriften getoetst worden. Zo kreeg Marcion door schrapping van wat niet „naar Paulus” was één zuiver evangelie, dat zuiver „naar Paulus” was. Hij gebruikte Lucas er voor. Dat was nog het beste, vond hij.

Uit wat hij schrapte zien we duidelijk wat hem aanstoot gaf. En het is eigenaardig op te merken, dat verscheidene „stenen des aanstoets” ook nu nog onder de Christenen verwondering baren. Zo schrapte Marcion het verhaal van de verzoeking in de woestijn, immers God is boven verzoeking verheven, Jezus kón niet vallen, dus zou dit een echte schijnvertoning zijn geweest. (Wij belijden, dat onze Here, waarachtig mens, niet kón vallen, omdat Hij zo goed, zo gehoorzaam aan de Vader was. Deze gehoorzaamheid kon wel zeer zeker op harde proef gesteld worden.)

Luc. 5 : 39 „de oude wijn is voortreffelijk” werd natuurlijk verwijderd!

Luc. 10 : 21 Jezus bad: Vader, Heer des hemels en der aarde. Dat was ergernis voor Marcion en het behoorde dus niet in de „zuivere” tekst.

Luc. 10 : 25 vraagt de wetgeleerde: Hoe zal ik het eeuwige leven beërven. Jezus verwijst hem dan naar de wet. Hij zegt: doe dat en gij zult leven. Marcion schrapt nu het woordje „eeuwig” — de man vroeg naar „leven uit de wet”, dat is geen eeuwig leven! Jezus laat hem bij zijn wet, maar belooft hem geen leven in de vervulling, daarom schrapt Marcion vers 28. Immers Paulus zegt: de wet doodt!

Lucas 12 : 6, 7 — de Vader zou voor de mussen zorgen? Geschrapt.

Lucas 12 : 28 — Hij zou de bloemen bekleden? Geschrapt. Dat is het werk van de Schepper! Dat werk doet de Vader in Jezus' verschijning in beginsel nu al te niet. Het wereldse moet vallen. Maar het slot van het vers: „gij kleingelovigen” liet Marcion staan.

Lucas 16 : 29, 30 — Abraham, sprekende met de rijke man in de

pijn — is verbeterd. Niet Abraham, maar God spreekt hier tot de Jood.

Lucas 19 : 9b — Zacheüs een zoon van Abraham, is geschraapt.

Lucas 20 : 37 en 38 — Jezus citeert Mozes, die God de God van Abraham, Izak en Jakob noemt. Dat was niet „zuiver”, dus 't moest weg.

Lucas 24 : 27 — Jezus legt de profeten uit . . . geschraapt.

Lucas 24 : 40 — Hij toonde hun Zijn handen en voeten . . . natuurlijk niet nodig, steen des aanstoets voor Marcion en daarom geschraapt. Evenzo 24 : 44-46.

Marcion ging er van uit dat de evangelist niet zuiver het evangelie had geschreven. Paulus alleen had het gegrepen. En bovendien waren er vervalsers bezig geweest om de onzuiverheden er in te brengen. De kerk mocht hem dus dankbaar zijn voor de kritische zuivering. In-tussen moest ook uit de Brieven het een en ander verwijderd worden.

In Efeze 2 : 14 en 15 las hij, dat Christus in zijn vlees de vijand te niet gedaan heeft. Hij schraapt het woordje „zijn”, want Jezus heeft niets van deze schepping aan zich gehad, dus ook geen vlees, geen lichaam. Hij kon ook niet werkelijk geboren worden en werkelijk een moeder hebben. Hij was „verschijning”, niet van Jahwèh, maar van de Onbekende Vader, die onzichtbaar is. Hij vraagt van de gelovigen volledige negatie van de werken der schepping.

Colossenzen 1 : 15-17 — „door Hem zijn alle dingen geschapen, de zichtbare en de onzichtbare” . . . was natuurlijk vervalst. En als Paulus schrijft in vers 22, dat Christus zijn lezers, de kerk, heeft verzoend in het lichaam Zijns vlezes, dan schraapt Marcion de laatste twee woorden en legt „in het lichaam” uit als: „in de kerk”.

We zien wel bij dit alles, dat de „vleeswording des Woords” en de „opstanding des vlezes” worden geloofend, onder de schijn van Schriftstudie en orthodoxie.

Marcion's antithesen

Het tweede werk van Marcion, de Antithesen, is ook geheel aan Schriftstudie gewijd. Het is een doorlopende reeks van tegenstellingen (paradoxen, zou men thans zeggen) die duidelijk het grote thema van

Marcion moeten bewijzen. We doen enkele grepen uit deze antithesen.

Lucas 9 : 21 — Petrus hield Jezus voor de zoon van Jahwèh. Dat was mis en daarom gebod Jezus hem er over te zwijgen. Onkundigen vragen nu ook wel eens verwonderd: waarom mocht Petrus die heerlijke belijdenis niet verder brengen? Ware dat niet „evangelischer” geweest dan het Bijbelverhaal? Welnu, Marcion had een heldere verklaring, die bij velen geloof vond.

De plaatsen waarin het O.T. spreekt van Gods toorn, van Zijn berouw, Zijn wraak, Zijn verdriet, Zijn hart, Zijn ziel, zijn nog steeds stenen des aanstoets geweest, voor mensen, die zich een gedachte van God hebben gemaakt, die hiermee niet overeenkomt. Marcion bracht opheldering. Ergert ge u aan die God? leest tóch maar, zo als het er staat en zie dan, hoe Hij ánders is dan de Vader in het N.T. Die Vader is onveranderlijk — de wereldschepper had berouw van Zijn doen. Hij gebod te offeren, en . . . in de profeten wijst Hij de offeranden af. Hij zegt, dat Hij Ninevé zal verwoesten en Hij doet het niet. Tenslotte geeft Hij de wereld (Zijn wereld) over aan het vuur — maar de goede God redt de Zijnen.

Paulus schreef aan Timotheüs (1 Tim. 4 : 1-4) de Geest zegt duidelijk, dat er verleidende leugensprekers zullen komen, die o.a. het huwelijk verbieden.

In dit verbieden komt de minachting voor „deze wereld” die ook in heidense en Joodse ascetische kringen leefde, aan het licht. Welnu, Marcion was ook hierin konsekvent. Hij verbood te trouwen. En wie eenmaal getrouwd waren, die legde hij absolute onthouding op. Hij doopte alleen ongehuwden en gescheidenen. Hij prees ook de ontmanning aan. Hij veroordeelde ook het eten van vlees (niet van vis) en liet op de sabbat vasten.

Hieronder volgen nog enkele tekstuitleggingen van Marcion:

Lucas 4 : 30 — waar Jezus tussen zijn vijanden doorging en zij Hem niet grepen, is een bewijs, dat Hij een „verschijning” was en dat Hij niet vlees en bloed en been had.

Lucas 5 : 13 — Jezus raakte de melaatse aan. Dat mocht niet van Jahwèh — dit bewijst dus, dat Jezus Jahwèh niet erkende. Het kon ook zo verklaard worden: Hij hoefde er niet mee te rekenen, want Hij was als verschijning niet te besmetten. Zijn vreemdheid aan het werkelijke vlees was meteen vreemd zijn aan Jahwèh's wet.

Lucas 6 : 22 — spreekt Jezus van zichzelf, als van de Zoon des mensen. Maar dit is slechts bij wijze van gelijkenis gezegd!

Lucas 6 : 37 — oordeelt niet. Ziet ge wel, de Vader is niet vóór dat gerichtoefenen. Hij doet niet als Jahwèh.

Lucas 11 : 27 — Jezus bedoelt te zeggen: Ik ben niet uit een vrouw geboren, Ik heb geen moeder.

Lucas 11 : 42 — Wee u wetgeleerden . . . want zij hebben niet de ware God . . .

Lucas 12 : 10 — Wie een woord tegen Christus gesproken zal hebben, het zal hem alles vergeven worden. Maar Jahwèh vergeeft de zonde tegen de H. Geest niet!

Lucas 12 : 49 — Ik ben vuur op de aarde komen werpen . . . dat is beeldspraak.

Lucas 18 : 19 — Niemand is goed dan Eén. D.i. de goede God. Dit is een hoofdbewijs voor Marcion's „evangelische” God.

Lucas 20 : 27 — De Sadduceeën vroegen naar de opstanding „des vlezes”, maar Jezus spreekt over een andere opstanding.

Lucas 21 : 8 — Jezus waarschuwt tegen de valse Messias, d.i. de Messias die Jahwèh beloofde in het O.T. Dat zal een krijgvoerende Messias zijn.

Lucas 24 : 39 — „Ziet Mijn handen en Mijn voeten; betast Mij en ziet, want een geest heeft geen vlees en benen, zoals gij ziet, dat Ik heb” leest Marcion aldus: Ziet . . . betast Mij en ziet dat Ik geen vlees en been heb, evenals een geest.

1 Cor. 15 : 50 — Vlees en bloed kunnen het Koninkrijk Gods niet beërven, was natuurlijk geheel in zijn lijn. (Toen ik eens voor een vergadering de nadruk legde op de waarachtige opstanding van Christus en de opstanding des vlezes, zoals de Schrift dat leert werd dit nadrukkelijk door een broeder in twijfel getrokken met een beroep op deze tekst! Een bewijs dat de dingen, die Marcion tot aanstoot waren, nóg tegen het natuurlijke mensenhart ingaan. Een „vergeestelijkte” opstanding wil er veel beter in bij de mensen dan de leer van de Schrift.)

Romeinen 1 : 16 en vervolgens konden door Marcion gemakkelijk worden uitgelegd naar zijn thema. De brief aan de Romeinen doet thans nog dienst als prediking van een paradox tussen „Wet” en „Evangelie”.

Romeinen 14 : 21 — Het is goed geen vlees te eten, noch wijn te drinken. Het staat er toch maar, zei Marcion.

Efeze 3 : 9 — Het geheimenis, dat van alle eeuwen verborgen was in God . . . dat betekent, dat Jahwèh niet het geheim der verlossing kende, totdat Christus kwam.

Philippenzen 3 : 20 — Ons burgerschap is in de hemelen. Een zeer geliefde tekst van Marcion, zoals thans nog bij meerdere Christenen, als men de opstanding des vlezes belijdt in aansluiting aan de ganse Schrift. De geest van de antichrist, door Johannes gesignaleerd, en in Marcion zo scherp ingaande op de Schriften is nog niet dood. Integendeel.

In de kerken van Marcion werd ook gezongen. Maar natuurlijk werden er geen Psalmen van David of van Asaf uit het O.T. gezongen. Die dichters zongen immers niet van het „hemelse”, van het „gans andere”, van het „geestelijke” in Jezus’ verschijning. Zij kenden Jahwèh en riepen Hem aan als hun Schepper en hun Bondsgod. En daar was het Evangelie van Jezus Christus bovendien gekomen volgens de Marcionitische kerk. Vandaar dat hij voor zijn kerkdiensten „nieuwtestamentische” liederen nodig had, die geheel anders spraken dan de „oudtestamentische” Psalmen.

Pascha op 14 Nisan of op de Paas-zondag?

Het grote gezag van de bisschoppen was heilzaam voor de kerk in zover het uitgeoefend en erkend werd in de „gemeenschap”, zoals 1 Joh. 1 : 3 die bedoelt. De korte duur van de ambtstijd der eerste bisschoppen gaf ook enige waarborg dat deze zich geen persoonlijke machtspositie verzekerden om eigen meningen en ordeningen door te drijven.

In de strijd over de datum van het Paasfeest komt zulk een machtsmisbruik van de zijde van de bisschop van Rome aan de dag, en dan blijkt ook het gevaar niet denkbeeldig te zijn, dat de gemeenschap der katholieke kerk zal gebroken worden op ondergeschikte punten. De kerken van Klein-Azië, dus ook de gemeente van Polycarpus in Smyrna, hadden de gewoonte aangenomen om op een vaste datum, overeenkomende met 14 Nisan der Joden, Paasfeest te vieren. Zij deden dit tot gedachtenis aan het offer van het ware Paaslam, dat op 14 Nisan aan het kruis werd „geslacht”. Zij vastten dan en vierden

het Heilig Avondmaal. Doordat dit een vaste datum was viel Pasen nu eens op een dinsdag, dan op een woensdag en de gedachtenis der Opstanding viel dan natuurlijk nu eens op donderdag, dan weer op vrijdag en slechts een enkele maal op de echte dag des Heren, op de eerste dag der week. Er was hier een gewoonte, die zich aan het Joodse Pascha oriënteerde.

Vele andere kerken hadden deze gewoonte nooit gekend en berekenden het Paasfeest zo, dat het op een zondag viel en zij gedachten dan in het bijzonder de Opstanding. Zij vastten tevoren en hielden met de eerste dag van de nieuwe week (Pasen) op met vasten. De anderen vastten op Pascha (14 Nisan) tot de derde dag.

Zo lang nu de gemeenschap der apostelen sterk was, bedreigden dergelijke verschillen niet de eenheid van de kerken.

Polycarpus moest eens op reis naar Rome om daar met bisschop Anicetus verschillende belangrijke zaken te behandelen. Toen hebben zij, zegt Irenaeüs, ook even deze kwestie besproken, maar ze hadden geen lust om over dit punt te gaan twisten. Polycarpus wilde de Paas-zondag niet waarnemen omdat hij altijd met Johannes en de apostelen op 14 Nisan „Pascha” had gevierd. Hij kon echter Anicetus niet overreden, want deze wilde de (zon)dag wel waarnemen omdat de bisschoppen vóór hem dat altijd hadden gedaan. Ondanks dit feit dat beide bisschoppen hun eigen kerkelijke gewoonten vasthielden, bleven ze in de gemeenschap der katholieke kerk elkander liefhebben en eren. Ja, Anicetus vroeg aan Polycarpus of hij het Heilig Avondmaal in Rome wilde bedienen. Wat Polycarpus ook deed. Zo hielden degenen, die de dag onderhielden en die de dag niet onderhielden, de vrede en de gemeenschap der katholieke kerk, zonder hun persoonlijke inzichten en die van hun kerk door te drijven. Dat was vóór 155.

Later werd het anders. Er kwamen op vele kerkvergaderingen stemmen die „eenheid” eisten! Er kwam toen een geschrift van de Palestijnse bisschoppen, die onder leiding stonden van de bisschoppen Theophilus van Caesarea en Narcissus van Jeruzalem vóór de 14e Nisan.

Bisschop Victor van Rome gaf een rondschrjven daartegen in. Ook de bisschopvergadering van Pontus bemoeide zich er mee. De kerken in Gallië onder Irenaeüs van Lyon gaven ook hun voorkeur voor de eerste dag van de week te kennen. Eveneens de bisschoppen van Osroëne in Mesopotamië en de bisschop van Corinthe.

Hoe sterk de Klein-Aziaten zich echter voelden blijkt uit een brief van Polycrates van Efeze aan Victor van Rome.

Hij schreef o.a.: Deze allen onderhielden de 14e Nisan als Paschadag, in geen enkel opzicht overtredende, maar de regel des geloofs volgende. Hij noemt dan Philippus, die „sluimert” (d.i. die in het graf rust) te Hiërapolis en zijn twee dochters, en zijn andere dochter, die te Ephese rust, verder Johannes, die aan de boezem des Heren lag, die sluimert te Ephese, voorts ook Polycarpus . . . en dan nog ik zelf, de geringste van allen — zeven van mijn verwanten waren bisschop en ik ben de achtste . . . steeds vierden mijn verwanten de 14e Nisan. Ik dan, broeders, die 65 jaar tel in de Heer en in aanraking geweest ben met broeders uit de gehele bewoonde wereld, ik die de gehele Heilige Schrift doorlopen heb, laat mij door geen vreesaanjaging in de war brengen. „Men moet Gode meer gehoorzamen dan de mensen”. De twist liep dus wel hoog.

Polycrates schreef namens vele Klein-Aziatische bisschoppen die Victor naar Rome ontboden had.

Victor beantwoordde deze brief, door plotseling, eigenmachtig de gemeenten van geheel Klein-Azië af te snijden van de gemeenschap der katholieke kerk. Hij gaf hiervan kennis aan de bisschoppen van zijn kerk. 't Was omstreeks het jaar 191.

Door deze daad van Victor ontstond er veel verontwaardiging, ook onder die bisschoppen, die toch wel de roomse gewoonte volgden. Victor kreeg veel brieven. De scherpste was wel van Irenaeüs uit Lyon. Deze schreef uit naam van de broeders in Gallië. Hij was het met Rome eens dat het Paasfeest moest vallen op de dag des Heren, op de zondag — maar om voor zulk een dag, die nog zeer verschillend gehouden werd, wat de vasten betreft, ganse gemeenten Gods af te snijden, dat was te kras. Dat was nog nimmer gedaan om zulke dingen. En dan herinnert Irenaeüs aan de vreedzame wijze waarop indertijd Anicetus en Polycarpus met elkander hadden gesproken over deze kerkelijke verschillen.

De verontwaardiging in het Oosten was natuurlijk sterk. Palestina en Alexandrië kozen partij voor Klein-Azië en zo werden meer dan een eeuw lang deze „Oosterse kerken” van de Westerse gescheiden.

Bij dit verschilpunt voegden zich als vanzelf meerdere van deze soort, die de beide kerkgroepen steeds meer van elkaar vervreemdden.

De verdrukking der kerk

In vele boeken over kerkgeschiedenis ziet men een portret van keizer Nero en daaraan verbindt zich onwillekeurig de populaire opvatting: hiermee begint het (sensationele) hoofdstuk van de kerkvervolgingen, met al haar ijselijkheden. Deze verdrukking der kerk loopt dan tot Constantijn de Grote en daarna is het voor eeuwen voorbij. Eerst in de tijd van de roomse inquisitie tegen lutheranen, dopersen, en gereformeerden komt er dan weer een vervolging en daarna is er dan nog de vervolging van de kant der bolsjewisten gekomen, maar de kerkgeschiedenis heeft grote perioden gekend, dat er geen vervolging was. Zo ongeveer is de traditionele voorstelling. En doordat kerkvervolging voornamelijk gezien wordt in het lugubere licht van de wreedheden en martelingen, is Nero's portret een goede illustratie, die ons aan deze wreedheden der eeuwen herinnert.

Ook in dit opzicht echter moeten wij er naar staan om Schriftuurlijke beginselen toe te passen bij het schrijven over de kerkgeschiedenis. Ook de traditionele sensationele beschouwing van kerkvervolging moet kritisch gezien worden bij wat de Heilige Schrift ons meedeelt over verdrukkingen der kerk en over de positie van „martelaren”.

Ik geef hier enige opmerkingen ter kritische beproeving van het traditionele sensationele begrip over kerkvervolging, die in Nero het type van de vervolger en in de marteldood het wezenlijke van de verdrukking ziet, zodat het sterven onder verdrukking van staatswege, het kenmerk van de kerkvervolging is.

1. Ten eerste kunnen we met de oude gereformeerde martelaarsboeken opmerken, dat de lijst van martelaren om het geloof begint bij Abel en een groot aantal namen bevat van profeten en knechten des Heren, die juist in de kerk door de ongehoorzame „kerk”, meestal uit godsdienstige ijver zijn gedood.

Kaïn doodde Abel, omdat deze in de kwestie van het offer genade vond bij God en omdat hij zelf geen gunst bij God vond. Om de godsdienst, waarin Abel beter was dan hij, werd Kaïn vervolger. En als zodanig is hij het type van de zwaarste vervolgers der kerk. Nero kan niet als zulk een type gelden. Hij behoort meer tot de wereld, die vaak uit staatkundig oogpunt de kerk verdrukte.

Het type daarvan is misschien wel te zien in Faraö, die de kerk verdrukte. Deze kerk van God was niet hetzelfde, als de rij van ge-

loofsgetuigen van Hebr. 11. Hier was een ver afgeweken kerkvolk, waarvan Hij in Ez. 23 klaagt: Oholiba en Ohola hoereerden in Egypte, vs. 3, 8, 19, 27. Vgl. Ez. 20 : 7-9.

Toch heeft God ook hier de kerkverdrukking aangezien Ez. 3 : 7. God hoorde hun gekerm en Hij gedacht aan Zijn verbond met Abraham, Izaäk en Jakob. En God zag de kinderen Israëls ('t geslachtsverbond) aan, en God kende hen. Ef. 2 : 24, 25.

Er is dus te onderscheiden tweeërlei kerkvervolging: Ten eerste de valse kerk (Kaïn) tegen de ware kerk (Abel) om de godsdienst (om de gunst van God in het offer). Dat is kerkvervolging in de scherpste principiële betekenis. En deze hield niet op met Constantijn de Grote. Athanasius is een groot deel van zijn leven in ballingschap geweest.

Er is ook ten 2de algemene kerkvervolging vanwege de wereld om allerlei redenen. (Van heidense godsdienst, politiek, sociale bemoeiing, wetenschap enz.) Dat was onder Rome's keizer als Nero.

2. In de tweede plaats is op te merken, dat de Schrift voor „martelaren” geen apart geheiligd woord heeft, maar de woorden verdrukking, doodslag, vervolging, moeite, stenigen, gevangenis als gewone woorden neemt. David werd gewoon verdrukt door Saul. Terwijl deze zelf ook op gezwollen toon vrome woorden sprak, wierp hij de spies naar David. Saul profeteerde toen. Zo zijn velen, al profeterende, doodsvijanden van Gods ware volk geweest. De „vrome” geschiedenis was aan Sauls kant. David was een heel gewoon in ongenade gevallen onderdaan en hij beschouwde het ook eerst als een zaak van voorbijgaande aard, die in verband stond met de ziekte van de koning. Hij nam zijn citer straks weer ter hand en musiceerde ook daarna, zodat Saul ten tweede male de spies kon werpen. 1 Sam. 18 : 10, 11. Een hoveling die in ongenade valt, dat is geen sensationeel vroom gegeven, waarvoor de kerk hem later met een stralenkrans om 't hoofd zal tekenen. Met de „martelaren” heeft men dat wel gedaan.

Maar de Schrift spreekt van velerlei verdrukking, van moord en doodslag en steniging in het algemeen. Achan wordt gestenigd op Gods bevel, Adoram wordt gestenigd door de vijanden van Rehabeam — en Paulus wordt, zónder stralenkrans van martelaar, gewoon gestenigd in Lystre.

De „stralenkrans” — het eerbiedig gepleisterde graf — kregen de gedode profeten niet van Jezus, maar van de kinderen der profetendoders, die in hun geest verder gingen!

In Deut. 28 : 29 bedreigt de HERE Zijn bondsvolk met de vloek des verbonds, o.a. met droogte en met vijanden en in 't algemeen met deze woorden: Gij zult bij voortdoring (in alles en al maar door) verdrukt en beroofd zijn al de dagen dat Mijn oordeel over u gaat. Dat oordeel is ook kerkverdrukking!

Weduwen en wezen en vreemdelingen werden telkens weer verdrukt. Ook onder het bondsvolk, dat uit zijn Bijbel (wet) naar zijn eigen gerechtigheid leven durfde. En tussen al die verdrukten zien we ook de profeten en al de zachtmoedigen (als Hanna).

Er werd door eigengerechte Joden ook meermalen om allerlei redenen veel bloed vergoten (zie het bloedbad, dat de prins uit Davids huis, Ismaël de zoon van Nethanja (Jer. 41 : 1) uit dynastieke overwegingen aanrichtte onder onschuldigen). En het overgeschoten deel uit de algehele verwoesting van Jeruzalem vermoordde Jeremia nog in Egypte! En zó ver is de Schrift verwijderd van de latere sensationele martelaarsverhalen, dat zij niet eens de dood van Jeremia vermeldt, noch de marteldood van Jesaja (misschien Hebr. 11 : 37, „door midden gezaagd”). Evenmin de marteldood van de apostelen (behalve die van Jacobus).

Zo moeten wij dan ook de gruwelijke martelingen van de Christenen niet sensationeel verder vertellen. We moeten de onthoofding van Paulus zien in de lijst van de honderden terechtstellingen van die tijd, de kruisiging van Petrus tussen de gewone straffen voor zware misdrijven. Bij de brandstapels der gereformeerden moeten we die van de dopersen niet vergeten en we moeten naast de brandstapel van Jan de Bakker in 1523, zien de brandstapel van de arts Herman van Rijswijk, die in Den Haag op 13 dec. 1512 werd verbrand door de overheid om zijn Arabische wijsbegeerte. Brandstapels waren toen gewone rechtsuitvoeringen, b.v. ook tegen de „tvenaars” en „heksen”.

Naast de gevangenen op de galeien, om des geloofs wil, moeten wij zien op de honderden zeelieden, die door zeerovers werden gevangen genomen en daar aan de riemen werden gezet. De wereld is vol verdrukking en nood. Nu eens om eigen schuld, dan weer onschuldig, nu eens om grote dingen: allerlei godsdienst, politiek, kunst, wetenschap, sociale gerechtigheid; dan weer om particuliere dingen.

In al deze verdrukking — in dat soort verdrukkingen, die tot God om wraak roepen — klimt de nood en de schuld van de wereld op tot de Schepper, Die in Christus de wereld met Zichzelf verzoent. En dan

is daar de kerk met haar nood als bijzonder geval. De tranen, het lijden, de dood van Zijn gunstgenoten, van de ware kerk, is bijzonder aan Gods opmerkzaamheid onderworpen. Zijn oog gaat ook over de afvallige kerk, over dat Jeruzalem, waarvan Zefanja 3 : 1 zegt: Wee u, weerspannige, bezoedelde, verdrukkende stad, waarin de rechtvaardigen zuchten onder allerlei verdrukking vanwege de vorsten (brullende leeuwen), rechters (avondwolven), profeten (woordenkramers) en priesters (Schriftverdraaiers).

Toen de Here Jezus zijn apostelen uitzond in de kerk, zeide Hij: Ik zend u als schapen onder de wolven.

En als Paulus zijn verdrukkingen opsomt, is er geen enkel traditioneel martelaarsgeval bij, maar het is de gewone mishandeling van zwakken en verachten door sterken en geëerden.

En zover is het er vandaan, dat Nero het type van de kerkvervolger is, dat de Schrift wel vermeldt, dat Paulus zich tegenover de kerkelijke rechtspraak van het sanhedrin moet beroepen op de keizer Nero — en niets vermeldt van de dood van Paulus onder de rechterlijke macht van Nero, wat toch in de Brieven van Johannes had kunnen gebeuren, omdat deze na de dood van Paulus zijn geschreven.

Wij moeten daarom oppassen, dat we de kerkvervolgingen niet te veel zien in het licht, dat de kerk om de hoofden der martelaren tekende, maar meer in het licht, dat de Schrift over de eerste vervolgingen van de apostelen geeft.

De Schrift is ook in de beschrijving van de vervolgingen niet sensationeel en niet uitvoerig, maar zeer sober en zakelijk en scherp onderscheidend.

De vervolging van Jezus en de apostelen

Wanneer wij de vervolgingen der kerk beschrijven, kunnen wij beginnen met de vervolging van de Heer der kerk. Jezus heeft zelf het verband aangewezen tussen Hem en de gemeente: Indien zij Mij vervolgd hebben, zij zullen ook u vervolgen, de wereld haat u, omdat gij van de wereld niet zijt, zoals Ik niet van de wereld ben. Indien zij Mijn woord bewaard hebben, zij zullen ook het uwe bewaren. Joh. 15 : 20, 19. Degenen die het Woord van Christus, dat hun gepredikt

wordt, tegenstaan, zijn in een positie om tot vervolging te kunnen overgaan.

Zij, die dat Woord niet hoorden, kunnen om allerlei redenen ook tot haat tegen de Christenen komen, maar de felste uitbarstingen van vervolgingswoede kwamen steeds weer van degenen, die het Woord hadden vernomen.

De wetgeleerden en de hoofdpriesters en de hogepriesters en de vrome mannen van Israël hebben meermalen Jezus willen stenigen om Zijn Woord. En het sanhedrin heeft Hem ter dood veroordeeld en aan Pilatus overgeleverd om Zijn goede belijdenis.

Hier liggen ook de oorsprongen der kerkvervolging.

En elke beschouwing, die daarmee niet rekest, heeft niet de diepe achtergrond gepeild van de verdrukking der kerk door alle eeuwen heen.

Na de Pinksterdag zijn het vooreerst de aanzienlijke Joden, de Sadduceeën, die het woord van Jezus' opstanding niet kunnen dragen. Zij waren zeer ontevreden omdat de apostelen de opstanding van Jezus predikten, omdat zij zelf de leer der Schrift van de opstanding loochenden. Hand. 4 : 2. De Farizeeën pleitten toen nog voor voorzichtigheid bij monde van Gamaliël.

Zo kwamen zij er met 40 — 1 stokslagen vanwege hun hoogste kerkeraad af.

Maar toen de diaken Stefanus de konsekventies trok van verwoesting van de tempel onder de verbondswraak en toen hij verkondigde dat in Jezus' offerande de wet van Mozes was vervuld, toen viel ook de Farizee partij knerssetandend op hem aan en toen bewees de oudtestamentische kerk metterdaad wat Stefanus uit zijn rede met historie bewees: „Gij verzet u altijd tegen de Heilige Geest”. En toen werd weer actueel, wat Gods profeten steeds opnieuw hadden verkondigd van de „rest” der verkiezing. De Christus scheidde door Zijn Woord op Zijn dorsvloer het koren van het kaf. En de lijn van Kaïn, Hagar, Ismaël, Israël bij de Sinai, Jeruzalem dat de profeten doodde, werd doorgetrokken tot het vleselijk Jeruzalem, dat de ware kerk ten einde toe vervolgde, uit godsdiensthaat, met hun „Wet” (de Schrift naar hun uitlegging) in de hand.

Men zie voor de diepe menselijke drijfveren van deze haat, hoe de jonge Farizeeër Saulus, een zeer godsdienstige, onbesproken jonge man, meende Gode een dienst te doen met het vernielen van het Jeru-

zalemse overblijfsel. Zijn godsdienstijver zette zo zijn haat in gloed, dat hij getekend wordt „blazende dreiging en moord” tegen de leerlingen van de Here.

Totdat Jezus Zelf hem ontmoette op de weg naar Damascus. Toen had hij de Here met eigen ogen gezien en met eigen oren gehoord. Hij heeft Zijn Woord aangenomen — en Jezus heeft hem gezonden als apostel met de aparte opdracht om het evangelie te brengen midden in de Grieks-Romeinse wereld van zijn tijd.

Uitgangspunt was de Christengemeente van Antiochië, waar Simeon Niger, Lucius van Cyrene, en Manaën, die met Herodes was opgevoed, leraars waren. Deze bloeiende gemeente, die rustig leefde in de wereldstad Antiochië, zond Barnabas en Saulus uit.

Zij reisden van stad tot stad en predikten op de sabatten in de synagogen voor Joden en Jodengemeenten. Bijna overal vonden zij felle tegenstand bij de Joden. De sekte van de Nazareners werd immers overal door de toonaangevende Joodse kringen tegengesproken! En de leiders te Jeruzalem geloofden immers niet in Jezus. Wat zou dan de synagoge van Antiochië in Pisidië, van Iconium, van Thessalonica, van Corinthe gaan beginnen?

Overal waar Paulus kwam werd hij uit de synagoge geworpen. Meermalen kreeg hij de smadelijke stokslagen (40 — 1) van de „kerkeraden”. En als hij dan met het „overblijfsel” of de „rest” en met de Jodengenoten een andere vergaderplaats vond en vele heidenen het Woord aannamen, dan was de haat der Joden zo groot, dat zij niet rustten voor de gehate „kerkschender” uit de stad was uitgeworpen.

In Antiochië (Pisidië) spraken zij met de aanzienlijke dames van de stad die in het openbare leven grote invloed hadden. Met behulp van deze vrouwen bewerkten zij de magistraten, totdat deze de prediker van een nieuwe godsdienst uit de stad verbanden.

In Iconium veroorzaken de Joden een volksoploop tegen Paulus. In Lystre komen zij juist van pas als de gunst van het volk omslaat in teleurstelling en zij stenigen Paulus en sleuren zijn „lijk” door het straatvuil en werpen het buiten de poort tot aas voor de roofvogels en wilde honden.

In Thessalonica gebruiken zij de marktboeven en brengen zij de hele stad in rep en roer alhoewel een grote menigte Grieken en niet weinige voorname vrouwen het evangelie hadden aangenomen. In

Berea waren de Joden zo eerlijk om te gaan onderzoeken in hun Bijbel of het er dan werkelijk zo stond zoals Paulus het predikte.

Maar ook daar kwamen de vijandige Joden uit Thessalonica en bewogen zij de volksmenigte. Geen wonder dat Paulus met veel zwakheid en beving in Corinthe's synagoge opnieuw begon te leren. Hij kon niet anders vermoeden of hij zou straks ook weer de volkswoede van Corinthe moeten ontvluchten. De overste van de synagoge, Crispus, geloofde en gaf hem elke sabbat het woord, maar het werd onhoudbaar door de vreselijke lasteringen, die de hoorders tegen Jezus uitriepen. Maar toen Paulus zo vreesde voor nieuwe vernedering, toen stond de Here Jezus bij hem en zeide: Vrees niet Paulus, (ga door in het huis van Justus met de gemeente van het overblijfsel en van de heidenen) spreek en houd er niet mee op. . . . Ik ben met u, en niemand zal hier u aanraken om u kwaad te doen, want Ik heb veel volk in deze stad.

Wel poogden de Joden onder aanvoering van de nieuwe synagoge-overste Sosthenes, de pas aangekomen stadhouder Gallio tot vervolging te bewegen, maar dat liep mis — en Sosthenes kreeg de Romeinse volkshaat tegen zich — de hele menigte gaf de Jood een pak slaag. En Gallio vond blijkbaar dat wel geschikt. Zo heeft de Here meermalen Zijn apostel beschermd door middel van de heidense overheden tegen het woeden van de Joden en van degenen die het Woord gehoord hadden en het niet aannamen.

Straks heeft de Romeinse wacht bij de tempel Paulus van een wisse dood gered en hij moest zich op de keizer Nero beroepen om uit de klauwen van het sanhedrin te blijven. Zoals Saul indertijd als een roofdier begerig was zijn prooi, David, te verslinden, zo hier het Jodendom de apostel Paulus.

En toch heeft Paulus in zijn brieven nergens een martelaarsgeschiedenis van zichzelf gegeven. In 2 Cor. 11 : 24-27 geeft hij juist een exposé van zijn „zwakheid” vers 29-30 tegenover de valse apostelen die geëerd werden om hun „gave persoonlijkheid en engelachtige verschijning” vers 13-15, 20.

Paulus vindt al deze vervolgingen zwakheid welke vervuld wordt door de kracht van Christus in het apostelschap. Hij wil wel sterven als het woord des evangelies maar voortgaat. Dan wordt Christus groot gemaakt in de verdrukking van Paulus. Als de verdrukking medewerkt tot de loop van het evangelie, dan is het hem goed. Zo is het een lijden om het Woord van Christus, een lijden om het getuigenis

van Jezus Christus, Openb. 1 : 9, dat de Christen tot „martyr”, tot „martelaar” maakt. „Martelaar” is in de volksmond iedere zwakke die gemarteld wordt. Maar „Christelijke” martyr betekent: lijdend om het getuigenis van Jezus Christus.

En de kerk als zodanig kan dan alleen martelaarskerk zijn als zij Gods Woord bewaart en daarom lijdt. Op zich zelf gezien is de dood van Paulus in Rome niet ijselijker dan de dood van duizenden die door het beulzwaard vielen. Zeker, Paulus is omgebracht, maar Gallio is ook ter dood gebracht en zijn broer Seneca, een „beste man” van de wereld, eveneens. De broer van Claudius Civilis, de Bataaf Julius Paulus en nog vele honderden vielen ook. Er is een groot algemeen martelingenregister te maken waarin Christen en heiden, leraar en dwaalleraar tezamen voorkomen. En daarin liggen zij allen onder de algemene ellende.

Dat is ook zo met het Christendom als „geestesrichting” of als politieke of sociale of ethische of wetenschappelijke stroming gezien. Iedere geestesstroming, iedere nieuwe richting van menselijk leven heeft haar „martelaren” gehad, die met de inzet van hun leven hebben gestreden voor hun ideaal. Wat de „martyres” der Christelijke kerk onderscheidt is dit dat zij geleden hebben met Christus en met de apostelen om het getuigenis van Jezus Christus, om het Woord Gods. Strikt genomen zijn dus geen martelaars de dwaalleraars, als gnostieken en marcionieten die het Woord van Christus niet bewaarden. Ook niet zij, die vielen om de volkshaat, om politieke hartstochten, zij die slachtoffer werden van blinde volksoplopen tegen de Joden, zij die vielen in de dagen van de volksverhuizing en in de kruistochten.

Ook heeft Gods toorn vaak gewoed tegen de Christenheid die van Gods woord afweek en evenmin als Zedekia en Jojakim behoren tot de oudtestamentische martelaren, evenmin behoren velen die vielen onder Turk en heiden tot de rij der getuigen van Jezus Christus, die de overblijfselen van het lijden van Christus vervulden.

Omgekeerd kan ook de ware getuige (martyr) nuchter blijven en zeggen: hoevelen zijn er niet gevallen voor hun straf, voor hun land, voor hun politiek, hun handel, hun wetenschap, hun redelijk inzicht, hun valse godsdienst, hoe zou ik dan doen alsof mij „iets vreemds” overkwam als ik gedood werd om des Woords van Christus’ wil!

En dan komt door de vrees voor de dood heen de blijdschap van het geloof, dat het lijden van Christus wel iets heel bijzonders is en

de troost, dat dit bitter lijden (waarin in de gemene ellende duizenden ondergingen) niet is af te wegen (ja in het niet valt) bij de heerlijkheid die komt. Rom. 8 : 18. Want deze kleine benauwing die maar korte tijd duurt, bewerkt een alles ver te bovengaand gewicht van heerlijkheid, 2 Cor. 4 : 17. Dit lijden om het Woord Gods heeft niets te maken met het enthousiasme om de martelaars-stralenkrans te verkrijgen, noch met de martelaarsverering die al heel vroeg in de kerk doordrong en die van de sterfdagen der martelaars heiligendagen maakte, die in de kerk gevierd worden.

Omstreeks 323 vinden we al de verering en het kussen van Jezus' kruis — en daarmee hing samen het vereren van het „kruis” der heilige martelaren.

De Heilige Schrift weet daar niet van.

De kerkhistorici hebben alle krachten ingespannen om de historische bronnen kritisch na te gaan en te zuiveren.

Hoog nodig is ook dat naar Schriftuurlijke maatstaf geoordeeld worde. Vooral is dat nodig in de populaire boeken over kerkgeschiedenis waarin zo gemakkelijk de martelaar komt op de plaats waar zijn getuigenis van Christus behoorde te staan.

De gemeente van Christus in de Grieks-Romeinse wereld

Het is opmerkelijk, dat de Here Jezus, waar Hij in aanraking kwam met het Grieks-Romeinse leven, met enige sympathie ontvangen werd. Jodengenoten als de Romeinse hoofdman te Kapernaüm hadden grote eerbied voor Hem en toonden groot geloof in Zijn macht. En Pilatus verzekerde bij herhaling: Ik vind geen schuld in deze mens. De vrouw van Pilatus noemde Hem een „rechtvaardige” en de hoofdman op Golgotha sprak van een Godenzoon.

Terwijl we gedurig lezen van de vervolging van de eerste Christengemeenten door de Joden, horen we niets van een belemmering der bloeiende Christelijke gemeente in het heidense Antiochië. Paulus werd als Romeins burger voorkomend behandeld door de Romeinse stadhouders Felix en Festus. En ook op de reis naar Rome behandelde de Romeinse officier Julius hem vriendelijk. In Rome woonde hij twee jaren in een eigen gehuurde woning in afwachting van zijn proces

voor Nero en niemand hinderde hem in de prediking van het Woord.

Ook de gemeenten hadden een eigen plaats in het burgerlijk leven van hun stad. Tertullianus schreef later: „Wij zijn geen Brahmanen of Indische fakirs en wij verschuilen ons niet ver van de wereld in de bossen. Ons leven in de wereld heeft ook uw forum, uw vleesmarkt, uw badgelegenheden, uw winkels en werkplaatsen, uw hotels, uw weekmarkten en al dergelijke dingen nodig. Wij varen met u op de zee, wij zijn soldaten en boeren, wij kopen onze waren bij u, en wat wij van kunst en huiswerk vervaardigen komt ook u ten goede.

Maar uw godsdienstige feesten vieren wij niet mee. Wij lopen daar niet met kransen op ons hoofd, wij bezoeken niet uw schouwspelen, en wij kopen geen wierook. Inderdaad worden door ons uw tempelbelastingen minder: wij geven ons geld liever aan de armen dan aan uw tempelkassen. De andere belastingen kunnen echter van ons op conscientieuze betaling rekenen en de staat wint bij ons, wat hij door uw valse aangiften en oneerlijke praktijken te kort komt.”

Het leven der Christenen was in dezen zonder aanstoot voor de gemeenschap waarin zij leefden. Zij behoorden tot de groep „nette mensen”, die de wereld weet te waarderen.

De leefregels, die Clemens van Alexandrië (plm. 200) in zijn Paedagogos voorschrijft aan de Christenen, komen, uiterlijk gezien, ver overeen met de regels voor fatsoen en deugd, die in de stoïcijnse handboeken van die dagen gegeven werd. Ook bij de stoïcijnen werd gewaarschuwd tegen onnatuurlijke verzorging van het lichaam, tegen overdadig leven in weelde van kleding. En ook de stoïcijnen prezen de natuurlijkheid en de eenvoud aan. De Christenen hadden dan daarbij nog hun afkeer van de kransen bij de festiviteiten en zij waarschuwden tegen het dragen van zegelringen met afbeeldsels der goden, zij hadden bezwaar tegen vloeken en zweren „bij de dit en de dat” op de machten en tegen het dobbelspel. Sommigen hadden ook bezwaar tegen het reciteren van de verzen van Homerus op de scholen en wilden de namen der goden in de litteratuur niet noemen — anderen citeerden zonder bezwaar de dichters; en verscheidene apologeten debatteerden met de litteratoren over de geschiedenis der goden. In Corinthe waren er ook verschillen onder de eerste Christenen. Sommigen gingen zover, dat zij aan officiële plechtige maaltijden ook mee aanzaten wanneer deze stonden in het teken van offermaal aan de goden. Zij zaten aan in de officiële gemeenschap b.v. ter ere van Jupiter — ja sommigen

waren ook van de partij in de godsdienstige hoererij die bij zulk een maaltijd geen schande werd geacht.

Hier tegen waarschuwde Paulus met kracht: Gij kunt niet vrijdag in de gemeenschap der afgoden één vlees worden met de hoer en zondag daarop in de gemeenschap van Jezus Christus Avondmaal vieren. 1 Cor. 10 : 20-22, 1 Cor. 6 : 13-20.

Antinomiaanse profetessen als de Izébel van Openbaringen 2 : 20-24 hadden niettemin soms zulke invloed in de gemeente door haar „vroomheid”, dat meerderen in godsdienstige hoererij vervielen en er een bewijs van geestelijk-ver-gevorderd-zijn in zagen om aan de afgodenfeesten mee te doen (vgl. Jan van Leiden en David Joris in de tijd der Reformatie). En het kwam zelfs zo ver dat de „Engel der gemeente van Thyatire” die toch geprezen werd om zijn dienst en trouw en lijdzaamheid en om zijn toeneming in goede werken (Openb. 2 : 19) toch deze profetes in de gemeente liet leren!

Uit zulk een geval is op te merken hoever de invloed van zulke bijzonder „vrome” profetessen kan gaan.

Daartegenover stonden de Christenen die de kant van de wereldmijding opgingen. Zij waren in hun geweten bezwaard als zij vlees hadden gekocht in de vleeswinkels die aan de tempels verbonden waren, welk vlees afkomstig was van aan de goden gewijde dieren. Het vet was dan b.v. aan Jupiter geofferd en het vlees werd in het vleeshuis verkocht.

Anderen zagen daar geen bezwaar in — zij zeiden: de aarde is des Heren, dit vlees is gave Gods voor onze voeding, een afgod is niets. Waarom zouden we niet vlees eten en de Here er voor danken. Dat waren de sterken in kennis en geloof.

Paulus gaf hun gelijk en raadde de Christenen aan: Eet gerust maar al wat in de vleeshal verkocht wordt. Eet ook mee aan de maaltijden bij de heidenen wanneer deze u uitnodigen. Maar wanneer men nadrukkelijk zegt: hier is het vlees gewijd aan Jupiter, wij hebben een maaltijd tot zijn eer — eet dan niet mee. Waartoe zoudt gij de afgoden eer bewijzen in de ogen van uw gastheer en in de ogen van de andere gasten? 1 Cor. 10 : 25-33. Want ook in de maaltijden moet niet de eer van de afgoden, maar Gods eer gezocht worden. Hem zult gij eren, door gebed en dankzegging en niet de afgoden door hun ter ere vlees te eten.

Wanneer er echter broeders waren, die niet zo sterk waren, dat zij

zonder kwaad geweten zulk vlees konden eten, dan raadde Paulus de sterken om de zwakke broeder niet door hun voorbeeld aan te zetten om het toch maar te doen. Zij gingen dan mee aanzitten, terwijl hun geweten zei: eigenlijk mag het niet. Zij schonden dan zichzelf. De liefde doet de broeder geen kwaad. Als ik door een opzichzelf geoorloofde handeling mijn broeder kreupel zou maken, was het ongeoorloofd. Ik zou de broeder-in-Christus schenden in mijn liefdeloosheid. Iemand verlokken tot schending van zijn geweten is liefdeloos. Paulus schreef: Ik zou liever „in eeuwigheid geen vlees eten”, als er dan in de vleeshallen van Corinthe geen ander vlees te krijgen is, dan zijn geweten te schenden door hem te verlokken om met een slecht geweten afgodenofer te eten. 1 Cor. 8 : 4-13.

Overigens gold de regel van „geen aanstoot geven” niet alleen ten opzichte van de broeders, maar ook ten opzichte van Joden en heidenen. „Geefst noch aan de Joden, noch aan de Grieken, noch aan de gemeente Gods aanstoot”. Zoekt liever allen en alles te behagen, opdat zij mochten behouden worden. 1 Cor. 10 : 32 en 33.

De „antithese”: gij zijt niet van de wereld, in geen enkel ding, op geen enkel terrein — is voor Paulus niet een reden geweest om de wereldmijding te zoeken — of om in felle protesthouding de band met de wereld door te snijden — of ook niet om in voortdurende polemiek de wereld van zijn tijd aan te vallen — wij lezen nergens een smaadwoord tegen de Joodse ceremoniën of tegen de heidense gewoonten. Paulus heeft zelfs aan die wedstrijden in de schouwspelen voorbeelden ontleend om aan te dringen tot krachtsinspanning. 1 Cor. 9 : 24-26.

En aan het einde van zijn „loopbaan” zegt hij: Ik heb de loop geëindigd, mij is weggelegd de kroon die voor de overwinnaar is beschikbaar gesteld. 2 Tim. 4 : 7, 8. Vgl. Hebr. 12 : 1.

Zo stond Paulus temidden van het Grieks-Romeinse leven zonder aanstoot te geven. We lezen ook nergens dat hij in oppositie leefde tegen de heidense bemanning van de schepen, waarmee hij overvoer.

De kapitein van het schip dat hem naar Rome zou brengen, vroeg blijkbaar zijn raad of men in de bereikte haven van Creta zou overwinteren of nog iets verder langs de zuidkust van het eiland zou varen. Tenslotte geloofde de kapitein meer de Romeinse officier dan Paulus. Maar dat zijn raad ernstig werd overwogen is tekenend voor de vertrouwelijke houding.

Als de antithese dan toch in Paulus' leven met volle scherpte kwam, dan was het door het Woord des Heren. Juist door dezulken, die midden in de wereld staan en geen aanstoot geven, spreekt het Woord Gods de wereld aan. In de bediening van dat Woord ligt de ganze antithese tussen degenen, die dat Woord gaan gehoorzamen en degenen, die zich er tegen verharden. Dat Woord heeft door Paulus' getrouwheid grote overwinningen behaald van stad tot stad. Het Koninkrijk der hemelen begon als een mosterdzaadje en het werd in de Grieks-Romeinse wereld tot een „boom”.

Die wereld gaf nauwelijks acht op de man — tenzij dan in de stadsoplopen die door de Joden werden veroorzaakt. En zo groeide het overal. Totdat de autoriteiten hun aandacht wel moesten gaan geven aan de beweging, omdat de tempeldienst hier en daar in verval kwam. En de jeugd in de steden afvallig werd van de goden.

Maar ook toen bleef de gemeente van Christus zonder aanstoot te geven temidden van de wereld leven en waren er slechts enkele groepen vijanden, die openbare aanklagers werden, terwijl toch vele stadhouders slechts ongaarne de processen voerden.

Bekend is de brief van Plinius aan Trajanus, waarin deze stadhouder de keizer raad vroeg, wat hij eigenlijk met de Christenprocessen moest aanvangen. We horen daarin nog doorklinken: „Ik vind geen schuld in deze mens”.

De eerste Christenen beriepen zich vaak op deze getuigenissen en zij voerden daarbij als bewijzen allerlei getuigenissen van autoriteiten aan, welker echtheid thans wordt ontkend of betwijfeld, maar die toch in hun tijd niet zo onwaarschijnlijk klonken. Dat zij zich niet belachelijk maakten als zij zich daarop beriepen, toont toch dat er een achtergrond van vertrouwen en welwillendheid werd vermoed in die dagen.

Zo beriep Justinus zich op de officiële stukken van Pilatus over het proces tegen Jezus.

Tertullianus wist van een brief van Pilatus aan Tiberius en schreef dat Tiberius zelf niet onvriendelijk daar tegenover stond.

Bij Melito van Sardes (plm. 170) vinden wij vermeld dat de Romeinse keizers, behalve dan de booswichten Nero en Domitianus, gunstig dachten over de Christus. Hij schreef dat aan Marcus Aurelius, opdat deze de traditie mocht voortzetten. Rond 200 verbreidde men onder de Christenen de legende, dat Marcus Aurelius het Christendom

had erkend als wettige godsdienst naast de andere, omdat het gebed der Christensoldaten zijn leger had gered.

Eerst met Decius komt het Christendom officieel te staan tegenover de rijksgodsdienst. En dan gaat het een principiële felle strijd worden van de staat tegen de kerk over de gehele linie.

Alle voorafgaande vervolgingen hadden meer een plaatselijk en incidenteel karakter. Onder Decius werd het een algemene vervolging van staatswege tegen alle belijders van de Naam van Jezus.

De vijanden der kerk en de overheden

Keizer Hadrianus was geen groot veldheer als zijn voorganger Trajanus. Maar hij was een voortreffelijk staatsman. Hij organiseerde met vaste hand en dat kwam ook het leger ten goede, zodat het rijk een halve eeuw geen Romeinse burgeroorlogen kende. Het was een tijd van opgaande cultuur en rustige ontwikkeling van handel en industrie. De gegoede burgerstand en de grootkapitalisten prezen om strijd de verlichte monarchie van Hadrianus en van zijn opvolger Antoninus Pius. De overblijfsels van prachtige bouwwerken uit de tijd van Hadrianus trekken nu nog de aandacht van ieder, die Rome bezoekt.

God had deze man gesteld over het geweldige Romeinse rijk en Hij had hem verstand gegeven om te regeren en wijsheid in wetgeving en rechtspraak. De Romeinse staat had de nationale religie, voor zover daarbij geen onzedelijkheid en doodslag te pas kwamen, toegelaten. Ook de Joden hadden vrijheid van godsdienst, hoewel zij unaniem weigerden mee te doen aan de officiële verering van de staatsgoden. Zodra de Christelijke kerk losgemaakt werd van het Jodendom, viel hun geloof in het oog als een nieuwe religie die niet bij de wet erkend was. Daar de Christenen rustige burgers waren, zou allicht hun leven in stilte doorgedaan zijn als niet hun vijanden, en daarbij vooral de Joden, van het begin af door aanklachten en stadsoplopen de aandacht op hen gevestigd hadden. Zoals zij Pilatus toeriepen: „als gij deze loslaat dan zijt gij geen vriend van de keizer” (m.a.w. dan klagen wij u aan vanwege verwaarlozing van het gezag van Tiberius), zo trachtten zij overal de Romeinse overheid er van te overtuigen dat de Christus-belijders staatsgevaarlijk waren.

Plinius, stadhouder van Bithynië, zat verlegen met de lange lijst

van personen, die beschuldigd werden Christen (en dus staatsgevaarlijk) te zijn, terwijl de aanklacht meestal niet eens ondertekend was.

Trajanus schreef hem: „Men kan niet een vaste regel voor de behandeling van alle gevallen opstellen. Men moet de Christenen niet opsporen. Worden zij aangewezen en voorgebracht, dan moet men hen straffen. Als zij gebeden tot onze goden richten, moeten zij vergeving ontvangen. Aanklachten zonder ondertekening mogen bij geen proces gebruikt worden, want dat ware een slecht voorbeeld en onze tijd onwaardig”. Hier lag al een begin van rechtszekerheid tegen valse aanklachten.

Hadrianus ging nog verder en verbood (n.a.v. een schrijven van de pro-consul van Azië, Granianus), de Christenen op aanwijzing van een volkstumult voor de rechter te brengen. De rechtszaak moest in alle vormen ordelijk verlopen. Anonieme aanklachten werden verboden. De aanklager moest zelf voor de rechter zijn beschuldiging waarmaken en bewijzen dat er tegen de wet was gehandeld. Valse aanklacht werd uitdrukkelijk met straf bedreigd.

Toch gingen op sommige plaatsen de vervolgingen door. Dat ging dan vaak zo: Een hoop volk greep een aantal Christenen, b.v. op de markt of op een van de feesten en eiste, dat zij zouden offeren aan de goden. Wanneer zij weigerden werden zij naar de gerechtsplaats gebracht en in alle vorm beschuldigd van verachting van de staatsgoden. De rechters konden zich dan evenmin van dit beroep op de wetten afmaken als Pilatus van het beroep op de vriendschap van de keizer. Vaak tegen hun zin — evenals Pilatus — voerden zij dan verder het proces naar de letter van de wet en zo vielen verscheidene Christenen door de haat van hun vijanden en om hun afwijzen van de staatsreligie.

Ook hier waren de overheden over het algemeen beter dan men meestal aanneemt. En daarom was het nog niet zo dwaas dat de Christenen ook hun keizer trachtten in te lichten over de ware aard van hun Christelijke religie.

Of hun stukken het „Kabinet” des keizers bereikt hebben is te betwijfelen. Maar zij werden ook in afschrift gepubliceerd en daarmee werd een beroep gedaan op de publieke mening van de „beschaafde” kringen.

God neigt de harten der koningen als waterbekken

Toen keizer Hadrianus te Athene vertoefde, werden hem twee geschriften aangeboden, waarin de Christenen hun Hoge Overheid betere inlichtingen omtrent het Christendom gaven, dan hij uit de publieke opinie van de groten der wereld kon vernemen.

Van een oude man, een „leerling van de apostelen” met name Quadratus, kwam een pleitrede in, waarvan slechts een paar volzinnen bekend zijn, doordat Eusebius ze citeerde. Misschien wordt de gehele pleitrede nog wel eens gevonden in de papieren van een of ander klooster. Het gedeelte dat bekend is, is merkwaardig door zijn beroep op de werkelijkheid, van Jezus’ wondertekens en door het aanwijzen van de ooggetuigen.

Quadratus schreef uit eigen jeugdherinnering: „de werken van onze Heiland waren altoos te zien; want zij waren waarachtig n.l. degenen die genezen, die uit de doden opgestaan waren, die niet alleen gezien werden toen (op die dag dat) zij genezen werden en opstonden, maar die ook altijd tegenwoordig waren. En dat niet alleen toen de Heiland op aarde was, maar zij waren er nog zelfs geruime tijd na Zijn heengaan, zodat sommigen van hen nog in onze tijd (plm. 70-100) leefden”

Hadrianus kon dus, zo hij wilde, navraag doen naar datgene wat de Christenleraars van Jezus verkondigden.

Het is niet bekend of de keizer dat stuk gelezen heeft, en dus weten we ook helemaal niet of hij enige navraag gedaan heeft. Wel vermelden de oude geschriften dat tegelijk met de pleitredenen van Quadratus en Aristides een gunstig advies van de pro-consul van Azië, Serenius Granianus, over de Christenen was binnengekomen en dat de keizer korte tijd daarna een brief schreef aan de pro-consul van Azië, welke brief vrij gunstig was voor de Christenen. Het afschrift is te lezen in Eusebius 4, 9 en Justinus’ Apologie I, 68.

„Hadrianus
aan Minucius Fundanus,

Ik heb een schrijven ontvangen van uw voorganger Serenius Granianus en ik geloof niet, dat het goed zou zijn de zaak stilzwijgend voorbij te gaan, opdat de mensen niet in onrust worden gebracht en evenmin aan lasteraars de gelegenheid worde gegeven tot slechte praktijken.

Alzo, wanneer de onderdanen in uw provincie voor hun beschuldi-

gingen tegen de Christenen deugdelijke gronden kunnen aanvoeren, zodat zij voor de rechterstoel werkelijk hun handelwijze kunnen verdedigen, dan mogen zij alleen daarop en niet op de algemene vragen en lasteringen ingaan.

Want het is toch veel meer betamelijk dat gij, wanneer iemand met een beschuldiging komt, die eens nauwkeurig onderzoekt.

Wanneer dus iemand genoemde mensen beschuldigt en kan aantonen, dat zij tegen de wet handelen, vonnis ze dan overeenkomstig hun misdaad. Wanneer iemand echter alleen uit lasterzucht de Christenen beschuldigt, let daar dan, bij Hercules! wel op en zorg er voor dat hij bestraft wordt”.

Er is strijd over of deze brief echt kan zijn. Verscheidene geschiedschrijvers kunnen het niet aannemen. De moeilijkheid dat het schrijven in de Apologie van Justinus Martyr voorkomt als een authentiek stuk, dat aan Antoninus Pius wordt aangeboden, wordt dan opgelost door te veronderstellen dat een „Alexandrijnse omwerker” van later datum de oorspronkelijke Apologie van Justinus heeft aangevuld en bijgewerkt met „onechte stukken”. Zo Dr. Meyboom in de uitgave: „Oud-Christelijke geschriften” 1908.

Maar nieuwere schrijvers als Karl Müller (1929) nemen de brief weer ernstig — Heussi Compendium (1937) stelt de mogelijkheid dat hij echt is.

Waarom zou dat ook niet kunnen? God neigt de harten der koningen als waterbeken, d.i. zodat zij onverwachte wendingen maken als de beekjes.

Een belangwekkende vondst

De pleitrede van Quadratus was twee eeuwen later, toen Eusebius er over schreef in zijn kerkgeschiedenis, nog in vele afschriften aanwezig. Zij is thans nog niet gevonden. Ook de pleitrede van Aristides, een Atheens Christen-wijsgeer, werd door de oude kerk zeer gewaardeerd. Hij heeft, volgens Eusebius, deze rede in tegenwoordigheid van keizer Hadrianus voorgedragen en zijn geschrift werd in Athene in hoge eer gehouden. Lange tijd was de inhoud van deze Apologie ook totaal onbekend.

In 1878 kwam echter uit een Armenisch klooster te Venetië een

Armenische vertaling van de eerste twee hoofdstukken voor de dag.

In 1889 vond prof. J. Rendel Harris in het St. Catharina klooster op de berg Sinaï een Syrische vertaling van de gehele pleitrede. Hij gaf deze tekst, met Engelse vertaling er naast, ter perse en zond de drukproeven daarbij aan zijn vriend prof. Robinson. Zeer toevallig ontdekte Robinson toen in Wenen de weg om de pleitrede in de oorspronkelijke Griekse vorm te lezen. Robinson zocht een verloren handschrift over Perpetua. Hij kreeg toen toevallig de populaire Christelijke roman „Barlaäm en Josaphat” in Latijnse vertaling in handen en begon te lezen. Het is een zeer oude roman. De H. Barlaäm en de H. Josaphat staan zowel in de kalenders van de Oosterse als van de Westerse kerk. Het verhaal komt hier op neer: Een koning van Indië, Abenner, krijgt een zoon Josaphat. Van deze prins wordt voorspeld, dat hij eenmaal Christen zal worden. Om dat te voorkomen laat de koning hem opvoeden in strenge afzondering van de wereld. Maar in die afgezonderde plaats komt de Christen-kluizenaar Barlaäm, die hem onderwijst in de Christelijke religie. Als de koning dat bemerkt moet de kluizenaar vluchten. Maar Josaphat is niet meer te bewegen tot verloochening van Christus. Toen bedacht de koning een list. Hij bewoog een zekere Nachor, die veel op de kluizenaar Barlaäm geelk, om zich gevangen te laten nemen door 's konings benden in de woestijn, als ware hij Barlaäm zelf. Vervolgens moest deze pseudo-Barlaäm voor de koning in het bijzijn van de prins een twistgesprek voor het Christendom zien te verliezen. Doch zie, als het gesprek begint, kan de pseudo-Barlaäm — evenals weleer Bileam — niet anders doen dan het Woord Gods spreken. En dan houdt (Nachor) Barlaäm een pleitrede tegen het heidendom en predikt hij dat alleen Christus God is.

Dit verhaal zat prof. Robinson in de Weense bibliotheek te lezen. Maar wie beschrijft zijn verrassing, toen hij ontdekte dat de schrijver van de roman aan Barlaäm precies de pleitrede van Aristides in de mond had gelegd. En doordat de roman van Barlaäm en Josaphat oorspronkelijk in het Grieks was geschreven en daarvan enkele afschriften bewaard bleven, kon men nu ook de pleitrede van Aristides in het Grieks vergelijken met de Armenische en Syrische afschriften, die men had ontdekt.

De bovengenoemde roman was in de Middeleeuwen zeer geliefd. In de 13e eeuw was hij in bijna alle toen bekende talen vertaald. Zo was

omstreeks 1200 een IJslandse vertaling bewerkt op bevel van een koning van Noorwegen. Zonder dat men het wist heeft men dus al die eeuwen de pleitrede van Aristides aan Hadrianus gelezen.

Hiëronymus noemt Aristides „een welsprekend wijsgeer die in zijn jeugd een leerling van Christus was geweest”. Het is zeer goed mogelijk dat hij nog één van de apostelen heeft gehoord. Hij verwijst naar één der evangeliën. De canon van het Nieuwe Testament was toen nog niet vastgesteld. Hij spreekt veel meer uit de ervaring en uit de wetenschap dan uit de Schriften, hoewel menige uitdrukking aan de Schrift herinnert.

Aristides voor Hadrianus

Toen de Atheense Christen-wijsgeer Aristides van de waarheid van het Christelijk geloof getuigde voor keizer Hadrianus, sloot hij zich aan bij de populaire wijsbegeerte van die dagen, die algemeen de oude mythologie verwierp en de beeldendienst niet ernstig nam. In de achteraf gelegen plaatsen van Lycaonië, bezijden de grote Romeinse verkeersweg door Klein-Azië, meende men nog dat Jupiter en Mercurius in mensengedaante op aarde zouden komen. Hand. 14 : 11-14. Maar de ontwikkelde Romeinen gevoelden zich verheven boven dat volksgeloof.

Demetrius, de zilversmid, kwam op voor zijn broodwinning. En het grote publiek van Efeze, eenmaal in razernij vanwege de oploop, brulde twee uren lang: groot is het beeld van Artemis van Efeze — omdat men de Jood Alexander zag staan op het spreekgestoelte. Jodenhaat en naijver op de trots van hun stad waren hier meer in het spel dan vrome eerbied voor de beelden.

Paulus kon ongehinderd op de Areopagus, midden tussen de beelden staande, zeggen: wij moeten niet menen, dat de Godheid goud of zilver of steen gelijk is. Men was het daarover in ontwikkelde kringen wel eens. Eerst toen Paulus over de opstanding der doden sprak, begonnen sommigen te spotten en verzocht men hem beleefd nu voor deze keer zijn rede te beëindigen.

Stoïcijnen en Epicureeërs waren het echter wel eens met Paulus dat men geen beelden moest aanbidden. Zeno had al geleerd, dat de goden niet woonden in tempels met handen gemaakt. Seneca keurde het

sterk af, dat men de goden de gedaante van mensen, wilde dieren of vissen gaf. Plutarchus spotte met de aanbidding van goud, zilver of steen. Ieder „verstandig mens” moest daarvoor de diepste verachting koesteren.

Aristides, voor Hadrianus sprekende als Christen-wijsgeer, kon dus gevoegelijk zijn pleitrede beginnen met aan te tonen door vele voorbeelden, dat de mythologie van de volken en de beeldendienst dwaasheid en dwaling waren, waarna de leer en het leven van de Christenen werd beschreven als alleszins aannemelijk op grond van de werkelijke historische openbaring van Jezus Christus, om dan evenals Paulus op de Areopagus (Hand. 17 : 31 en 24 : 25) te eindigen met de waarschuwing dat zijn hoorders het „verschrikkelijke gericht, dat door Jezus de Christus staat te komen over het gehele menselijke geslacht”, mochten ontvlieden.

Prediking en wetenschap in de kerk van de 2e eeuw

De apostel Paulus was in zijn prediking de Joden een Jood en de Grieken een Griek. Daarom sprak hij op de Areopagus onder de Griekse filosofen anders dan in de synagoge van Thessalonica. Toch stond hij in de Atheense filosofenkring geen Christelijke wijsbegeerte te doceren, evenmin als hij in Thessalonica rabbijnse wijsheid in de geest van Gamaliël, maar dan op Christelijke grondslag, zou hebben geleerd. Zie 1 Cor. 2 : 1.

De eenvoudige praktische apostolische boodschap, die van Godswege gebracht wordt, is vóór-wetenschappelijk en ook vóór-theologisch. Het Christelijk geloof is niet verbreid als een nieuwe wetenschap en het had geen wetenschappelijke bewerking of verdediging nodig om „aannemelijk” gemaakt te worden.

Evenwel staat het geloof niet los van het brede mensenleven. En omdat de wetenschap daarin een belangrijke plaats inneemt is het te verstaan, dat een wijsgeer, die Christen wordt, ook in zijn wetenschappelijk werk de waarheid Gods gaat zien en daarvan gaat getuigen. Het is ook te verstaan, dat de eerste Christenwijsgeren al direct de anti-thesse tussen Christelijke en heidense wijsheid zagen en alles er op gezet hebben om ook wetenschappelijk aan te tonen, dat de leer om-

trent de goden dwaasheid was, en dat er in de leer van Christus geen onredelijkheid is.

Meteen trachtten deze Christenen die wetenschap beoefenden, hun vak verder te brengen door de problemen die de wijsbegeerte van hun tijd stelde, van Christelijk uitgangspunt te benaderen. Als we deze wetenschappelijke geschriften lezen, valt het op, dat zij in hun bestrijding van de afgodendienst en in het aannemelijk voorstellen van Gods waarheid sterk staan, maar wij bemerken ook, dat de Christelijke wetenschap van de wijsbegeerte en van de theologie nog maar aan het begin van haar arbeid is. Er is in de loop der eeuwen een wetenschappelijk werken, dat steeds (op en neer gaande) verder komt. Men vergelijk hiervoor maar de „Gereformeerde Dogmatiek” van dr. H. Bavinck met de „beginselen” van Origenes. Beide werken geven wetenschappelijke theologie. Maar Origenes staat aan het begin van het werk. Met de prediking is het juist andersom. Het werk van apostelen en profeten is de volmaakte leer, tot welke elke afvallige en struikelende kerkgroep mag wederkeren in dagen van Reformatie.

Als wij het zo zien is het wel een teken van afval te noemen als de prediking in de tweede eeuw afweek van de leer van de apostelen (bij judaïsten, gnostieken, antinomianen, marcionieten), maar het is niet afval doch slechts onvermogen, als de Christelijke wetenschap in het formuleren van stellingen over God, wereld, mens, sterfelijkheid, engelenwereld, geest, ziel, lichaam, Logos (de eeuwige zoon Gods) en logos (geschapen logos) nog vele afwijkingen en gebreken en . . . verkeerde invloeden van de wetenschappelijke traditie van hun eeuw vertoont. Veelszins wordt de eerste kerk naar haar wetenschappelijke werken beoordeeld en dan is het zeer zeker onverklaarbaar, dat zo spoedig na Paulus de theologen vol lof zijn over Philo, de Jood uit Alexandrië, die het Oude Testament uitlegde met hellenistische wetenschap. Maar we kunnen gevoegelijk aannemen, dat de praktische profetische prediking in de eerste Christenkerken, die zich hielden aan bisschoppen als Polycarpus, Ignatius, Irenaeüs en vele getrouwen, echt Schriftuurlijk is geweest en dat zij aldus zijn gebleven in de leer van Christus en in de gemeenschap met God. M.a.w. de prediking en de praktische „gemeenschap met God” mogen niet beoordeeld worden naar de zwakke eerste beginselen der wetenschap. Als b.v. Origenes leert, dat de zielen bestonden vóór de geboorte der mensen (pra-existentie) dan moeten wij nog niet concluderen, dat die oude kerk in

haar prediking wonderlijke dingen over de ziel-vóór-haar-geboorte ten beste gaf en dat er meer over de ziel dan over de Here werd gedacht en gesproken. Het zou niet onmogelijk zijn, want de kerkgeschiedenis toont telkens onze zwakheid als kerk. Wij zijn niet beter dan het oude bondsvolk. Maar wij mogen de oude kerk van de tweede eeuw niet van snel verval beschuldigen op grond van haar eerste wankele schreden in haar roeping voor de wetenschap.

Eerst veel later predikt de kerk geheimzinnig over zielen in het vagevuur en over zielsgeschiedenissen. Maar deze interesse uit tijden van diep verval mag men de oude kerk niet toeschrijven. En zo mag men in het algemeen de fouten in de vroege theologische en wijsgerige wetenschap niet aanzien voor dwalingen van de kerk van die dagen. Ook als latere dwaalbegrippen der kerk werden verdedigd met een beroep op deze fouten was het ten onrechte, want de eerste Christelijke theologie stelde zich niet als norm voor de kerkelijke gemeenschap van bisschop en gemeente aan de apostelen en aan Christus.

Justinus de Christen-wijsgeer

Een goede zeventig jaar nadat de Here Jezus in de stad der Samaritanen (Sichem) predikte, werd daar als zoon van heidense ouders Justinus geboren. Reeds vroeg kon van hem gezegd worden dat hij de Here, die de wereld heeft gemaakt en die ieder mens zijn plaats geeft, had gezocht of hij Hem ook tasten en vinden mocht. Hand. 17 : 27. Hij zocht God in de weg van wijsgerige speculaties. Hij vertelt daar zelf van in zijn Apologie: „Van het begin af had ik de begeerte mij bij een wijsgeer te vervoegen, en ik volgde daarom een stoïcijnse leeraar. Geruime tijd was ik zijn leerling, maar aangezien ik niets verder kwam in de kennis van God — hij zelf was ongelovig en hield ook deze wijsheid voor niet noodzakelijk — verliet ik hem en kwam bij een andere wijsgeer, een zogenaamde Peripatetiker die zichzelf voor zeer scherpzinnig hield. Deze nam mij de eerste dagen bij zich, maar begon toen over het honorarium te spreken omdat onze bespreking toch niet nutteloos kon blijven. Daarop verliet ik ook deze man. Ik achtte hem helemaal geen filosoof te zijn.

Daar echter mijn ziel brandde van begeerte om ware wijsheid te

vinden, ging ik naar een beroemde Pythagoreeër, een man die hoge gedachten had van zijn eigen wijsheid. Toen ik met hem er over sprak om zijn leerling te worden, vroeg hij mij: „Hebt gij studie gemaakt van muziek, sterrenkunde en meetkunde? Gij gelooft toch niet dat ge ook maar iets, dat tot de zaligheid behoort, kunt inzien, als gij niet van tevoren geleerd hebt datgene, dat de ziel van het zintuigelijke bevrijdt en haar voor het geestelijke ontvankelijk maakt, zodat zij het schone en het goede op zichzelf kan zien?”

Nadat hij deze wetenschappen veel geprezen had en haar noodzakelijk had genoemd, zond hij mij weg, daar ik moest bekennen, dat ik ze niet kende. Het ergerde mij dat ik afgewezen was, vooral omdat ik geloofde dat de Pythagoreeër werkelijk wat wist. Daarbij vond ik de tijd, die ik aan deze wetenschappen zou moeten geven veel te lang.

In mijn verlegenheid besloot ik ook de Platonisten op te zoeken, want ook zij hadden een goede naam. Daar pas één van hen in onze stad gekomen was, een geleerd en onder de Platonisten vooraanstaand man, kwam ik zo dikwijls als het mij mogelijk was bij hem.

Ik maakte goede vorderingen en gaf mij geheel aan deze studie. En het greep mij aan, omdat ik hier het „onlichamelijke” leerde kennen. „De leer van de ideeën gaf mijn geest vleugels en na korte tijd meende ik wijs te zijn. En in mijn bekrompenheid hoopte ik op de weg te zijn om God te aanschouwen, want dat is het doel van de Platonische wijsbegeerte”.

Justinus zocht de eenzaamheid aan het strand en daar ontmoette hem een grijsaard, die hem vroeg, wat hij daar zocht en die hem de ogen opende voor de onmogelijkheid om door de rede God te vinden. „Maar”, zo vroeg Justinus, „zal ik nu nóg weer een andere leermeester nemen? Welk stelsel zal mij dan kunnen helpen als zelfs Pythagoras en Plato niet de waarheid hebben?”

De grijsaard antwoordde: „Lang geleden hebben mannen geleefd, ouder dan alle zogenaamde filosofen. Zij waren gelukkig, rechtvaardig, en God had hen lief. Zij predikten door de Geest Gods en voorzagen de toekomst. . . . Men noemt deze mannen profeten. . . . zij hebben getuigenis gegeven van God en van zijn Zoon Jezus Christus. Bid echter, dat u licht gegeven worde, want niemand kan dit verstaan als God hem niet genadig het verstand verleent”.

Toen de grijsaard zo getuigde van de waarheid Gods, werd het hart van Justinus brandende en hij begon met grote ijver het woord

van profeten en apostelen te onderzoeken. Reeds lang had hij een goede indruk gehad van de overal gehate Christenen. Hun gerustheid en vrede in het aangezicht van de marteldood hadden hem getroffen. Nu echter ging zijn hart open voor de waarheid Gods en voegde hij zich bij de kerk.

Men vermoedt, dat zijn bekering voorviel op het strand bij Efeze. Twee-maal vertoefde hij ook in Rome. Daar onderging hij ook de marteldood.

In zijn Apologie zijn twee zeer onderscheiden elementen op te merken. Justinus is van ganser harte Schriftgelovig Christen en sluit zich onvoorwaardelijk aan bij de gemeenschap der leer van Christus, die in de kerk met de traditie bewaard werd door de trouwe bisschoppen. Hij spreekt zeer positief over het kruislijden van Christus, over Zijn vlees en bloed als „waarlijk spijs en drank tot het eeuwige leven”, en hij legt de nadruk op de opstanding des vlezes en de wederkomst van Christus en op de onverderfelijkheid, die aan dit verderfelijke lichaam zal gegeven worden. Aan de andere kant is Justinus ook wijsgerig stelselbouwer, pionier van een Christelijke filosofie. Daarbij sluit hij aan bij Logos-speculaties van zijn tijd. En zijn filosofische constructies over het goddelijke wezen zijn ook ontleend aan de populaire filosofie van religieuze stoïcijnen.

Ook bij Justinus is het duidelijk te zien, dat Schriftgeloof en belijdenis van alle eeuwen haar hoogste uitdrukking vinden in de éérste eeuw, in de leer van apostelen en profeten, terwijl de wetenschap een ontwikkelingsgang doormaakt, waarbij we kunnen constateren dat de Christenen van de eerste eeuwen nog slechts aan het begin stonden.

HOOFDSTUK II

DE REFORMATOREN

Luther's worstelingen om tot het geloof te komen

Bij het tweede gebod, waarin de Here ons verbiedt om Hem op een andere wijze te vereren, dan Hij in Zijn Woord bevolen heeft, is een belofte en een bedreiging gevoegd. „Want Ik, de HERE, uw God, ben een ijverig (d.i. jaloers) God, die de zonde, dat is hier in dit gebod dus de eigenwillige godsdienst van de vaders, bezoekt aan de kinderen, aan het derde en aan het vierde geslacht van hen die Mij haten; en doe barmhartigheid aan duizenden van hen, die Mij liefhebben, en mijn geboden, dat is dus hier „die de HERE dienen zoals Hij in Zijn Woord bevolen heeft”, onderhouden.

Deze belofte en deze bedreiging zijn in de geschiedenis uitgekomen.

Israël maakte gouden kalveren, om daarbij de HERE te dienen. Maar die godsdienst wordt genoemd: de zonde van Jerobeam en werd bezocht aan de geslachten — Israël is er door omgekomen in Babel.

Het overblijfsel zocht met tranen de HERE en diende Hem naar Zijn Woord — en de HERE gaf plasregens van zegen over het overblijfsel. Lees de profetieën maar.

In de kerkgeschiedenis is het precies zo gegaan. In de Middeleeuwen hebben onze vaders des Heren Woord verlaten. Er was toen veel godsdienst. Er waren toen heel veel kerken in onze landen. Er was veel vroomheid. Vrome optochten trokken door het land om het koren te zegenen. En overal liepen er bijzonder vrome mensen, die de hele dag niet anders deden dan godsdienstige dingen. Overal stonden kloosters. Ons land zag er werkelijk zeer godsdienstig uit.

In de 15e eeuw werkten hier in ons land ook de Broeders des Gemeenen levens, die in de volkstaal predikten, o.a. Johannes Brugman, die de smarten van de hel schilderde in zulke vurige taal, dat de hoorders in angstgeschrei uitbraken.

Veel bevindelijke lectuur is toen ook onder het volk verspreid — stichtelijke boekjes als dat van Thomas à Kempis, de Navolging van Christus.

Toen Israël de HERE vreesde, zag men alleen in Jeruzalem een altaar. Velen konden maar één keer per jaar daarheen om te offeren.

Toen Israël eigenwillige godsdienst bedreef, waren er op ieder dorp hoogten en zag men iedere maand offers branden.

Toen de kerk van Christus hier rooms was, zag men overal godsdienst en godsdienstige mannen en vrouwen lopen midden in de week. En 's zondags zag men veel ongerechtigheid. Dat was men zo gewoon!

En zoals 't hier was, zo was het ook in Saksen, waar Luther opgroeide.

Zijn moeder was een zeer strenge godsdienstige vrouw. Zij nam het heel nauw met de gerechtigheid van God en prentte het haar zontje in, dat het lang niet zó maar ging om zalig te worden.

God ziet niets door de vingers, Hij is een verterend vuur. Hij kan de zonde niet verdragen. Hij zal de zondaars straffen met vuur.

Dat moest de kleine Luther wel bang maken!

En dan wezen zijn moeder en de kerk hem de weg der zaligheid, zoals zij die verstonden.

Een lange en moeilijke weg van eigenwillige godsdienst.

De Here Jezus is voor zondaren gestorven.

Dat leerde de roomse kerk ook.

Maar dan moeten die zondaren ook door een vroom godsdienstig leven die genade verdienen.

Ze moeten dus goed „hun plichten” waarnemen, dus geregeld naar de mis komen.

Verder grote eerbied hebben voor de kerk en voor de heiligen. Dan verder goede werken doen (als aalmoezen). En op geregelde tijden biechten.

Zo werden gewone mensen door de kerk verzorgd. En als zij stierven, moesten ze voor de zonden, die ze vergeten hadden te belijden en voor alles waarvoor geen boete gedaan was, branden in het vagevuur. De andere mensen baden dan voor hen — en zo kwam de een na korter, de ander na langer tijd uit het vagevuur in de zaligheid. Hoe lang dat duurde hing af van de trap van vroomheid die bereikt werd.

Wie met ernst zijn zaligheid zocht kon een betere weg kiezen: hij

werd dan monnik, geestelijk mens, dan kon hij de hele dag zich oefenen in de vroomheid, om zo zichzelf te reinigen en zo op een hoge trap van heiligheid, direct na zijn sterven in de zaligheid te komen.

Zo heeft Luther de weg der zaligheid geleerd. En hij heeft die weg gelopen met ernst.

Hij was een gewone schooljongen, vrolijk en vol levenslust, maar 's nachts als hij alleen was kwam de angst voor God over hem. Dan was hij zo bang om te sterven, want hij wist het maar al te goed, dat hij zó niet voor God durfde komen. Hij was niet heilig genoeg; een beginneling maar.

Later als student had hij ook vaak benauwde ogenblikken, dat hij sidderde voor de heilige God. En in die nood heeft hij niet de Here Jezus in het geloof aangeropen en de hand des geloofs gelegd op de enige zoenverdienste van Christus — hij leefde niet uit het geloof maar uit de wet, uit de eigenwillige godsdienst. Hij zou beter oppassen tegen de zonde — meer naar de kerk gaan, ernstiger luisteren, vromer bidden, ernstiger leven, iets voor de Here doen, in één woord: hij moest hoger trap bereiken, heilig worden, zou hij voor God durven komen, en hij was nog niet heilig genoeg.

En zoals hij bang was geweest voor zijn moeder, die niets door de vingers zag en ook de kleine dingen heel erg vond, zo was hij nu bang voor God. Hij wist, dat de Here ook de kleine dingen heel ernstig zou aanrekenen. En daarom zei zijn dwalend geweten: 't zal niet gaan zo: gij moet de „wereldse” dingen verlaten en uw hele leven gaan besteden aan het heil van uw ziel. Gij moet geestelijker worden en aldus hoger klimmen.

Dit was de weg van de eigenwillige godsdienst der Middeleeuwen.

De zonde van de vaders bezocht de Here hier aan de kinderen. Luther wist niet beter. Trouwens zijn moeder en vader wisten ook niet beter. Vooral zijn moeder niet, die was het meest godsdienstig. Zijn vader minder. Hij was meer man van de wereld en had het niet erg op die „vrome” mannen voorzien.

Luther wist niet beter of hij moest de toorn van God trachten te verzoenen door een bijzonder God gewijd leven te leven. Maar daar had hij niet veel zin in.

't Was ook nogal wat! Alles opgeven. Hij was advocaat. En wat zouden de mensen er van zeggen? Er kwam niets van.

Precies zoals er wel vrouwen zijn geweest, die dachten: ik kan niet

zalig worden als ik niet een bijzonder mens wordt en mijn sieraden wegdoo. Maar er komt dan niets van.

Totdat er iets ergs gebeurt. Zo ging het ook bij Luther. Het onweer sloeg vlak bij hem in toen hij op reis was, in een bos. Toen schreeuwde hij het uit. Help mij lieve St. Anna, ik zal monnik worden! Ik zal 't doen!

Om de zaligheid te verwerven.

Dat was niet Luthers bekering. 't Was nog een stap verder op de weg van de eigenwillige godsdienst.

't Was in het klooster een bange weg van veel zelfvernedering, veel moeite met zijn gedachten, met zijn hart, met z'n lusten — hij heeft zich geslagen en gemarteld — de nachten door bad hij, hij hield de slaap uit zijn ogen door geselingen, en hij probeerde zó om Gode welgevallig te worden!

Hij las ook in de Bijbel, die de prior hem gaf, toen hij in het klooster kwam. Maar overal las hij van Gods gerechtigheid. En hij werd dan weer zo angstig, dat hij weer opnieuw probeerde om heilig te worden voor God.

Luther liep hier de weg van eigenwillige godsdienst om zijn eigen gerechtigheid op te richten door godsdienstigheid.

Dezelfde weg als Israël bij de hoogten.

Dezelfde weg als de Farizeeën met de wet.

Dezelfde weg als de Christenen uit de Farizeeën weer onder de Galaten en de Colossensen hebben gepredikt.

Maar Luther was geen profeet van die eigenwillige godsdienst, maar een ernstige zoeker naar God, die onder het juk van deze godsdienst lag. De zonde van de vaders werd hier aan hem — en aan honderden kinderen Gods van die tijd — bezocht. Zij leden daar onder.

Zoals de vrome mensen in Israël hebben geleden onder de godsdienst van de hoogten.

Zoals de schapen van Christus geleden hebben onder de Farizeese herders, die hun een zwaar juk oplegden.

En zo zouden de Christenen in Galatië en Colosse onder het juk komen — en daarom vermaande Paulus zo scherp in de Galatenbrief: O gij onverstandige Galaten, die vrome godsdienst, die ge zoekt om zalig te worden „door de wet”, is niets dan vleselijke godsdienst (3 : 3).

Uit de werken der wet (dus ook uit die eigenwillige godsdienst der Joden en der roomsen) zal geen vlees gerechtvaardigd worden.

En aan Colosse: Ziet toe dat niemand u meeslepe door eigenwillige godsdienst (2 : 8, 23), van de ascese of wereldmijding, van raak niet en smaak niet en roer niet aan — en van zijn kastijding van het lichaam — want het is anders niet dan tot bevrediging van de vleeslijke zondelust (23).

Gij wordt zalig door het geloof in Christus en niet door eigen godsdienstigheid. Gij wordt ook niet zalig bij trappen. Gij zijt in Christus volmaakt. Hij heeft het bewijsstuk van de zonde weggedaan en ons al onze misdaden vergeven.

De weg tot de zaligheid is dus geen lange moeizame weg van godsdienstig leven, van werken der wet, van ascese, trap voor trap omhoog, maar het is de weg tot Christus.

En 't is niet zo, dat er „beginners” zijn en mensen die halverwege op de weg der zaligheid staan en . . . „vergevorderden” en . . . „volmaakten” . . . dat leerden de dwaalleraars in Colosse, maar de ganse gemeente, klein en groot, is in Christus volmaakt. En die buiten Christus is heeft ook geen deel bij Zijn gemeente — hij zal als kaf verdwijnen.

Deze weg van de H. Schrift kende Luther niet, hoewel hij toch een Bijbel had en zeer ernstig de zaligheid zocht. Hij wist ook dat Christus de zaligmaker is, en dat Hij genadig is en dat Hij zondaren zalig maakt.

Maar dat ging zó maar niet, was hem geleerd. Daar moest heel wat voor mee gebracht worden. En datgene wat hij mee kon brengen, was toch naar zijn gedachten veel te weinig. Hij durfde niets van zichzelf geloven.

Dat hij nu, na al die nachten van zelf-kastijding, na die angstaanvallen om zijn zonden, nu men zijn beenderen kon tellen, zoals tijdgenoten zeggen, dat hij nú wel gerust kon zijn en het nu wel van zichzelf geloven mocht . . . het wou er bij hem niet in!

En dat was maar gelukkig ook.

Hij kwam niet verder dan: „O, mocht het toch eens wezen, dat ik werkelijk heilig genoeg mocht zijn om voor de Here te mogen komen”.

Zijn broeders in het klooster hadden veel eerbied voor hem. Zij meenden, dat hij 't wel van zichzelf mocht geloven. Wie zou het dan mogen geloven, als deze vurige zoeker van God het niet mocht. Maar

hij had geen vrede. Men vond hem op een morgen bewusteloos in zijn cel. Toen werd hij in de ziekenzaal gebracht.

Kort daarop kwam de prior Von Staupitz. Dit was een evangelische bevindelijk-roomse man. Luther riep uit tegen de prior: „O, meine Sünde, meine Sünde”. En toen heeft de prior hem getroost, dat de Here Jezus voor zondaren kwam. En toen Luther over de uitverkiezing tobde, wees hij hem van de redeneringen over de verkiezing, op de wonden van Christus. Dat dat tobben zonde was, zei hij ook. Toen kwam Luther wat tot rust.

Zo komen thans ook vele benauwde zielen tot rust als ze op Christus gewezen worden, die ze toch eigenlijk zoeken. Maar „zoekende-zijn”, is nog niet staan-in-het-geloof, dat is nog niet de-Here-dienen-naar-Zijn-Woord. Dat is nog niet ootmoedig wandelen met zijn God en de Here loven. Bij Luther ook, kwam er geen lof. Er was geen vrede. Alleen maar een rustige stemming na de angst van de crisis.

Staupitz riep Luther naar Wittenberg als professor.

Daar gaf hij les aan degenen, die voor priester studeerden. Eerst over de Psalmen.

En het woord „gerechtigheid” en „rechtvaardigen” trof hem daar diep. Gods kinderen heetten daar rechtvaardigen. Hoe was dat mogelijk? Hij durfde zich geen „rechtvaardige” noemen.

Later gaf hij les over de brief aan de Romeinen. Bij Rom. 3 : 28 bleef hij steken. Wat betekende dat toch: „Wij zijn van oordeel, dat de mens door geloof gerechtvaardigd wordt, zonder werken der wet?”

Hij peinsde daarover. Toen klom hij in het torenkamertje, dat verward was.

En daar is het licht der Hervorming opgegaan.

Toen viel de blinddoek van de eigenwillige godsdienst hem van de ogen.

Hij dacht zoveel en zoveel mee te moeten brengen en nu zag hij het. Hij behoefde niets van zichzelf te maken — „om niet” geeft de Here Jezus zijn schatten en gaven aan arme zondaren. Door het geloof alleen.

Luther zei later: Op dat ogenblik vervulde een zalige vreugde mijn hart, als nooit tevoren. Het was of de poort des hemels voor mij opening. Nu verstond hij de Schrift. Nu wist hij hoe de Here naar Zijn Woord wil gediend worden met blijdschap des harten.

Hij riep uit: Gij, Jezus zijt mijn gerechtigheid. En hij zegt: De Heilige Geest heeft mij dat geleerd.

Dat was het Evangelie van de vrije genade, die niet uit de mens is. De uitdelging van de schuld, waaraan de mens geen penning kan toevoegen. Dat was de leer van Paulus tegen de valse leraars „uit de wet” en van de ascese in Colosse.

Dat was de leer der ganse Heilige Schrift. Luther heeft dit evangelie gepredikt. De vermoedigen en belasten onder het juk van de leraars „uit de wet” hoorden de Here Jezus in Galilea en zij verlieten de Farizeeën. Zo ook hoorden de Christenen in Colosse Paulus en zij verlieten de dwaalleraars. Zo verlieten de vermagerde schapen van Christus de valse herders van Rome en zij hóórden Luther.

En Luther kon terecht zeggen: Wie een ánder evangelie brengt, die zij vervloekt.

En dat is nóg zo. Ook in onze tijd.

De dwaalleer van de „Theologia deutsch”

Na de Reformatie heeft de eigenwillige godsdienst weer de overhand genomen. De braafheid en deugd om zalig te worden in de 18e eeuw en de angstige onderzoeking van het hart of het misschien tekenen van echte vroomheid vertoont zijn heersend geweest in de kerk van de achttiende eeuw. En we zijn dat ook in onze tijd nog lang niet te boven in de gemeente.

Er zijn mensen die gemakkelijk iets geloven van zichzelf — er zijn er ook die het als Luther heel nauw nemen en het moeilijk geloven kunnen. Allen willen ze echter wat brengen dat voor God dienst moet doen. Al was het dan maar een ledig hart.

’t Is waar: Een gebroken en verslagen hart, zal God niet verachten. Maar dat is omdat dit gebroken hart bij David door het geloof de toevlucht tot Gods barmhartigheid neemt. Niet omdat zulk een hart de weg der zaligheid zou wezen. Dat zou dan een zaligmakend hart zijn.

Al deze mensen, de lichte en de zware, kunnen niet hebben de vrede die alle verstand te boven gaat, zij kunnen God niet loven, want zij moeten altijd nog vrezen, dat zij niet genoeg heilig zijn.

De lichten moeten denken: Zou ik het niet te licht nemen en de

zwaren zijn, als Luther in het klooster, nog altijd bang, dat zij zich bedriegen omtrent hun toestand.

Dat Gods kinderen zulk een strijd hebben om tot het geloof te komen, dat komt, doordat God de zonde van onze vaders van de 18e eeuw aan de kinderen bezoekt — die zonde, dat ze wat godsdienstigheid wilden meebrengen voor de Here — die zonde, dat ze heel veel spraken van hun eigen hart en weinig van de Here.

Dat is wel het allerswaarste voor een mens, dat hij ook met zijn godsdienstigheid niet voor God kan bestaan in het gericht — wat moet dat hard geklonken hebben in de oren van Israël, dat de profeten hun godsdienstoefeningen voor de HERE noemden: niet de godsdienst, maar de zonde van Jerobeam. Vergelijk ook Jer. 7 : 9-11.

Wanneer het geloof in Christus doorbreekt als bij Luther, dan laten zij dit betrouwen op godsdienst-om-zalig-te-worden los.

En dan — van uit het geloof — dan, in de vrede met God, dan, staande in het geloof — gaan zij door het geloof lopen in de loopbaan.

Dán hebben ze veel godsdienst — als Luther — dan worden zij krachtig in de Here — dan gaan zij vruchten dragen en jagen of zij de heiligmaking mochten grijpen.

Dan begint ook de smalle weg, dan worden ze vaak gesmaad om Christus' wil en dan gaan ze door vele verdrukkingen in. Ze lopen dan in de loopbaan. — Niet om zalig te worden! Maar om de Here welbehagelijk te zijn, die hen kocht.

Hun troost staat in Zondag 1 van de Heidelbergse Catechismus.

Al wat Luther heeft mogen bouwen aan Gods Kerk, wat goud, zilver en kostbaar gesteente bleek te zijn, al wat Luther heeft mogen doen voor de kerk — heel zijn optreden als kerkhervormer is uit het geloof geweest. Niet uit zijn godsdienst-om-zalig-te-worden.

Paulus schrijft: Wat uit het geloof niet is, is zonde. Godsdienst die niet uit het geloof is, is zonde, al lijkt ze nog zo vroom.

Luther was dus alles kwijt geraakt.

In diezelfde tijd las hij een bevindelijk boekje uit de Middeleeuwen van plm. 1305, waarin ook sprake is van alles kwijt worden. Maar in geheel andere zin. Hij vond dat zo mooi dat hij het vertaalde en in 1516 gedeeltelijk uitgaf. Twee jaren later gaf hij het geheel uit. En het vond veel aandacht. Hij noemde het boekje „Theologia deutsch”.

In het kort gezegd komt de inhoud hierop neer:

De weg der zaligheid is dit, dat de mens sterft aan zichzelf en te gronde gaat aan zijn „Ikheid” en „Mijnheid”; aan zijn „creatuurlijkheid” en „geschapenheid” — dat hij sterft aan zijn „eigen wil en verstand” — dat hij volkomen „stil” is. Dan sterft Adam in hem — dan komt hij in de hel. En daar mag niemand hem troosten. Daar troost God hem ook niet. Hij móet daardoor heen, want dit is de weg om zalig te worden.

Want precies evenveel als Adam in zulk een sterft, staat Christus in hem op.

Als hij niet meer „ik” zegt dan is Christus zijn „ik”, als hij niet meer schepsel is (creatuur) dan is Christus in hem God, als hij niets meer zelf denkt, dan denkt God in hem — kortom, de „daadwerkelijke vereniging met het goddelijk Wezen” wordt in deze weg gevonden. Eerst bij de dood is dit sterven volkomen en is de mens geheel van zijn creatuur-zijn verlost en „in God” gekomen. Heel uitvoerig wordt in dit boekje deze weg beschreven.

Hier is al een ander evangelie.

Het maakt toch veel verschil of wij roemen in het sterven van Christus — dan wel in ons sterven. In dit boekje is het zo: Christus ging voorop en stierf. En zó moeten wij nu óók sterven en dat is onze weg om zalig te worden. Christus stond daarna op in goddelijke kracht — zo staat Christus dan in ons op, als wij met hem sterven.

Een Hollandse vertegenwoordiger van deze richting, Matthijs Wijers, schrijft: De mens kan de ware verlichting niet deelachtig worden, vóórdat hij eenmaal gereinigd is — eerst door eigen arbeid onder de wet (zoals Luther deed) en daarna door Christus. Dan moet aan onze geest precies gebeuren wat er met Christus’ lichaam geschiedde: eerst moeten we sterven en daarna opstaan.

Als de mens lang onder de wet gearbeid heeft, dan komt God helpen. God trekt en slingert de mens dan her- en der-waarts — en overal blijft er een lap van het vlees hangen . . . totdat er niets over is dan de geest.

En dan maakt God zich aan hem bekend.

Dan komt hij tot het ware wezen.

Door dit vagevuur is hij schoon geveegd, zegt Wijers.

Paulus zegt: De oude mens is met Christus gekruisigd, de schuld is betaald, het kind Gods is gekocht in het jaar 33 al.

Opdat wij nu niet meer de zonden zouden dienen. Dat betekent:

Opdat wij nu als gehoorzame kinderen het vlees en zijn werken in ons, nu in 1952 zouden kruisigen uit het geloof in Christus.

De „Theologia deutsch” en Wijers zeggen: Wij kruisigen onszelf en God kruisigt ons, opdat wij wedergeboren zouden worden en zo in God zouden komen. De „Theologia deutsch” zegt: God werd mens (Jezus) en die mens werd door te sterven weer God.

Zo moeten wij aan ons mens-zijn sterven achter Jezus en wij komen dan ook in God.

Hier is niet de weg van het geloof in Christus, maar de weg van het sterven en in de hel komen achter Jezus.

Luther zag blijkbaar het gevaar niet.

Hij las er maar in: alles kwijt worden!

Maar alles kwijt raken is nog niet hetzelfde als Christus ontvangen. Als men een nieuw huis bouwt moet alles afgebroken worden wat in de weg staat.

Om tot het geloof in Christus te komen, moet de eigenwillige godsdienst afgebroken worden. Goed. Maar afbreken alleen geeft nog geen nieuw huis. Wie afbreken aanziet voor nieuw-bouw, die dwaalt.

Trouwens, het huis der zaligheid, dat de „Theologia deutsch” bouwde, was geheel en al buiten Christus. Luther zag dat niet in 1516.

De luthersen raakten er later over verdeeld. Eén van hen schreef een boek, waarin de richting van de „Theologia deutsch” werd bestreden. Luther schreef over dit kritische boek toch waardierend, en stelde zich dus aan de kant van de bestrijders van deze mystiek.

Calvijn echter zag het gevaar direct scherp.

In Frankfort kwam er een Franse vertaling van de „Theologia deutsch”.

Er was daar een richting die met het boekje dweept. De gereformeerde gemeente te Frankfort vroeg nu aan Calvijn om raad.

Calvijn schreef toen: „Bij nader inzien zult gij echter een zo dodelijk vergif daarin verborgen vinden, dat de verbreiding daarvan de vergiftiging der kerk zou betekenen.

Daarom, lieve broeders, bid en vermaan ik u, vóór alle dingen in de Naam van God, dat gij de lieden die u met zulke schandelijke boekjes willen besmetten moet mijden als de pestziekte”.

En Marnix schrijft over de richting, die met dit boekje in ons land heeft gewerkt: Hier wordt niet een hoofdstuk van de leer in twijfel gebracht, maar de ganse grond van het geloof wordt losgemaakt. „Zij

hebben van haar herte haaren God gemaakt. En zij kennen anders geen Christus dan een Christus, die in den mensche lijdet, sterft, van de dooden opstaat ende ten hemel opclimt.”

Van een andere Christus spreken deze mensen ook niet. Wijers zegt van Calvijn, dat hij te veel ziet op de vleselijke Christus.

Zij gebruiken ook teksten, zegt Marnix, maar daarbij willen zij „de keersse van hun eygene verstand in de lanteerne der Schrift steecken”.

De aanhangers van deze richting zijn door verschillende classes en synoden geweerd van de preekstoel in de eerste tijd der Reformatie.

Later brak hun leer tóch door in allerlei bevindelijke kringen, zowel bij de remonstrantsen als bij de mystieken.

De taal van de „Theologia deutsch” leeft nog tot op heden. Bij sommige mensen heel karakteristiek. Zij spreken nog van „in de hel komen”, dat dát de weg is. En dat de weg der zaligheid in ons hart ligt, dat is door velen geliefd.

De afbraak van de eigenwillige godsdienst zoals de worstelingen bij Luther, zien ze dan aan voor opbouw. Het „sterven” zien zij als „genade in Christus”, die voorafgaat aan het geloof.

En als men dan dat „sterven” eert als iets goeds voor de Here, dan heeft men het sterven als Zaligmakende genade, vóór dat men Christus heeft omhelsd.

De Schrift weet niets daarvan. Christus is daar de enige Zaligmaker.

De weg der zaligheid is het vluchten naar Christus, en het vruchten dragen der bekering waardig. En het sterven aan de zonde, de uittrekking van het lichaam der zonde, de afsterving van de oude mens . . . het is alles geen middel tot zaligheid, maar het is een vrucht van het werk van Christus van het jaar 33. Het komt ná Christus, uit het geloof. En het brengt geen penning aan.

Als er dus mensen zijn, die het altijd maar hebben over wat er in de Christen gebeurt om zalig te worden . . . dan hebben zij een ander evangelie.

Als er mensen zijn, die in Christus’ zoenverdienste geloven voor zichzelf, maar steeds weer over hun eigen afsterving van de zonde en opstaan spreken, dan vergeten zij te leven uit het geloof in Christus’ dood in het jaar 33.

Toen zijn ze mét Christus gestorven opdat zij nú de oude mens zouden afsterven. Ze dragen alleen vrucht uit de wijnstok.

En als ze buiten die Christus zijn, dan kunnen ze sterven zoveel ze willen, maar dan is er geen heil voor hen.

Terug naar het heilsfeit — altijd weer terug naar het zoenverdienend lijden van onze Here. Altijd weer Zijn vlees eten en altijd weer Zijn bloed drinken. Dat is voedsel voor onze zielen. Daarom verkondigt de gemeente telkens weer des Heren dood in het Heilig Avondmaal.

Ds. Hyperphragmus, vriend van Wijers, zei voor de synode te Rotterdam, 2 aug. 1594:

„Wij verkondigen met dooding van onszelven den dood des Heren.”

De gereformeerden verkondigen de dood des Heren in de samenkomst van de gemeente aan het Heilig Avondmaal. En zij denken dan niet aan hun zelfsterving, maar aan het lijden van onze Here voor ons, toen in 33.

Daaruit moeten wij leven.

Die tot dat bloed der verzoening de toevlucht neemt, zal in Gods gericht kunnen bestaan. Zelfs de diepst doorgeleide „weg” buiten dat bloed zal ons dan niet baten.

Luther's geloof in Christus heeft hem behouden. Niet zijn weg van eigengerechtigheid in eigenwillige godsdienst.

Zoeken wij dan ook niet de zaligheid in een weg van ons hart, maar in de weg van het Woord; zoeken we ze alleen bij Christus die de vermoeide en belaste zielen van de weg der Farizeeën tot Zich riep en zei: Komt allen tot Mij. Ik zal u rust geven.

Hij zei van zijn last: „Niet meer zondigen”, dat die zacht is.

Weet gij niet, hoe zacht dat is, als we geen kwaad meer mogen doen? En weet gij niet hoe licht die last is, als de mensen ons om Christus' wil smaden? Petrus en Johannes verheerlijkten God om de geseling.

De weg van eigenwillige godsdienst is zo zwaar en droef. Nooit vrede, hoogstens een beetje rust, dat het wel gaan zal, omdat we wel iets van onszelf mogen geloven.

De weg van Christus is vol strijd en leed. En toch is hij licht; zijn „leden” vermogen alle dingen door Christus en hebben vrede bij God. Behalve bij zondeval. Dan is het erg.

Dan is er droefheid, als bij Petrus, of angst als bij David (Ps. 51). Maar de Here vergeeft.

En dan zingen ze weer: Welzalig hij wiens zonden zijn vergeven. . . .
Dan roemen ze weer in de Here Christus.

Buiten Christus is geen vrede.

Ook niet na de allertzwaarste weg van inwendige worstelingen.

En áls na zulk een weg — als bij Luther — het licht opgaat, laat ons dan toch niet die weg roemen. David roemde toch nooit in zijn vijanden, die hem benauwd hadden. Maar laat ons Christus aanprijzen aan ieder.

Studentenbrieven van Calvijn

I

Jean Calvin werd geboren op 10 juli 1509, toen Luther in het klooster worstelde en Zwingli studeerde. Zijn geboorteplaats is niet zo heel ver van hier: Noyon ligt in Noord-Frankrijk in Picardië vanwaar later vele Hugenoten naar Nederland zijn gevlucht. Zijn vader was secretaris en notaris van de hoge geestelijkheid en daardoor viel het gemakkelijk om een „geestelijk” inkomen voor hem te krijgen.

De 12-jarige Jean ontving in het vervolg jaarlijks drie mud graan uit het dorpje Voienne en de graanoogst van 20 stukken land van Eppeville. Op die leeftijd ontving hij ook de tonsuur. Op zijn veertiende jaar was er pest in Noyon en toen werd hij, met behoud van zijn inkomen, naar Parijs gezonden om voor priester te studeren. Op zijn achttiende jaar evenwel moest hij van zijn vader deze studie afbreken en in de rechten gaan studeren in Orléans.

Uit die studietijd in Orléans zijn ons enige brieven aan zijn vrienden bekend. We zien daar, hoe de jonge Calvijn meeleeft in de strijd der geesten binnen de roomse kerk. Enerzijds stonden er verdedigers van de oude middeleeuwse studie, anderzijds was er de grote beweging van het humanisme opgekomen. Men maakte diepe historische studie van de oude heidense Grieken en Romeinen. En vroeg naar de waarheid omtrent die oude boeken. Men las de oude romeinse boeken liever in de oorspronkelijke taal dan in de middeleeuwse bewerkingen, die ze in meer „Christelijke geest” verknoeid hadden.

Doch onder de humanisten was ook weer verschil. Sommigen, waar-

onder prof. Alciat, wilden met de studie van de heidense Romeinen ook hun geest doen zegevieren en het Romeins-Christelijke, b.v. in de rechtspraak, achterstellen bij de Romeins-heidense geest van de rechtspraak. Anderen, w.o. prof. Etoile, gingen niet zover. Zij wilden het Christelijk karakter behouden, ook al beriepen zij zich op het Romeinse recht in de oorspronkelijke vorm.

Toen nu deze twee richtingen strijd voerden bij monde van genoemde twee professoren, koos Calvijn beslist voor de Christelijke roomse humanisten en tegen de heidense.

Een vriend van hem schreef een boekje ter verdediging van zijn professor en toen heeft Calvijn de drukproeven verzorgd. Hij schrijft daarover in maart 1531 aan zijn vriend François de Connan. Als volgt:

„Men moet niet denken, dat onze professor niet zichzelf verdedigen kon . . . maar een man, die met ernstig werk bezig is en ook in deze zaak op de waarheid steunt en op de waarheid vertrouwt moet geen tijd verliezen met zulke kleinigheden, daar de zaak genoeg voor zichzelf spreekt”.

Hier zien we hoe Calvijn de waarheid reeds ziet, als iets dat voor zichzelf spreekt en waarvoor men niet altijd het woord behoeft te voeren. Verder zegt hij:

„De professor had anders wel duizend van zulke tegenstanders kunnen verslaan want hij is zo scherp van geest en zo vlijtig en heeft zo veel kennis van het recht, dat hij in onze dagen verre de beste is boven de anderen”.

Zaakkennis en vlijt en scherpte van geest acht Calvijn dus nodig om de waarheid te verdedigen, ook al is het waar, dat de waarheid voor zichzelf spreekt. Verder roemt hij het doordringend verstand en het pijnlijk nauwgezet oordeel van zijn vriend, voor wie hij de drukproeven had nagezien. En dan zien we de standshoogmoed van de geleerde humanisten, ook bij Calvijn doorschemeren, als hij zegt:

„Wat nu de zaak zelf betreft, waarover het boekje gaat, daarover mogen de lezers vrij oordelen. Natuurlijk niet de leken, maar diegenen die iets dieper in de geheimen der rechtsgeleerdheid zijn ingewijd. Zo kunt gij, hooggeleerde de Connan, het beoordelen, niet als een uit de massa, maar als een zaakkundige”

Deze studievriend de Connan is later overheidspersoon en geleerde in Parijs geworden. Hij is rooms gebleven.

II

Een tweede brief van Calvijn is geschreven aan zijn vriend François Daniël in Orléans. Daniëls zuster wilde in een klooster gaan en nu had deze gevraagd of Calvijn haar vooraf nog eens wilde bezoeken en nagaan of het waarlijk ernst bij haar was om deze gewichtige zaak te doen. Calvijn schreef dan 27 juni 1531 uit Parijs:

„Op de dag van mijn aankomst (in Parijs) kon ik vanwege de vermoeidheid van de reis geen voet buiten de deur zetten. De eerste vier dagen, in welke ik mij nog steeds ziek gevoelde, heb ik gebruikt om de vrienden te begroeten. Zondag ben ik met Cop (een van zijn vrienden) naar het klooster gegaan om op uw verzoek een dag te bepalen dat uw zuster zich kon overgeven aan het kloosterleven. . . . Terwijl Cop met de abdis sprak, trachtte ik de gemoedsgesteldheid van uw zuster te weten te komen, of zij meer gebroken dan gebogen, gewillig zich onder het juk wilde buigen. Ik zei haar telkens, dat zij mij alles kon toevertrouwen wat zij op haar hart had. Nooit heb ik iemand gewilliger en beslijter gezien, zodat het was alsof haar wens om de gelofte te doen niet spoedig genoeg kon vervuld worden. Men had kunnen denken, dat het ging om kinderspel, als zij van de gelofte hoorde.

Ik wilde haar daar niet vanaf brengen, want daarvoor was ik niet gekomen. Maar ik heb haar met enkele woorden vermaand, dat zij zich niet verheffen zou in het vertrouwen op haar eigen kracht (om de gelofte te kunnen houden) en dat zij niet te lichtvaardig haar gelofte zou afleggen, maar alles zou verwachten van de kracht Gods, in Wie wij leven en zijn”.

We zien hier hoe ernstig Calvijn het godsdienstige leven neemt en hoe hij de ootmoed aanprijst in het godsdienstige, om ook daar op Gods kracht te vertrouwen. Overigens bemerken we hier bij Calvijn geen spoor van kritiek op het kloosterleven — integendeel, de gelofte is hem heilig — hoewel hij de zwaarte er van beter peilt dan het meisje, dat zo gemakkelijk over de kloostergelofte dacht.

In het begin van 1532 werd Parijs door de pest geteisterd. De hoogleraren sloten hun colleges en velen zochten een goed heenkomen. Calvijn zocht een woning even buiten de stad. Daar werd hij door een hevige ziekte-aanval verhinderd in zijn voornemen om verder

naar Amiëns te gaan. Een jonge arts verzorgde hem. Deze vertelde hem, dat hij zich te Orléans wilde vestigen en toen gaf Calvijn hem een aanbevelingsbrief mee voor François Daniël. Calvijn schrijft:

„Ik weet heel goed, wat het betekent, om een geneesheer aan te bevelen. Doet men dit ten onrechte, dan geeft men als 't ware een degen in de hand van een struikrover, want men stelt hem in staat om vele mensen te doden. Inderdaad is het de geneesheren, gelijk men uitdrukt, geoorloofd, ongestraft te doden”.

In dezelfde tijd was Calvijn ook in geldverlegenheid. Toen deed hij een beroep op zijn vriend Duchemin, die in Parijs woonde. De student Calvijn schreef toen als volgt aan zijn vriend:

„Het is, waarde Nicolaas, slechts node, dat ik u een last ga opleggen, die, naar ik vrees, u niet gelegen zal komen. Maar het kwam mij voor, dat ik met u daarover openhartig spreken kon; en daar ik een goede indruk van uw hulpvaardigheid heb, zo wend ik mij tot u. Mijn broer, die, naar mij bekend is, het geld heeft gebeurd, dat mijn schuldenaars hem hebben toegezonden, stelt mij met zijn gewone achteloosheid teleur. Ik ben daardoor in verlegenheid geraakt, waardoor ik geen dag, geen uur langer kan wachten.

Wanneer gij mij helpt, zult gij mij van een angst verlossen, waarvan gij u geen denkbeeld kunt vormen, of gij moet hem zelf hebben doorleefd. Ik heb twee kronen nodig. Cop zou ze mij geleend hebben, indien hij niet al zijn geld besteed had voor de aankoop van meubels voor zijn kamer. Mijn andere vrienden zijn te ver af, ik zou te lang op antwoord moeten wachten. Vaarwel! Aan het eind van de week hoop ik u die som te kunnen terug betalen”.

Het eerste boek, dat Calvijn uitgaf, was een uitlegging van een boek van Seneca „De Clementia”, over de zachtmoedige mildheid, die de vorsten siert. Hij is daar nog humanist. Hij gaat er van uit, dat de vorst onbepaalde macht heeft, doch dat het een deugd is voor vorsten, om genade te bewijzen en mild te zijn in hun oordeel over het volk.

In een brief van 22 april 1532 schrijft Calvijn aan François Daniël:

„Eindelijk is het lot geworpen. Mijn commentaar over Seneca's boek („De Clementia”) is verschenen, maar op mijn eigen kosten. Deze kosten zijn hoger, dan gij zoudt geloven. Nu doe ik mijn best om er weer iets uit te halen. Ik heb enige leraren in deze

stad bewogen, om mijn boek tot tekst bij hun lessen te nemen".
En dan vraagt hij schuchter:
„Ook gij kunt mij zeer nuttig zijn, indien het u niet in ongelegenheid brengt. . . .
Inmiddels gaat een exemplaar voor u hierbij; door dit aan te nemen moet ge niet menen, iets tegenover mij verplicht te zijn. Ik wil, dat gij geheel vrij zijt”.

't Is telkens opvallend, hoe beleefd en teergevoelig de 24-jarige Calvijn in zulke dingen is. Hij is o zo bang, dat hij zijn vrienden teveel zal vragen en als een van zijn vrienden vergeet de groeten aan Calvijn te doen voor een derde, dan voelt Calvijn dat als iets pijnlijks.

III

Calvijn schreef later van zichzelf in zijn voorbericht op zijn commentaar op de Psalmen:

„Wat mij betreft, ik heb, temeer, omdat ik van nature een weinig mensenschuw en beschroomd ben, altijd van rust en stilte gehouden”.

Maar toen God hem de ogen opende voor de waarheid naar de Schriften. . . . en hij naar een verborgen hoekje zocht om in stilte te gaan leven, toen heeft God (zegt Calvijn zelf) „mij zo geleid en langs omwegen gevoerd, dat Hij mij, waar ik ook was, nooit enige rust heeft gelaten, tot Hij mij, ondanks mijn natuur, in het daglicht heeft gebracht. . . . mijn stille plekken en schuilplaatsen werden eerder openbare scholen”.

Ik was zeer verbaasd, dat vóór het einde van het jaar, allen, die enige begeerte hadden naar de zuivere leer, zich bij mij voegden om te leren, hoewel ik zelf nog maar een beginner was.”

Deze verandering — Calvijns „bekering tot de waarheid” — is omstreeks 1533 openlijk bekend geworden. Ook in zijn brieven vinden we daarvan de eerste sporen. In 1532 kocht Calvijn een Bijbel voor Daniël. Hij schreef:

„Wat de Bijbel betreft, heb ik aan de opdracht voldaan; zij heeft mij meer moeite dan geld gekost. Als ik mijn zaken in orde breng, zal ik hem bij mijn bagage doen. Ik geloof, dat de verzending tot die tijd kan verschoven worden”.

Bijbels waren onder de studenten genoeg bekend. Meerdere pro-

fessoren waren bekend door hun Bijbelstudie. Erasmus gaf zijn aantekeningen op het Griekse Nieuwe Testament uit. Daar zat op zichzelf niets reformatorisch in. Trouwens Daniël zelf had er om gevraagd. En Daniël is zijn leven lang rooms humanist gebleven.

En toch was er juist in die belangstelling voor Bijbels onder de studenten een werk Gods gaande. Langzamerhand werden veler harten getrokken tot het Woord des levens. In 1533 is het al zover, dat de vrienden met grote belangstelling de gebeurtenissen ten opzichte van een Reformatie in Frankrijk volgen. Calvijn schreef een grote brief aan Daniël over de onlusten in Parijs, tegen Margaretha van Valois, de zuster van de koning, die door de fel roomse partij werd beschuldigd van ketterij.

Haar biechtvader werd eveneens beschuldigd, doch de koning beschermde zijn zuster.

De vijandige professoren hadden een boekje in de boekhandel gevonden, getiteld: „Spiegel der zondige ziel” en dat op de index gezet. Margaretha van Valois beklagde zich daarover bij de koning, omdat zij zelf het geschreven had. De rector Nicolaas Cop, ook een vriend van Calvijn, had haar verdedigd als een vrouw van heilige wandel en zuiver geloof. Cop verklaarde, dat de universiteit de aanklacht tegen Margaretha niet erkende. De universiteit zou zich bij de koning verontschuldigen over de aanklacht. Verder zou de bisschop van Parijs zelf de priesters benoemen in de gemeenten.

„Opdat” . . . schrijft Calvijn, „de willekeur niet meer van die schreeuwers benoemen zou, die van domme woede bezielde waren, welke zij vrome ijver noemen, terwijl Elias niet zo in woede ontstoken was, toen hij voor het huis Gods ijverde”.

Calvijn staat in deze scherpe veroordeling van de inquisiteurs niet alleen. Ook de roomse Erasmus haatte de domme woede van mannen als Jacob van Hoogstraten.

Maar toch was het bij Calvijn al meer dan een humanistisch protest. Hij gevoelde zich één met de reformatorische beweging. Dat bleek kort daarna. Toen hij voor dezelfde rector Cop een rede opstelde, die Cop aan de universiteit voorlas. Deze rede was zó reformatorisch van inhoud, dat de inquisitie er zich mee bemoeide en toen het uitkwam, dat Calvijn de schrijver was, moest hij door een haastige vlucht zijn leven redden.

Vanuit Angoulême schrijft hij dan weer aan zijn intieme roomse

vriend François Daniël in Orléans. En hoor dan hoe luchtig deze brief aanvangt van een vluchteling om des geloofs wil. Calvijn schrijft:
„Met u kan ik net praten zoals ik wil. En ook zonder bepaalde stof een blad vullen. Maar wat zal ik u met kleinigheden ophouden. Het is voldoende, dat te berichten, waarover gij wellicht bezorgd zijt, n.l. dat het mij goed gaat en dat ik, ondanks mijn luiheid, die ge kent, goed vooruit kom met de studie. Zelfs de traagste, luiste mens moet hier wel tot vlijt worden aangevuurd door de vriendelijkheid van mijn beschermer”

Hij wil dan verder studeren in datgene, waarvoor hij zoveel moest overkomen. Dat is dan Schriftstudie. En hij schrijft:

„Wanneer ik de tijd van mijn verbanning gebruiken mag om in zulke rust door te brengen, dan is dat iets buitengewoons. Maar de Here zal er voor zorgen, Zijn voorzienigheid zal alles ten beste doen lopen. Ik heb ervaren, dat wij niet te ver in de toekomst moeten zien. Juist toen ik van plan was om rust te nemen, stond er iets voor de deur, wat ik in het geheel niet verwacht had (zijn vlucht).

Dan weer als ik dacht een onaangename woonplaats te krijgen (een verbanningsoord), werd voor mij een stil nestje ingericht, boven verwachting. Dat is alles de hand des Heren. Als wij ons aan hem toevertrouwen, zal Hij voor ons zorgen. Doch . . . nu is mijn blad vol met zin en onzin. Vaarwel. Groet hen, die gij wilt.

Uit de Acropolis geschreven”.

Hoe eenvoudig en nuchter zijn toch die brieven van deze jonge man, die om zijns levens wil uit Parijs was gevlucht.

François Daniël, de vriend, die deze brief ontving, heeft niet de moed gehad om zich bij de vervolgdten te voegen. Jezus' woord: Indien iemand achter Mij wil komen, die verloochene zichzelf en neme zijn kruis (van vervolging en schande) op en volge Mij (Matth. 16 : 24), was voor zeer veel jonge mensen, die sympathiek stonden tegenover de Reformatie en de Bijbelstudie, te zwaar. Zo was het ook bij Daniël. Hij bleef, evenals Erasmus en vele jongeren, als humanist, kritisch staan tegenover de misstanden in de roomse kerk en tegenover de scholastiek, doch niettemin bleef hij in de kerk. Hij werd later baljuw en administrateur van een plaatsje Sain Benoit bij Orléans en genoot daar eer en tractement en een rustig leven. Calvijn moest echter spoedig zijn stil nestje in Angoulême verlaten voor de inquisiteer.

Calvijn werd toen van plaats tot plaats vervolgd, zodat hij zijn land verlaten moest en een schuilplaats zocht in Basel. Maar de Here zorgde voor Zijn knecht en in Basel vond hij weer een rustig kamertje om te studeren, iets wat hem geweldig aanlokte.

Daar in Basel, in het huis van de weduwe Klein, heeft hij aan één stuk door kunnen werken en daar is geboren zijn meest beroemde werk: de *Institutie of onderwijzing in de Christelijke religie*.

We zagen reeds hoe hij schreef, dat spoedig na zijn bekering allen van hem wilden leren en dat van alle kanten de belangstellenden voor de waarheid zijn rust verstoorden met hun vragen — welnu, hij zou ze dan vertellen van de ware Christelijke religie naar de *Schriften*, die door de roomse dwaling geheel was verduisterd en meteen konden dan de dwalende vijanden ook een beter objectief oordeel krijgen.

Terwijl hij zo bezig was rijpte het plan om ook een exemplaar aan de koning aan te bieden.

Want de vervolgingen, die in Parijs volop aan de gang waren, zouden gestaakt worden als de koning in plaats van laster, de waarheid had gehoord omtrent deze z.g. kettters. 1 aug. 1536.

In elke uitgave van de *Institutie* kunt ge de brief aan Frans I lezen, die aldus begint:

„Aan den zeer machtigen en doorluchtigen monarch,
FRANCISCUS,

den allerchristelijksten Koning van Frankrijk, zijn Vorst,
wenst JEAN CALVIN vrede en zaligheid in Christus.

Toen ik mij zette tot het schrijven van dit werk, roemruchte Koning, dacht ik niets minder dan dat ik dingen schreef, die later aan Uwe Majesteit zouden worden aangeboden. Het was slechts mijn bedoeling enige beginselen te boek te stellen, waardoor zij konden onderwezen worden die met enige ijver tot de godsdienst bezielde zijn . . . en voornamelijk degenen, die hongerden en dorstten naar Christus . . .”

. . . En tegelijk”, zegt hij, „kon ik onderwijzen de kwaadwilligen, die thans als dolle mensen uw Koninkrijk met vuur en zwaard in onrust brengen.”

Calvijn aan Du Chemin en Roussel

Calvijn heeft zelf niet geweten, toen hij de Institutie schreef, welk groot beroemd werk hij daar in dat kamertje bij de weduwe Klein in Basel zat te schrijven. Maar God doet vaak grote dingen door zulke op zichzelf kleine voorvallen. Na enkele jaren van rustige studie te Basel is Calvijn weer in Frankrijk geweest, daarna heeft hij ook nog een poos in Italië gewerkt aan het hof van de hertogin van Ferrara. Daar ontving hij een brief van zijn vriend du Chemin, van wie hij in Parijs eens geld ter leen had gevraagd.

Du Chemin was kanunnik geworden te Le Mons. Maar als verlichte roomse humanist viel de praktijk in de kerk hem zwaar, omdat hij overal bijgeloof op zijn weg ontmoette. Hij vroeg nu aan Calvijn wat hij doen zou. Calvijn antwoordde in een uitvoerig schrijven dat later in druk verscheen:

Hoe men de paapse ceremoniën en bijgelovigheden moet mijden en ontvluchten . . . daarin zegt Calvijn dat de roomse kerk is „dat Egypte, waarin zoveel monsters, afgoden, de aanblik kwetsen”.

Er is maar één middel: van het begin af vierkant tegenstaan. Zelfs niet redetwisten.

Ik weet wel, zegt Calvijn, hoe de uitvluchten en verontschuldigen aan ons zwakke vlees meer behagen, wanneer wij het gevaar kunnen vermijden. Maar . . . men mag geen duimbreed wijken van de gehoorzaamheid aan onze Vader. Het is beter om zich te laten waarschuwen, desnoods ruw, en zich te laten prikkelen en ten bloede toe te laten aansporen, dan toe te geven aan de afgodendienst.

Vooraf gaat het dan tegen de Mis. Dat men knielt voor de ouwel, die men aanziet voor het Lichaam van Christus en die men zo Goddelijke ere brengt, al knielende. Hij zegt: „Die ouwel, die de priester draait en keert is geen god, die van de hemel komt, hij komt uit de molen, 't is meel”.

Du Chemin is kanunnik, wat zal hij doen? en let nu eens op de voorzichtigheid en wijsheid van Calvijn. Hij zegt: Ik eis niet dat gij in het openbaar belijdenis zult doen van uw religie, alleen vraag ik, dat ge haar niet zult verloochenen door belijdenis te doen van goddeloosheid. Ik raad u in het algemeen u te ont-

houden van alle deelneming aan heiligschennis.

Zo schreef Calvijn aan du Chemin, die hij noemde, mijn bijzondere vriend, mijn zeer lieve vriend, een zeer rechtschapen mens. Du Chemin heeft echter niet geluisterd. Het is hem gegaan als de rijke jongeling, hij kon niet alles verlaten om Jezus te volgen en zijn schande op zich te nemen.

In september 1539 schreef Calvijn teleurgesteld aan een ander:

„Du Chemin behoort onder diegenen die eerst wel veel deden verwachten, maar die zich in slaap lieten wiegen”.

Het schijnt dat hij vooral onder aandrang van zijn moeder gebleven is onder het bijgeloof.

Nog een tweede brief schreef Calvijn uit Italië. Nu aan een andere vriend, Roussel, die zich een benoeming tot bisschop had laten welgevallen.

Hier trok Calvijn heftig van leer. De brief begint aldus:

„Jan Calvijn aan een gewezen vriend, tegenwoordig prelaat”.

Hij zegt: Iedereen zegt nu wel, dat gij gelukkig zijt door die bischopsbenoeming. Maar dan beschrijft Calvijn de rechte bischopsdienst. Het is een zaak, die u niet laat slapen en dromen. De Here zegt welke wacht de dienaars van Zijn kerk hebben waar te nemen; teweten, dat, terwijl al het volk als ingeslapen is, de herder op de wacht staat om te waken. Hij zal moeten waken tegen de wolven, en de arme schapen voor hen beschermen. Hij zal de valse profeten tegenstaan.

Hartstochtelijk vaart Calvijn dan uit tegen de beelden en beeldjes, karrevrachten vol, tegen de vicarissen: de lelijke kleine diefjes en rovertjes. Het is een kennelijke pannelikkerij en mof-felarij, roept hij uit. En hij voegt de nieuwe bisschop toe: Ik behandel u nog wel zacht als ik u moordenaar en verrader noem. Want het is een boven alles jammerlijke en verfoeilijke misdaad, als gij elke dag voor zo veel in u is de Zoon Gods verkoopt en kruisigt. „Zolang gij van de bende zijt, die Christus' dienaren vervolgt, denk van uzelf wat gij wilt, maar ik zal u nooit voor een Christen of voor een rechtschapen mens houden”.

Deze brief was wel zeer scherp.

Het schijnt dat Calvijn eerst veel van hem had verwacht. Maar in deze tijd had hij veel te strijden met zogenaamde Nicodemus-mensen, die in stilte de Reformatie een goed hart toedroegen en toch niet

het kruis durfden opnemen. Sommigen hebben, als Nicodemus, later toch dat kruis opgenomen en hebben openlijk partij gekozen, mede door de scherpe aansporing van Calvijn. Doch er waren er ook velen die zich naar Nicodemus noemden, doch in de duisternis bleven. Zij konden toch in de roomse kerk ook wel de Bijbel lezen en ook nog veel goeds doen en ook veel barmhartigheid oefenen. En met deze redeneringen paaiden zij hun geweten en vermeden zij het kruis. Men noemt ze Pseudo-Nicodemieten. Ook in ons land zijn er velen geweest, die zich ver hielden van de gemeente der vervolgdgen, hoewel zij met hen sympathiseerden. De man, die Calvijn zo scherp aanviel, Roussel, is bisschop gebleven, doch heeft in de dienst van barmhartigheid en zuivere prediking zich een goede naam gemaakt onder het volk. Hij preekte in de geest der Reformatie twee-, driemaal per dag, in de volkstaal. Hij deed ook veel voor het onderwijs der jeugd.

Farel schreef later aan Calvijn: „Men zegt, dat Roussel, m'n oude leermeester, zich beijvert om het woord te verkondigen, aalmoezen te geven en kinderen de letters te leren. Christus geve, dat hij daarin heiliglijk volharde”. Mogelijk heeft de scherpe vermaning van Calvijn, om wakker te zijn en te waken over de kudde, omdat de Heer der kerk Zijn dienaren eens zal oordelen, Roussel aangespoord tot deze dienst.

Particulier leven

Het is ondoenlijk om ook maar de belangrijkste personen, met wie Calvijn briefwisseling hield, hier te bespreken. Maar een wil ik er toch nog noemen, omdat hij uit Zeeland afkomstig was. Ik bedoel de edelman Jacob van Bourgondië, heer van Falais (in Brabant) en van Bredam (Brigdamme op Walcheren) en van St. Annaland. Hij was een van de nakomelingen van de onwettige kinderen van Philips de Goede.

In het begin der Reformatie zijn hij en zijn broer Anthony met de Reformatie meegegaan en toen moest hij vluchten uit Zeeland. Op zijn vijftiende jaar reeds had hij smaak gekregen aan de zuivere waarheid — later werd het zaad wel onderdrukt, doch door de nadere vermaning en opwekking van Calvijn droeg het vruchten. Hij kwam over Keulen, Straatsburg, Basel eindelijk in Genève, waar hij in bij-

zonder vriendschappelijke verhouding met Calvijn stond. Zijn vrouw heette Yolande van Brederode, een zuster van de bekende Brederode in ons land.

In 1744 werd in Nederland een verzameling van 43 brieven van Calvijn aan De Falais en 6 brieven van Calvijn aan Yolande gevonden. Zij zijn thans in de Bibliotheek te Genève.

In hun vriendschap kwam verkoeling toen De Falais zijn geneesheer Bolsec, aan wie hij persoonlijk gehecht was, niet wilde loslaten. De woning van De Falais werd door Bolsec het verenigingspunt van een anti-Calvinistische kring, die met niets ontziende laster Calvijn heeft vervolgd. Bolsec werd later rooms.

Calvijn waarschuwde De Falais voor Bolsec, maar toen dat niet hielp werd de vriendschap verbroken.

Om Christus' wil kon Calvijn de beste vriendschappen verloochenen!

Hoe intiem zij te voren waren, blijkt uit de volgende citaten. In maart 1546, toen bij Calvijn een kindje verwacht werd, dankte hij De Falais voor het aanbod om als peter op te treden bij de doop. En na de geboorte van het kindje, na een uitvoerig schrijven over allerlei zaken:

Nu moet ik besluiten. Ik ging reeds over de maat. Eer ik goed en wel aan het schrijven was, werd ik koud en ik kreeg zulk een pijn in de schouder, dat ik geen pennestreek kon zetten zonder grote pijn. Ik beveel mij, mijnheer, aan uw en uwer vrouw welwillendheid aan, zend u ook de groeten van mijn vrouw en bid de Heer, dat Hij u moge bewaren. . . . Het spijt mij, dat ik niet minstens een halve dag bij u zijn kan om met u te lachen en te wachten of men intussen ook dat arme kleine kindje heeft leren lachen, dat nu almaar schreit. Want dat is de eerste toon, die wij mensen aanheffen bij het begin van ons leven, opdat wij eerst later heerlijk zullen lachen. . . . als wij uit dit leven verscheiden zijn. Genève, 16 augustus 1547.

Het slot van deze brief is gedikteerd, blijkbaar kan Calvijn niet meer verder schrijven van de jicht.

Toen Calvijn uit Genève werd verbannen, ontving hij een brief van een vriend, du Tillet, uit Parijs, die hem meermalen financieel geholpen had. Deze vriend was rooms gebleven en bood de verbannen predikant nu weer geldelijke hulp aan. Calvijn moest maar den-

ken, dat de ongelukkige afloop van zijn predikambt te Genève kwam als straf op zijn afval van de kerk. En hij vermaande hem om zich voor God te verootmoedigen vanwege zijn zonde en in de schoot der oude kerk weer te keren.

Ik geef nu enkele gedeelten uit Calvijn's antwoord. De Tillet's vermaningen wil hij opvatten als vermaning om zijn fouten op te merken.

Daartoe heeft God mij ook al vermaand, zegt Calvijn. Maar . . . ten opzichte van de libertijnen die hem uit Genève verdreven hadden, houdt Calvijn zijn zaaksgerechtigheid vol. Eveneens heeft hij recht tegen allen, die over hem oordelen zonder kennis van zaken in deze kwestie. Maar wel, zegt hij, heb ik publiek en in intieme kring niet nagelaten te bekennen, dat God ons hier tuchtigt voor onze onervarenheid en andere fouten in ons optreden. Mijn bijzondere fouten zijn, voor zover ik weet, toch niet de grootste en de meeste. (Hij bedoelt, voor zover ik uit de Duitse vertaling kan lezen, dat de andere predikanten misschien wel méér fouten maakten in hun optreden in de strijd tegen de libertijnen dan hij.) Maar hij voegt er nederig aan toe: Desniettenstaande bid ik de Heer, dat Hij mij van dag tot dag mijn fouten duidelijker wil doen zien. Die fouten, die de vijand in mij aanwijst kan ik echter niet erkennen.

Zij zeggen o.a., dat ik mijn naasten verdoem . . . maar zij noemen de duisternis licht en verdoemen degenen die in het licht wandelen.

Dan schrijft Calvijn over het aanbod van geld door du Tillet aldus: U doet mij een aanbod, waarvoor ik u niet genoeg danken kan. En ik ben niet zo ongeleefd, dat ik niet de grote vriendelijkheid waardeer, en zelfs wanneer ik het aanbod niet aanneem, zal ik de verplichting, die het meebrengt, niet afwijzen.

Maar ik wil zo weinig mogelijk u tot last zijn, vooral u, die vroeger al zo vaak last gehad hebt van mij. Tegenwoordig kost mijn voedsel niets. Voor de andere benodigdheden heb ik genoeg uit de verkoop van mijn boeken. Ik hoop dat de Here mij, als het nodig is, weer andere boeken geven zal.

En dan wordt Calvijn zeer ernstig. Hij schrijft: Hadt gij uw brief aan mij zo geschreven dat ik persoonlijk bestraft werd, ik zou het licht opnemen, maar nu gij ook de waarheid Gods en zijn knech-

ten tegenstaat, moet ik u in korte woorden tegenstaan opdat gij niet zoudt denken, dat ik u gelijk geef. Ik vermoed, dat gij mijn ongeluk in Genève groot genoeg acht om mij in de diepste duisternis te dompelen, ja mij er toe te brengen, om mijn geheel verleden te verloochenen.

Het is waar, ik was zeer ongelukkig. Maar niet zo, dat ik moest zeggen: Ik weet niet meer waar des Heren wegen zijn. Daarom is deze verzoeking van uw brief ook tevergeefs geweest!

De predikant Courreault, die tegelijk met Calvijn en Farel verbannen was, is kort daarna, misschien door vergif gestorven.

Calvijn schreef aan Farel: Ik ben door Courreault's dood zo getroffen, dat ik geen maat kan houden in mijn smart.

Maar in die dagen schreef hij aan du Tillet:

Een van ons staat nu voor God om rekenschap af te leggen van onze verbanning. Wanneer wij eens daar komen, dan zal men zien, aan welke zijde de overmoed en de afval was.

Zo wees Calvijn in oktober 1538 het geld af. Doch in april 1539 had hij gebrek.

Toen schreef hij aan Farel:

Ik heb besloten, uw en der broeders weldadigheid af te wijzen, zolang niet grotere nood mij dwingt (Farel kon ook niet veel missen). Hij gaat verder: De boekdrukker Wendelin geeft mij op voorschot van mijn boekje, zoveel als ik voor onvoorziene uitgaven nodig heb. In mijn bibliotheek die nog in Genève staat, zit nog wel zoveel waarde, dat ik mijn huisheer tot de komende winter betalen kan. Voor later zal de Here zorgen. Terwijl ik vroeger tal van gegoede vrienden in Frankrijk had, bood nu geen hunner mij een Heller aan — en toch . . . al hadden ze me nog zo weinig gezonden, ik had het gaarne aangenomen. Ja, ik vergat Louis du Tillet. Hij alleen wou mij helpen, maar hij verkocht zijn hulp te duur. Hij eiste wel niet mijn terugkeer tot de Roomse kerk, maar zei toch, dat ik uit de kerk gelopen was.

Calvijn had door veel nachtelijk studeren reeds in zijn studententijd zijn gezondheid geknakt. Heel zijn verdere leven door leed hij aan een zwakke maag, die hoofdpijnen veroorzaakte en aan hoest, verzwakking van de longen. Later kreeg hij nierkoliek en jichtaanvalen. In 1556 leed hij aan pleuritis, een voorbode van tuberculose. In 1559 kreeg hij een bloedspuwing, die zich meermalen herhaalde, doch

hij werkte maar steeds voort. Daarbij kwam nog het lijden aan open aambeien, waaronder Calvijn veel heeft gezocht. Voeg daarbij nog de derdedaagse koorts en ge hebt een klein overzicht over de ergste kwalen, die Calvijn's lichaam onder al zijn arbeid door hebben te gronde gericht.

't Is wel verschrikkelijk, dat een dokter als Bolsec, die natuurlijk intiem bekend was met Calvijn's kwalen, later de laster rond strooide, dat Calvijn door sodomie zo'n wrak was geworden. Niets is te grof geweest om deze man Gods te treffen.

Calvijn verborg zijn krankheden niet — deed er ook niet gewichtig over — maar overal vindt ge in z'n brieven, tussen al het zakelijke voor de kerk des Heren dat Hem bezig hield, van die volzinnen, waarin hij even zijn leed moet zeggen. En dan begint hij weer aan de zaken, die hem zwaarder wegen dan persoonlijke pijn. Toen hij in 1559 door zo'n derdedaagse koorts het bed moest houden, schreef hij aan de predikant Menso Poppius in Oost Friesland:

Het is ongelofelijk, hoeveel lasten en arbeid mijn ambt meebrengt en hoeveel er van alle zijden nog ander werk van publieke en van particuliere zaken bij komt om mij van mijn ambtelijk werk af te trekken. Sedert vijf maanden ben ik aan mijn kamer gebonden en het grootste deel van de dag moet ik op bed liggen. Maar hoewel de koorts van lieverlee wat minder wordt heeft ze mijn lichaam en geest zo verzwakt, dat ik niet meer veel werk kan doen.

Aan Melanchton schreef hij over de dokters:

Ik leg ten dele de schuld op hen, die er op staan, dat ik Bourgogne drink en nauwelijks toelaten, dat ik er water bij doe. . . . als ik niet hardnekkig malvezij en muskaat geweigerd had, zouden zij mij door de verhittende wijnen verbrand hebben. . . . Zij doen er hertstong en alssem-du-Pont in. Zij komen mijn maag te hulp met siropen of hysop of Alants-wortel of citroenschil en zij veranderen telkens de geneesmiddelen.

Op 27 december 1562 klaagt hij, dat hij nauwelijks van het bed naar de tafel kon kruipen — van de jicht — en toen liet hij zich maar op een stoel naar de kerk dragen.

Beza schreef eens:

Calvijn, die nu pas bevrijd is van niersteen, worstelt nu al weer een maand met de jicht, en zijn tenger lichaam is zo uitgeput,

dat ik hem niet kan ontmoeten (en ik zie hem dagelijks) of hij heeft behoefte aan troost.

Pastorale brief

Als voorbeeld hoe Calvijn over kerkelijke aangelegenheden schreef, neem ik enige citaten uit zijn brief aan Menso Poppius (febr. 1559), die predikant was in Manslucht in Oost-Friesland. Deze predikant had aan Calvijn allerlei vragen gesteld over de kerkelijke tucht. Calvijn begint dan aldus:

„Beste Broeder,

Wanneer u wist, hoeveel ik te doen heb, dan zou ik u niet eens verontschuldiging moeten aanbieden, dat ik u slechts in 't kort antwoord, en misschien u niet geheel bevredig. Want het is ongelofelijk, hoeveel lasten en arbeid mijn ambt meebrengt en hoeveel er van alle zijden nog ander werk van publieke en van particuliere zaken bij komt om mij van mijn ambtelijk werk af te trekken. Daarbij ben ik nu al vijf maanden ziek

En dan komen de zaken:

Inzake de vraag, of ongestudeerde predikanten, die te lui zijn om nog door studie in te halen wat zij missen, of die door onrein leven de kerk Gods bevleken, en die ondanks alle vermaan zich niet bekeren, van het Avondmaal moeten afgehouden worden, ben ik van gelijke mening als u. Zulke ongere elementen mogen Gods heiligdom niet langer ontheiligen.

Is er echter nog enige hoop op beterschap, dan moet ge nog onder gemeenschappelijke vurige gebeden enige tijd wachten.

In de tweede plaats moet de kerkelijke tucht gehandhaafd worden want het is een schandelijke en onverdragelijke ontheilijging van de tafel des Heren als iedereen zonder onderscheid maar toegelaten wordt zodat de tafel des Heren, voor zwijnen en honden toegankelijk is Nalatigheid in de opvoeding van de kinderen, met afhouding van het Avondmaal te straffen, lijkt mij te hard, zegt Calvijn. Te bestraffen is de onverschilligheid der ouders. Ze moeten aangespoord worden met alle middelen, ook met dreigementen. Wanneer echter niet openlijk goddeloosheid of verachting of andere zware vergripen

in het spel zijn, dan is het beter om mild te zijn en niet te streng op te treden. In alle kerkelijke tucht moet de regel gelden, dat de strengheid niet gaat heersen boven de menselijkheid.

Wat de opgroeiende jeugd betreft, hun overmoed moet scherp aangepakt worden. Zulk een mateloze uitspatting als waarover ge schrijft, moet niet geduld worden. Lichtzinnigheid in huwelijkszaken en trouwbreuk moeten dubbel toegerekend worden. Vrouwen, die kinderen dopen, wat niet anders is dan bijgeloof, moet dat streng verboden worden.

Lieden, die het goed kunnen doen, maar niet helpen aan de ondersteuning van armen, moeten vriendelijk vermaand worden (Poppius wil die hier kortweg bevelen). Want, zegt Calvijn, Paulus heeft ook niet het geld van de Corinthiërs afgeperst voor de collecte maar hij vroeg er vriendelijk om. God heeft de blijmoedige gever lief.

Wat u bedoelt met degenen, die, geschrokken door de strenge kerkelijke tucht of de smaad van Christus' kruis, zich terug trekken, begrijp ik niet helemaal goed. Zijn zij enkel maar vreesachtig, en daarom koel en terughoudend, dan moet het voorbeeld van Christus als een wet voor ons staan. Zoals Matth. 12 : 20 naar Jesaja 42 : 3 zegt: Het geknakte riet zal Hij niet verbreken en de kwijnende vlaspit zal Hij niet uitdoven.

Zijn het echter lieden, die van de kerk openlijk zijn afgevallen, omdat zij zich voor het evangelie schamen, dan mogen zij in geen geval tot het Heilig Avondmaal toegelaten worden."

En dan komt er nog een zeer typisch gedeelte:

„Over het onwetende volk is het moeilijk een vaste regel te geven. Maar er is hier voor de leraar een buitengewone wijsheid nodig om te onderscheiden tussen natuurlijke domheid (waaraan de meesten lijden) en geestelijke stomtheid, die men gewoonlijk krasse, onverantwoorde onwetendheid noemt.

Want er zijn er velen, die in hun privé-leven zeer slim zijn, zéér slim, als het gaat om geld te verdienen en met scherpe blik, om een verlies te ontgaan, maar die niet in staat zijn, om hun geloof ook maar met één woord uit te drukken. Zien wij dus zulken, die niets leren willen, meer uit zorgeloosheid en verachting dan uit gebrek uit verstand, dan zou ik geen bezwaar hebben ze van het Avondmaal af te houden, tot zij zich schamen

en met ijver aan het leren gaan. Bij andere halfwijzen echter ben ik van mening, dat het zó moet: Zij moeten toegelaten worden als zij de allernodigste grondbeginselen kennen, n.l. het Onze Vader, de Geloofsbelijdenis, de Tien Geboden en als zij belijden dat hun ganse heil in Christus is en dat Hij hun enige Middelaar is — verder mogen zij ook niet geheel onwetend zijn omtrent de betekenis van hun Doop en het gebruiken van het Heilig Avondmaal.”

Wie, uitgesloten van het Heilig Avondmaal, brutaal de kerkelijke tucht veracht en toch wil komen, moet volgens Calvijn door de overheid behandeld worden. En nog is deze korte brief niet ten einde.

„Het is wenselijk, dat buiten de zondag maar weinig feestdagen gehouden worden, opdat de rest van het bijgeloof worde uitgerooid. De mensen zijn maar al te geneigd om de meeste roomse feestdagen te behouden. Maar niet iedere predikant mag op eigen gelegenheid feestdagen afschaffen. Laat men hier zich met elkander beraden.

Armen, die door de kerk verzorgd worden, en die daarin aanleiding vinden om lui te worden, moeten niet verder ondersteund worden. Dat gebiedt reeds het gezond verstand en ook Paulus zegt het duidelijk. Want hij gebiedt luie broeders en leeglopers uit de gemeente uit te doen . . . en voegt er bij: wie niet wil werken, zal ook niet eten.

Beste wensen, voortreffelijke man en geëerde broeder”.

Genève, 26 februari 1559.

Dit is een van de „korte” briefjes, die Calvijn schreef. Ik heb hier en daar nog heel wat ingekort.

Idelette

Toen Calvijn uit Genève verbannen werd heeft hij de kerk van Straatsburg gediend. Daar woonden veel wederdopers. Calvijn heeft door zijn schriftuurlijke prediking vele Dopers bekeerd. Onder dezen was ook een zekere Jean Stordeur, uit Luik. Kort daarna stierf deze Stordeur aan de pest. Zijn weduwe, Idelette van Buren, is in aug. 1540 met Calvijn gehuwd.

Op 29 maart 1549 stierf Idelette van Buren, met wie Calvijn negen

jaar gehuwd is geweest. Vier dagen na haar overlijden schreef Calvijn aan Farel:

„Het bericht van het overlijden van mijn vrouw is wellicht reeds tot u doorgedrongen. Ik span alle krachten in om overeind te blijven, dat het verdriet mij niet geheel verplettert. Ook de vrienden zijn hier en doen al het mogelijke om mijn smart enigermate te lenigen.

Toen uw broeder van hier reisde hadden wij reeds geen hoop meer voor haar leven. Toen dinsdag de familie hier was, kwamen wij overeen om gezamenlijk te bidden. Toen Abel haar in ons aller naam vermaande tot geloof en geduld in haar lijden, zeide zij met een paar woorden (zij was heel zwak) wat er in haar omging. Ook ik voegde daar een opbeurend woord bij. Daar zij van haar kinderen uit het eerste huwelijk geen woord sprak, vreesde ik, dat zij in haar hart bezorgd was en het niet durfde zeggen — en wellicht kwelde die zorg haar nog meer dan haar lijden. Zo zeide ik tegen haar, dat haar kinderen mij na aan het hart zouden liggen alsof ze de mijne waren.

Maar zij antwoordde: Ik heb ze reeds aan de Here opgedragen. Toen ik daarop zeide: dat doet er niets aan af, dat ik ook mijn deel voor hen doen wil, antwoordde zij: Als zij de Here ter harte gaan, zo zijn zij ook u wel toevertrouwd, dat weet ik, (m.a.w. ik weet, dat ge zo zeer lief hebt al degenen, die de Here vrezen). Zo groot was haar geestkracht dat zij nu reeds boven deze wereld verheven scheen.

Op de dag dat zij haar ziel overgaf aan de Here, sprak onze broeder Bourgoing tegen zes uur haar met vrome woorden toe. Daarbij sprak zij enkele woorden, waarbij wij allen opmerkten dat haar hart reeds losgemaakt was van deze wereld. Zij zeide: o glorierijke opstanding, o God van Abraham, en God van onze vaders, reeds sinds eeuwen hebben alle gelovigen op u gehoopt en geen is beschaamd uitgekomen, zo wacht ik dan ook op U. Deze woorden stootte zij meer uit, dan dat zij ze sprak. Om zes uur werd ik van huis gehaald. Om zeven uur toen men haar in een andere kamer droeg, begon haar doodstrijd. Toen zij bemerkte dat haar stem het begaf fluisterde zij: bidden, bidden, bidt allen voor mij.

Juist op dit moment kwam ik weer thuis. Zij kon geen woord

meer spreken, doch toonde door gebaren haar ontroering. Ik sprak tot haar enige woorden van Christus' genade, van de hoop des eeuwigen levens, van de pelgrimstent van dit leven en van de wederkomst en dan nam ik mijn toevlucht in het gebed. Helder van geest hoorde zij mijn gebeden aan en was opmerkzaam op mijn woorden. Kort voor acht uur gaf zij stil de geest, zodat de aanwezigen de overgang van leven en dood niet bemerkten.

Nu — (schrijft Calvijn vier dagen later) — zoek ik mijn smart te overwinnen, dat ik tenminste mijn ambtswerk kan doen. Want ook met andere moeiten beproeft de Here mij naast dit alles. Vaarwel beste vriend en broeder, de Here Jezus sterke u met Zijn Geest en ook mij in deze beproeving, die mij zeker geheel gebroken had, als Hij, die de gebogenen opricht en de zwakken sterkt en die de moeden kracht geeft mij niet van de hemel de hand gereikt had.

Groet al de broeders en uw ganse huis”.

Genève, 2 april (1549).

Aan Viret schreef Calvijn op 7 april:

„Ik zoek zo goed als ik kan mijn treurigheid te overwinnen. Ook de vrienden doen hun plicht ijverig. Maar ik en zij komen niet zo ver als wij wel wensen, maar datgene wat ik bereik helpt mij zoveel dat ik het niet kan zeggen. Gij kent de aandoenlijkheid, of liever de weekheid van mijn hart. Intussen, had ik mij niet met geweld gedwongen, ik zou niet meer overeind staan thans. 't Is geen kleinigheid. Mijn beste levensgezellin, is van mij weggenomen. Was mij iets ergs overkomen, zij had, niet alleen gewillig mij gevolgd in verbanning en armoede, maar zij had ook de dood getrotseerd. Zo lang zij leefde was zij mij een trouwe hulp in mijn ambt. Zij heeft mij nooit enige hindernis daarvoor in de weg gelegd. En zoals zij niet voor zichzelf zorgde, zo wilde zij mij ook op haar ziekbed niet lastig vallen vanwege haar kinderen (uit het eerste huwelijk), zij zeide op haar sterfbed tot mij: ik heb mijn kinderen de Here bevolen en ik weet wel, dat gij niet zult verwaarlozen, wat de Here bevolen is. Gisteren hoorde ik dat zij een vrouw, die haar aanspoorde om mij over haar kinderen aan te spreken antwoordde: Het is het voor-naamste als zij vroom en rein leven. Mijn man behoef ik niet

aan te sporen, dat hij ze in de vreze des Heren moet opvoeden. Zijn zij vroom, dan vertrouwd ik dat hij vanzelf voor hen een vader zal zijn, en indien zij anders wandelen, dan zijn zij het ook niet waard dat ik voor hen iets verzoek”.

Zeven jaar later schreef Calvijn een troostbrief aan een predikant in Frankfort, wiens vrouw was overleden:

„Welke zware, smartelijke wonde de dood van uw lieve vrouw moet geslagen hebben, dat weet ik uit eigen ervaring. Want ik herinner mij wel, hoe zwaar het mij voor zeven jaar viel een gelijke smart te overwinnen. Daar gij echter weet wat het beste middel is om mateloos leed te verzachten, zo behoef ik u niet daartoe op te wekken”.

Ik geef nu nog tot slot de laatste brief, gedateerd van zijn sterfbed, op 2 mei 1564, aan zijn boezemvriend Farel:

„Vaarwel, beste, voortreffelijke broeder en als God wil, dat gij mij overleeft (Farel was toen tachtig en Calvijn vijf en vijftig) zo houdt in gedachtenis onze nauwe vriendschap, die voor de kerk nuttig was en die ons in de hemel vruchten zal brengen. Doe geen moeite voor mij, ik kan nu nog slechts benauwd ademen en wacht op het ogenblik, dat mijn adem mij begeeft. Genoeg, dat ik als Christus' eigendom leef en sterf, Hij is voor de Zijnen een gewin in leven en in sterven. Nogmaals, vaarwel, met de broeders”.

De oude Farel heeft Calvijn nog bezocht na dit briefje.

Op 27 mei 1564, twee jaar voor ons jaar van hagepreken en beeldenstorm, 's avonds acht uur, is Calvijn ontslapen en is hij gaan rusten van zijn werken.

Dan is hij óók gaan rusten van zijn trouw brieven schrijven in de dienst van zijn Heer.

Calvijn als jong predikant aangeklaagd wegens onrechtzinnigheid

De rechtzinnigheid van Calvijn, zijn enigheid des geloofs met de kerk van alle eeuwen en met de belijdenisgeschriften, die door de oude kerk zijn opgesteld, is voor het nageslacht wel boven alle twijfel verheven.

Maar onder zijn gereformeerde tijdgenoten was dat niet steeds het geval. Er was een groep getrouwen, die hem verstond, maar er was ook een brede schare, die niet onvatbaar was voor verdachtmaking van Calvijn. Vooral wanneer dit geschiedde door andere gereformeerde predikanten, begonnen velen Calvijn te wantrouwen. Zelfs zeer onzinnige aanklachten werden aanvankelijk door velen geloofd of wekten minstens enig wantrouwen.

Het is niet zo algemeen bekend, dat Farel en Calvijn door een gereformeerd predikant van Lausanne zijn beschuldigd van Ariaanse ketterij en van Sabellianisme en dat zij zich daarover hebben moeten verdedigen en van verdenking zuiveren voor een synode te Lausanne en later voor de synode van Bern, waar alle predikanten uit het Bernerland en de tweehonderd leden van de Grote Raad van Bern aanwezig waren. 't Was in 1537.

De predikant, die hier als aanklager optrad, heette Caroli. Hij wilde nieuwigheden invoeren, zoals „bidden voor de doden”. Calvijn wilde deze nieuwigheden de kop indrukken. Caroli keerde zich toen tegen Calvijn en klaagde hem aan. Calvijn vroeg toen een synode aan, om deze zaak te beslechten. Caroli was rooms priester geweest en hij had het gebracht tot prior van de Sorbonne te Parijs. Hij was doctor in de theologie. Hij was een der eerste priesters, die voor de Reformatie gewonnen waren. Enige uitdrukkingen in zijn preken brachten hem in aanraking met de inquisitie, doch hij vluchtte naar de koningin van Navarre, die hem beschermde en hem een priesterplaats gaf in haar land.

In deze tijd was het niet uit te maken of Caroli vóór de Reformatie

was of tegen. Hij preekte reformatorisch, doch hij gaf de inquisiteurs evenwel de gelegenheid om twee jonge gereformeerden ter dood te brengen. Bovendien was zijn zedelijk gedrag allerslechtst. Ontucht en dronkenschap en van de Schrift afwijkende romaniserende leringen werden hem door ingewijden verweten en kenmerkten zijn levensbeginsel.

Caroli was echter voor het grote publiek een andere. Hij werd gereformeerd predikant in Lausanne en kreeg daar, zeker vanwege zijn titels en geleerdheid, een veel groter huis en driemaal zoveel tractement als Viret. . . . wat voor degenen die hem doorzagen, tot grote ergernis was. Na zijn valse aanklachten tegen Calvijn is hij afgezet, ook wegens zijn onzedelijk gedrag — en toen is hij weer rooms geworden.

In later jaren zien we hem bedelen om de gunst van de vooraanstaande gereformeerde predikanten. Zelfs Farel liet zich toen bepraten. Maar Calvijn vertrouwde hem niet meer en verzette zich er fel tegen, dat Caroli weer in het ambt zou komen. Daarop is Caroli voor de derde maal rooms geworden en spuwde hij zijn persoonlijke haat tegen Calvijn en Farel uit in zijn preken. Volgens Beza is hij gestorven in een hospitaal in Rome.

Deze predikant heeft in 1537 op de synode, toen Calvijn nog nauwelijks een jaar als jong predikant (hij was toen 28 jaar) in Genève werkte, hem de eis gesteld, dat hij de oude „geloofsbelijdenis van Athanasius” zou ondertekenen. 't Ging over de termen „Drieëenheid” en „Persoon”, die Farel en Calvijn opzettelijk niet gebruikt hadden. Calvijn heeft toen pertinent geweigerd zich aan die termen door ondertekening te binden. Hij gevoelde hier tyrannie van een vijand der waarheid, die de termen van die belijdenisschriften wilde gebruiken om de waarheid tegen te staan.

Caroli kon hem toen met een schijn van recht beschuldigen, dat hij de belijdenisschriften der oude kerk niet erkende.

Calvijn liet zich in de verdere strijd ontvallen, dat de geloofsbelijdenis van Nicea niet geheel vrij was van spelen met woorden. Caroli viel hem daarover heftig aan, nog in 1539.

De andere predikanten hebben toen nogmaals aandrang bij Calvijn geoeffend, dat hij — daar hij toch zakelijk de belijdenis van Nicea erkende — maar zou ondertekenen om zich te bevrijden van de laster. Doch Calvijn bleef pertinent weigeren. Hij voelde het onrechtvaardige

en gevaarlijke van Caroli's „ijver voor de leer". Hij heeft ook in dezen als een trouwe herder de waarheid Gods gediend.

Hij gevoelde, dat hij de leer der kerk — ook de belijdenis van Nicea — meer diende met zijn weigering dan met ondertekening.

En daarom trotseerde hij het gevaar, dat Caroli's aanklacht een schijn van recht verkreeg.

Uit de brieven van Calvijn zal ik citeren wat hij zelf over deze kwestie heeft geschreven.

Calvijn over zijn aanklager Caroli

In februari 1537 schreef Calvijn aan de predikant Megander in Bern een uitvoerige brief over de kwestie met Caroli, gereformeerd predikant te Lausanne, die hem aanklaagde wegens onrechtzinnigheid. Calvijn schreef als volgt:

„Ik denk dat het reeds bekend genoeg is, welke streek Caroli dezer dagen tegen ons heeft uitgehaald. Hij heeft een manier verzonnen, dat men toch voor de gestorvenen bidden mag, niet om hen van de zonden te verlossen, maar dáárvoor, dat zij spoedig zullen opstaan. Een zeer gewichtige kwestie, voorwaar, juist nu, nu wij ernstige moeilijkheden genoeg hebben! Maar de eierzuchtige mens wil zich door iets nieuws bij het volk populair maken. Alsof dit wat nieuws ware. Het is reeds lang geleden door verscheidene schrijvers geopperd. Toch maakt hij brutaalweg aanspraak op de roem, dat hij dit heeft uitgevonden, waardoor hij duidelijk toont, waar het hem om te doen was, toen hij dit dogma uitsprak. Maar zelfs wanneer wij hem de valse roem, die hij begeert, laten behouden, wat bereikt hij daarmee, daar het toch klaar te bewijzen is, dat zijn vinding niet alleen zeldzaam en onhoudbaar, doch ook zelfs bepaald dom is. Ik maak mij sterk, dat te kunnen doen.

Geheel afgezien van de kwestie of hij gelijk heeft met zijn leer, zoals hij die uiteenzette, kan men hem toch niet vrijspreken van grote boosheid en onredelijkheid. Zolang Viret bij hem was, sprak hij geen woord over deze kwestie. Viret komt bij ons op bezoek en dadelijk breekt het los! 't Is toch duidelijk, dat Caroli de afwezigheid van zijn collega afgewacht had om de rust van de kerk te verstoren.

Daarbij komt nog, dat, volgens uw voorstel, door het besluit van

alle broeders tezamen was vastgesteld, dat niemand iets dat tot nu toe niet gehoord was en dat niet gewoon was, voor het volk zou brengen zonder overleg met „mehreren Kollegen” (R. Schwarz, Joh. Calvins Lebenswerk in seinen Briefen. I blz. 23). Gij weet, hoe juist en hoe waardevol dat is tot bescherming van de enigheid der leer. Door dit besluit achtten wij onze kerken het beste beschut voor het gevaar van onenigheid.

Hij werpt echter dit gehele besluit overhoop, zonder er in 't minste notitie van te nemen, hoe hij door zijn onbedachtzaamheid het Rijk van Christus schade doet. Al heeft hij tot nu toe geleefd niet alleen zonder wet, maar ook zonder verstand, nu moest hij dan toch een ander leven leiden.

Maar o, welk een manier om een zaak te behandelen? 't Is nooit onbeschaamder gehoord.

Daarmee werd het wel duidelijk, dat het hem te doen was om ons te bestrijden. Zo groot was zijn opgewondenheid, zo wild zijn geschreeuw, zo bitter waren zijn woorden.

Eerst reisde Viret weer naar huis. Daar deze echter niets bereikte, snelde ik er heen volgens de wens der broeders.

Brutaal sloeg Caroli het voorstel af om voor uw afgevaardigden over zijn doen rekenschap af te leggen. Toen wij ons best deden om hem daartoe over te halen, zag hij dat als een vals complot om hem te doen vallen. Hoewel het toch boven alle twijfel verheven was, dat ik niet de geringste vijandschap tegen hem had, en Farel en Viret alleen tegen hem waren om zijn onreine zeden. Viret weerlegde zijn beschuldigingen van vijandschap zó, dat hij op dit punt niets meer te zeggen had.

Om ons nu toch in één zaak de baas te zijn, beschuldigde hij ons allen tezamen van Arianisme. (In de catechismus van Farel kwamen de woorden „Drieëenheid” en „Persoon” niet voor. Opzettelijk had Farel die weggelaten met het oog op zijn eenvoudige lezers, niet omdat hij het niet met de geloofsbelijdenis der oude kerk eens was. Doch hier greep de laster aan. Zie: Doumergue, Calvijn in het strijdperk, blz. 218). Ik stond direct op en las de belijdenis uit onze catechismus voor die in het officiële schrijven aan uw college geciteerd is. Hij was echter daarmee niet tevreden, maar verklaarde, dat hij ons voor verdacht hield, zolang wij niet de geloofsbelijdenis van Athanasius ondertekend hadden.

Ik antwoordde, dat het mijn gewoonte was, niets anders als Gods Woord te erkennen, dan wat werkelijk zo gewichtig was.

Toen leerde ik de woede van het monster kennen. Op tragische toon riep hij: dat is een woord, onwaardig voor een Christen!

De afgevaardigden zeiden, dat noodzakelijk een synode moest gehouden worden om deze dingen te bespreken en namen op zich, daartoe de nodige stappen te doen. Ik kan niet in woorden beschrijven en gij kunt het u niet voorstellen, welk gevaar er voor de kerk dreigt, wanneer men dit nog langer uitstelt.

Wij meenden daarom niet te mogen wachten tot de afgevaardigden hun belofte hielden, maar we achtten het beter, deze zaak naar u en uw collega's te verwijzen. In deze zin werd een officieel schrijven aan uw college gericht. Ik wil u, beste broeder, die in deze zaak de meeste invloed hebt, en gezien uw bekwaamheid meer nog dan de anderen kunt meehelpen, in 't bijzonder vragen, of u deze zaak ernstig wilt behartigen.

Gij kunt niet geloven, hoezeer door deze ene slag de fundamenten worden aangetast, daar de onwetenden nu horen, dat wij het niet eens zijn in de leer en het is zeker, dat spoedig nog iets ergers volgt als wij ons niet bezinnen op heling van de breuk. Reeds moesten enigen van ons horen, dat zij bedriegers zijn, omdat zij de voorbede voor de doden niet stilzwijgend voorbijgingen, maar bepaald bestreden.

Reeds wordt ons door de boeren voorgehouden, dat wij het maar eerst onder elkander eens moesten worden, eer wij probeerden anderen voor onze mening te winnen. Reken nu zelf maar uit, wat ons na zulk een voorspel nog te wachten staat. De smet, die deze lasteraar op ons wierp, mag niet langer op ons blijven, opdat niet tegelijk het hele evangelie door de smaad van de goddelozen neergehaald wordt. Er moet daarom voor gezorgd worden, dat alle Frans sprekende predikanten, die op het gebied van uw republiek wonen, bijeengeroepen worden in een synode, opdat deze kwesties kunnen opgelost worden. En wel zo spoedig mogelijk; als 't kan nog vóór Pasen. Er zijn namelijk nog allerlei dingen, die nog voor Pasen moesten besproken worden. Wij horen namelijk, dat enigen fluisteren over zo iets als een lichaam van Christus dat brood zou worden. Zulke vrijpostigheid moet men bijtijds tegengaan. . . .”

Tot zover de brief van Calvijn.

Hij pakte zijn beschuldiger hard aan.

Terwille van de waarheid. Terwille van het werk der Reformatie, dat hier zeer ernstig bedreigd werd. Terwille van de eenheid van alle Christgelovigen, die door de laster van Caroli dreigden in de war te raken.

De laster had ook in Bern al doorgewerkt. De predikant Megander die deze brief van Calvijn ontving, wantrouwde Calvijn ook al bij voorbaat.

Calvijn als verdachte voor de synode

Calvijn had in de zaak tegen Caroli gevraagd om een synode vóór Pasen 1537. Maar Megander die de brief ontving, wantrouwde Calvijn ook al. Hij schreef 8 maart aan Bullinger: „Tenslotte verdenken wij enige Fransen, gevestigd in het pas onderworpen land, dat zij een verkeerd gevoelen hebben omtrent de Christus en de Personen der Drie-eenheid. Daarom heeft Calvijn, te Bern komend, aangedrongen op het samenkomen van een synode, hetgeen hem niet toegestaan is, dan na Pasen. Zie, welke zaken deze bijgelovige, zo niet oproerige Fransen ons bezorgen”

Hier schemert het wantrouwen tegen Farel en Calvijn door. Farel was reeds vroeger beschuldigd op dit punt. Hij kreeg nu een scherpe brief van de heren van Bern, om de onaangenaamheid, die hij Caroli had berokkend. Farel moet de vrede bewaren en bij zijn eigen gemeente in Genève blijven. Hij heeft niets te maken in Lausanne!

Op 14 mei kwam de synode dan toch bijeen te Lausanne. Meer dan honderd predikanten waren aanwezig. Megander was een van de vier die presideerden.

Viret zette zijn rechtzinnige belijdenis uiteen, doch zonder de woorden: „Drieëenheid” en „Persoon” te gebruiken.

Caroli viel hem daarover aan en ging de geloofsbelijdenis van Nicea opzeggen en daarna die van Athanasius en dat met zo ostentatieve gesticulaties, dat de vergadering in lachen uitbarstte.

Toen stond Calvijn op en gaf lucht aan zijn verontwaardiging. Hij zeide: Caroli valt ons aan omtrent de vraag: Wie is God? Welke is de onderscheiding van de Personen in God? Ik ga verder. Ik vraag, of hij in een God gelooft en ik neem God en de mensen tot getuigen, dat er in hem niet meer geloof is dan in een hond en een zwijn”.

Verder noemde hij Caroli een theologaster, die kinderachtige ongerijmdheden voortbrengt, een deugniet, een afvallige, die onbeschaamd liegt enz., enz. Hij beweert een Athanasius te zijn, maar hij is een heiligschennis

Vervolgens hield Calvijn een redevoering ter verdediging van de aangeklaagden.

Hij legde de nadruk op de Schriftuurlijke soberheid, die ons past bij het spreken in de belijdenis over God. „Men moet God alleen zoeken in Zijn Woord, niets van Hem denken dan overeenkomstig Zijn Woord. Niet dat Calvijn een confessie zou verlangen, geweven en samengeflanst uit Bijbelwoorden. Maar men heeft woorden nodig, die een betekenis hebben, welke waarlijk overeenkomt met de Schriftuurlijke waarheid en „die zo min mogelijk die moeilijkheden bevatten, welke de vromen kunnen ergeren”.

Calvijn sprak van „de praktische kennis, die zekerder is dan alle ijdele bespiegeling”.

Wat de woorden „Drieëenheid” en „Persoon” betreft, zei Calvijn, dat Farel noch hij ooit daarvan afkerig waren geweest. In zijn Institutie komen zij voor en ook in de Helvetische Confessie, die zij ondertekenden.

Maar zij wilden, dat het gebruik daarvan in de kerk vrij zou zijn. Zij verlangden, dat, daar de zaak zelf voldoende helder was, het geloof niet zou gebonden worden aan woorden en lettergrepen. (Wat stond Calvijn hier sterk tegen de mannen der speculatie en van het begripsrealisme, die ruzie zochten in plaats van beginselstrijd te aangaan).

Men moest zekere schuchterheid in het gebruik van deze woorden eerbiedigen.

Verder sprekende over de geloofsbelijdenis van Athanasius uitte Calvijn zijn twijfel of het stuk wel van Athanasius was. En over de geloofsbekentenis van Nicea had hij ook zijn oordeel: „Het is niet denkbaar”, zei Calvijn, „dat de heilige vaders, als zij de noodzakelijkste dingen in een zo kort mogelijke formule wilden samenvatten, er genoeg in gehad zouden hebben zulk een omhaal van nutteloze woorden te gebruiken. Gij ziet toch, dat er een ijdele herhaling van woorden in is: God uit God, licht uit licht, waarachtig God uit waarachtig God. Waartoe deze herhaling?”

Intussen verwierp Calvijn deze belijdenissen niet, maar hij wilde

niet, dat in de kerk deze tirannie werd ingevoerd, dat degene, die niet aanstonds alles, wat door een ander werd voorgeschreven, toestemde, voor een ketter gehouden werd.

De synode van Lausanne verklaarde Calvijn en zijn vrienden rechtzinnig en Caroli werd afgezet.

Maar op 2 en 3 juni kwam de kwestie nogmaals aan de orde op de synode van Bern, waar alle predikanten van het Bernerland en de tweehonderd leden van de Grote Raad tegenwoordig waren.

Omtrent de leer was men het spoedig eens. En toen vroeg men de predikanten, wat zij op Caroli aan te merken hadden. Toen kwam er iets los. Eerst wilde Caroli zich nog verdedigen. Doch toen dat niet ging, begon de vos de passie te preken. Hij begon schuld te belijden voor zijn slecht gedrag van vroeger Vroeger had hij twee jonge gereformeerden laten gevangen nemen, hoewel hij wist, dat de inquisitie hen zou ombrengen

Maar zijn schuldbekentenis over het verleden deed hem niet de dans ontspringen. Farel beschuldigde hem van verschillende liederlijke handelingen in zijn ambtelijke loopbaan.

Caroli zweeg. Hij vond het maar het veiligst zich uit de voeten te maken en vluchtte uit Bern.

De 7de juni berichtte de Raad van Bern aan de Raad van Lausanne zijn afzetting met deze woorden: „Om zware lasteringen en verwijten tegen meester Farel, Viret, Calvinus en anderen die hij niet heeft kunnen bewijzen, hebben wij hem uit de dienst ontslagen en verboden in enige plaats onder onze regering nog te prediken”.

Zo was het gevaar voor de kerken bezworen en kon de reformatische arbeid van Calvijn en de anderen rustig voortgaan. De eenheid des geloofs en de enigheid in de leer waren tegen deze lasterlijke aanval van Caroli gehandhaafd.

Niet de binding aan termen, door de kwaadwillige Caroli geëist, zou heersen, maar de „zaak zelf”, die door de Formulieren van Enigheid werd beleden, zou alle Christgelovigen bij elkaar houden, ondanks de verschillen onder hen.

Calvijn over de synodes van Lausanne en Bern

Na afloop van de synode van Bern schreef Calvijn aan Grynaeus, professor in Bazel, het volgende: „Daar wij reeds genoeg ondervinding hebben van de wonderlijke en ongelofelijke kunstgrepen van de satan, waarmee hij ons temidden van al onze arbeid aangrijpt, heeft ons de boosaardige sluwheid van Caroli niet verrast. Wij hebben deze soort aanvallen al lang voorvoeld en waren dus vol moed om de strijd door te zetten. Toen wij hoorden, dat wij eerst beschuldigd werden van Ariaanse ketterij en dan zelfs van Sabellianisme, heeft dat ons niet in de war gebracht, daar wij reeds tevoren voor zulke lasteringen doof waren en vast hoopten, dat zij in rook zouden vergaan.

Tot onze verdediging voerden wij aan, wat voor de hand lag, en wat natuurlijk voor alle vromen en rechtschapenen voldoende kon zijn.

Want enige tijd tevoren hadden wij een catechismus uitgegeven in de Franse taal, waarin wij beleden, dat wij onder het Ene Wezen Gods, Vader, Zoon en Heilige Geest tezamen vatten, echter zo, dat de een van de ander onderscheiden was, zodat er geen ruimte voor verdenking overbleef. . . . Maar toen Caroli, dat woedende beest, voortging, vroegen wij een synode aan. . . . om onze onschuld te bewijzen. . . . Wat de goede man aan leugens kon verzinnen, had hij in een bundel samen gevat en zo kwam hij goed voorbereid als aanklager op de synode met een zak vol aanklachten. Maar wij hebben die hele zak in onze weerlegging zo goed geledigd, dat niet de geringste verdenking meer overbleef. . . . Zo werden wij door het besluit der synode vrijgesproken en Caroli werd het predikambt onwaardig verklaard.

Deze uitslag heeft hem echter niet verootmoedigd, dat bewijst zijn verder brutaal optreden. Hij bracht (op de synode van Bern) zijn oude zak nog veel volgepropter mee terug. Hij bracht weer ons belijdenis-schrift mee, dat hij nu van al die andere fouten vrij achtte, maar nu had hij weer een ander punt van beschuldiging: namelijk, dat daarin Christus als „Jehovah” aangeduid wordt, die uit Zichzelf eeuwig zijn heeft. Deze aanklacht was licht te weerleggen. Wanneer men slechts het onderscheid in het oog vat, dat bestaat tussen de Vader en de Zoon, zo zeggen wij ook, dat Hij van de Vader gegenereerd is. Ziet men echter het Wezen des Zoons aan, waardoor Hij één is met de Vader, zo kan ook, wat van God gezegd is, van Hem gezegd worden.

Wat betekent de Naam Jehovah? Wat betekent het, wanneer tot Mozes gezegd wordt: Ik ben, die Ik ben (Ex. 3 : 13)?

Paulus laat Christus dit woord spreken. Voor u en voor alle vromen behoeven wij niet ons best te doen om de waarheid van deze opvatting te bewijzen. Wij wilden echter de boosheid van de vervloekte lasteraars niet stilziggend voorbijgaan, opdat niet iets anders dan wat werkelijk aan de orde is, bij geruchte tot u zou komen. Want openlijker kan het niet gezegd worden dan het in onze belijdenis staat: Christus is het eeuwige Woord, door de Vader van eeuwigheid gegeneerd. Er was ook niemand die niet tevreden was, behalve Caroli alleen. De broeders verklaarden, zoals het trouwe dienaars van Christus betaamt, dat wij geheel ten onrechte verdacht waren gemaakt

Tijdens de synode bracht men een officiële brief van Myconius een andere van Capito Uit beide was te lezen, dat een vreselijk gerucht van onze strijd allerwege verbreid was, door sommige lieden kunstmatig aangewakkerd om de haat van alle mensen tegen ons op te wekken. Dat een nietswaardig mens met zijn lege beuzelingen het zo ver brengen kon, dat zo veel gemeenten een kwade indruk van ons kregen, dat heeft ons hevig ontsteld. Want wij hielden het voor geen kleinigheid, dat onze vijanden vernamen, dat de hoofdwaarheden onder ons in discussie waren, of wanneer de gemeenten zo iets van ons maar dachten.

Des te meer schrokken wij er van, omdat wij niet konden vermoeden, dat het zo ver kon komen. Want wij hadden gehoopt, dat door Gods goedheid deze nietige rookwolken spoedig zouden verdwijnen en dat het boze, dat zij voor-hadden, op hun hoofd zou neerkomen.

Maar reeds begon de hand des Heren zich te vertonen en Zijn kracht begon zich te openbaren om zulke dingen in de kiem te smoren. De aanklager werd verbannen, wij werden geheel vrijgesproken, niet slechts van schuld, maar ook van elke verdenking.

Hoewel Caroli zich nu beroemt, dat hij als een tweede Athanasius moet lijden om het ware geloof, zo is er toch geen gevaar, dat de wereld een Athanasius erkent, die een heiligschenner is, een hoereerder en moordenaar Wanneer wij hem zo noemen, zeggen wij niets dan wat wij met bewijzen kunnen staven.

Dit wilde ik u in 't kort berichten, opdat wij niet, zoals licht kan gebeuren, als afwezigen door valse berichten van vijandig gezinde lieden

onverhoord veroordeeld worden. . . . Ik geloof dat het er vooral op aankomt, dat deze zaak niet door duistere geruchten overdreven wordt. . . .”

Tot zover Calvijn.

Ondanks dit alles hebben de Zwitserse theologen toch de Geneefse beschuldigd om het ontbreken van de woorden „Drieëenheid” en „Persoon”.

In augustus van dat jaar moest Calvijn in opdracht van de Geneefse predikanten hierover een brief schrijven aan de predikanten van Zürich.

Calvijn betoogt daar opnieuw, dat hij deze woorden niet schuwt, maar „alleen willen wij niet, dat zulk een tirannie in de kerk insluipt dat men hem voor een ketter houdt, die niet naar het voorschrift van een ander spreekt, zoals Caroli er op aandrong, dat niemand voor een Christen gehouden zou worden, die niet de drie oude kerkelijke belijdenisschriften (Nicea, Athanasius. . . . en de twaalf artikelen?) aannam”.

In oktober 1539, dus ruim twee jaar later, heeft dezelfde Caroli het Calvijn weer tot schreiens toe moeilijk gemaakt. Toen had Caroli zelfs Farel „zachtmoedig” gestemd en het scheelde zeer weinig of de kortzichtige predikanten hadden hem weer in het ambt toegelaten. Maar Calvijn liet zich door zijn vroom praten niet bedriegen. Hij waakte als een wakker herder voor de kudde en ontzag het daarbij niet in strijd te komen met zijn beste vrienden, die hem wraakzucht en hardheid verweten.

Doch de historie geeft Calvijn volkomen gelijk.

Calvijn krijgt de broeders tegen zich in de zaak van Caroli

Na een roomse periode werd Caroli in 1539 weer „gereformeerd”. Hij vroeg een onderhoud aan met Farel en Viret en dezen lieten zich zo bepraten, dat zij hem „alles vergaven”. Zij schreven aan de Heren te Bern, dat zij hen verzochten in de Naam van de Here Jezus om „onze broeder Caroli te steunen, opdat hij niet al te zeer door droefheid overstelpt worde”. De Heren van Bern lieten hem echter arresteren. Caroli smeekte om barmhartigheid. Hij verliet het land van Bern

en kwam over Bazel te Straatsburg, juist in de tijd dat Calvijn zich daar bevond na zijn verbanning uit Genève.

Caroli was in Bazel vriendelijk ontvangen door professor Grynaeus en deze had hem een aanbevelingsbrief meegegeven aan Calvijn.

In Straatsburg zocht de boeteling Capito, Bucer en Calvijn op en verzocht een samenspreking.

Begin oktober 1539 werd deze samenspreking gehouden, doch Calvijn was weggebleven, omdat hij vreesde weer scherpe woorden te zullen zeggen en de geesten te verbitteren en om Caroli vrij te laten spreken.

Nadat Caroli was vertrokken kwam Calvijn en zette van zijn kant de zaken uiteen voor de broeders. Maar één punt gaf hem moeite bij de broeders, n.l. dat hij de drie oude belijdenissen niet op de termen „Drieëenheid” en „Persoon” wilde ondertekenen. De schijn was tegen hem. Nadat Calvijn naar huis gegaan was, stelden de predikanten een reeks artikelen op, waarin de verzoening vastgelegd kon worden.

Laat in de nacht zond men deze artikelen aan Calvijn met het verzoek, dat hij ze ook zou ondertekenen. Tekende hij niet, dan was er kans dat hij de gehele vergadering tegen zich kreeg en men dus de partij van Caroli zou kiezen.

Maar hoe kon Calvijn tekenen! De sluwe boeteling had ook een artikel geplaatst gekregen, waarin stond dat hij „de beledigingen (van Calvijn) die hem tot afval hadden gebracht (n.b.) overgaf aan God . . .”

En dát artikel hadden de broeders opgenomen! Daarmee kozen zij reeds de zijde van de gevaarlijke Caroli, die in staat was de kerk des Heren te verwoesten. Calvijn ontstelde hevig. Hij schreef de 8ste oktober aan Farel: „Deze artikelen werden mij laat in de nacht toegezonden. Toen ik ze las, ontstelde een zinsnede, (n.l. de bovengenoemde), mij zo, dat ik mij niet herinner in dit gehele jaar zo bedroefd te zijn geweest. 's Morgens vroeg liet ik Sturm roepen. Ik klaagde hem mijn verdriet. Hij vertelde het aan Bucer. Toen nodigden zij mij tot een bespreking op een bepaald uur in het huis van Matthias Zell, om mee te delen wat mij drukte.

Daar viel ik in zware zonde, omdat ik geen maat wist te houden. De gal liep mij zo over, dat ik mijn bitterheid naar alle zijden uitgoot. Er was wel enige reden tot verontwaardiging, maar ik had gematigd moeten zijn. . . . Ik eindigde met de woorden: liever sterven dan ondertekenen.

Van weerszijden was de verbittering zo groot, dat ik tegen Caroli niet bitterder had kunnen zijn, als hij tegenwoordig was geweest.

Tenslotte liep ik boos weg. Bucer ging mij na, en bracht mij door zijn spreken tot bedaren en bracht mij weer naar de anderen terug. Ik zeide, dat ik nog eens overleggen zou, eer ik besliste.

Toen ik thuis kwam overviel mij zulk een smartaanval, dat ik geen uitweg vond dan in zuchten en schreien. En (schrijft Calvijn aan zijn beste, al te goedge vriend Farel) het kwelde mij des te meer, dat gij de oorzaak van al deze ellende waart. Want telkens hielden de broeders mij de zachtmoedigheid voor, waarmee gij Caroli hebt aangenomen. Dat ik uw voorbeeld niet volgde, was mijn koppigheid. Bucer speelde alle mogelijke rollen, om mijn hardheid te doen wijken, maar hij hield mij telkens op een irriterende manier uw voorbeeld voor ogen. En gij kunt daarbij uw onbedachtzaamheid en al te grote bereidwilligheid niet goed praten. Ja, om het u eerlijk te zeggen: van u had men meer ernst en trouw en maathouden mogen verwachten . . . Nu is het mij een zekere troost u aan te klagen als de schuldige, die mijn ergernis gaande maakte. Had ik u voor mij gehad en u toe kunnen spreken, dan had ik het hele onweer boven uw hoofd losgelaten”.

Aan het slot van deze brief schrijft Calvijn aan zijn vriend: „daar ik weet, dat gij mijn bitterheid genoeg gewend zijt, schrijf ik geen verontschuldiging, dat ik u zo onbeleefd heb aangepakt.”

Hier is tweërlei in te lezen. Enerzijds: het spijt mij van mijn boezemzonde, de drift, die zich steeds weer mengt in mijn ijver voor de zaak des Heren, ik beken daarover mijn schuld. Maar anderzijds: ik schrijf u geen verontschuldiging, want persoonlijk kennen we elkaar genoeg en dan zijn er niet zoveel woorden voor nodig. Doch in de grote zaak, die ons beiden verbindt met onverbreekelijke banden, heb ik volkomen gelijk. Caroli is een groot gevaar voor de kerk.

De ijver voor de kerk des Heren en voor de waarheid maakte Calvijn scherpziend. Hij zag het gevaar van eierzuchtige, onzedelijke, onvaste en romaniserende gereformeerde predikanten als Caroli. Farel wilde persoonlijk vergeven en vergeten, doch hij vergat te waken voor de kudde. Calvijn's ijver was met zonde bevlekt. Maar zijn toorn was zakelijk heilig, omdat het tenslotte was om der waarheid wil en in de trouwe, overgegeven dienst des Heren.

De geschiedenis heeft Calvijn zakelijk volkomen in het gelijk ge-

steld. Of liever: De Here heeft „zijn gerechtigheid doen voortkomen als de middag”.

Doumergue schrijft: „Farel en zijn ambtgenoten gaven meer het bewijs van hun goed hart, dan van doorzicht”.

Dat Calvijn echter ook wel een „goed hart” had voor zijn „medemens”, ja ook voor onwaardigen als Caroli, kan blijken uit een brief van hem aan Caroli zelf, die ik in een volgend artikel wil geven.

Een zakelijk „persoonlijk woord” van Calvijn aan Caroli

Dat Calvijn niet ontbloot was van liefde tot zijn vijanden, die hem op de meest valse wijze belasterden, kunnen we treffend opmerken in een brief, die Calvijn aan Caroli schreef op de 10de augustus 1540. Volgens enkele berichten is dat juist op zijn trouwdag geweest. Dan heeft de harde werker op die „vrije dag” gelegenheid gevonden, om een brief van Caroli, waarin deze zich beklaagde, dat Calvijn hem onmogelijk gemaakt had in de gereformeerde kerken, te beantwoorden. Er zijn soms van die onaangename dingen, die men laat liggen, tot er eens een uurtje komt, dat „die kwestie” ook eens opgeruimd kan worden.

Zoals altijd heeft Calvijn ook hier ernstig werk geleverd.

’t Werd nog een grote brief.

Hij begint aldus:

„Genade zij met u en vrede van de Here, die u en ons gezond verstand moge verlenen. Ik had liever gezien, dat ge hierheen gekomen waart om mondeling met ons over verzoening te spreken, dan dat ge dit nu met een brief beproeft — vooral als het een brief is als de uwe. Ge gaat hevig te keer om de schijn van u af te werpen, alsof gij niet zonder oorzaak de kerk in verwarring gebracht hebt. Alsof er ooit een eerbare oorzaak zou zijn om verwarring in de kerk te brengen. Nemen wij eens aan, dat de broeders eens niet genoeg rekening gehouden hebben met u. Geeft u dat het recht dadelijk zoveel rumoer te maken? Zoudt ge durven beweren, dat de Geest Gods u gedreven heeft om allen de oorlog te verklaren? Ik zeg dit niet, om u opnieuw een standje te geven; och hadt gij mij maar geheel laten zwijgen. . . . Gij zegt, dat gij geheel in de war zijt, en op Farel en mij moet schelden,

omdat wij door onze brieven bewerkten, dat de broeders van Neuchâtel u geen plaats gunnen.

Ten eerste is dat weer verzonnen, of u vals overgebracht, want het is niet in mijn hoofd opgekomen, om iets dergelijks aan de broeders te Neuchâtel te schrijven. . . . Ge zijt van hier naar Metz gegaan. Wat 'n overmoed was dat, u te beroemen bij de vijanden van Christus, dat ge wel toegerust waart om ons als ketters te doen veroordelen?

En daarbij beroemt gij u er op, dat gij niets tegen het evangelie doen zult. Hoe wilt gij dat bewijzen? Wanneer iemand er als 't ware zijn beroep van maakt om tegen een dienstknecht van Christus te strijden en hem op alle mogelijke wijze hindert in zijn arbeid voor het koninkrijk van Christus, dan is het wel wonderlijk om van zo iemand te beweren, dat hij staat aan de zijde van het evangelie”.

En dan begint Calvin als van hart tot hart te spreken:

„Lieve broeder, zie toch, zie toch telkens weer, waar gij zodoende uitkomt. Wij hebben een dienst des Woords, die met Christus eng verbonden is. Twijfelt gij daaraan, wij hebben een genoegzaam, zeker, waarachtig getuigenis van ons geweten. Vlei u zelf, zoals gij wilt, maar tenslotte moet gij toch ervaren, dat gij met uw aanvallen op ons de verzenen tegen de prikkels slaat. . . . Met dit alles bedoel ik — en ik hoop dat gij het zo zult verstaan — dat gij uzelf voor Gods aangezicht beproeft, welke weg gij bewandeld hebt en dat gij niet anderen, onschuldigen, veroordeelt om uzelf te verdedigen, want daartoe ontbreken u zowel de rechtsgronden als de voorwendsels. Wanneer ik dat bij u bereik, ben ik tevreden. Maar ik wil niet, dat gij hierom de moed en de hoop zoudt verliezen. Want wanneer gij ons rechte en zekere tekenen van oprechtheid geeft, dan zijn wij ook nu nog bereid ons spoedig weer te goeder trouw met u te verzoenen, alles te vergeten, te vergeven en voortaan uit ons geheugen te wissen. Kondet gij mij toch in het hart zien! Want ik wens niets vuriger, dan u ten eerste met God te verzoenen, waardoor het ook onder ons weer samenbinding kon worden. Maar, geloof mij, gij kunt niet de Here van nut zijn in Zijn dienst, wanneer gij niet uw hoogmoed aflegt en de scherpte van uw tong. . . .

Schijnt u (in deze brief) het een of ander te grof, bedenk dan welk antwoord uw brief eigenlijk verdient; hoewel ik daar niet aan gedacht heb (bij het schrijven) maar alleen aan uw welzijn. En ik geloof niet anders te kunnen doen, dan u tot bekentenis van zonde op te wekken.

Leef wel, lieve broeder in de Here, wanneer gij u tenminste laat liefhebben en voor een broeder houden. De Here Christus leide u met de Geest van raad en van verstand, dat gij uit de gevaarlijke klippen in welke gij geraakt zijt en uit de stormwind van pralerij spoedig in de haven komt.

Farel laat u groeten en wenst, dat gij u ernstig tot de Here bekeert en zo bereid zijt, met ons in vriendschap en broederlijke gemeenschap te treden, zoals hij zelf bereid is, u aan te nemen.”

Straatsburg, 10 augustus 1540

Van harte uw vriend

J. Calvin.

Helaas heeft deze eerlijke en hartelijk gemeente bede, dat Caroli zich zou bekeren, geen gehoor gevonden. Caroli ging voort met schelden en onderhandelde weer met de roomse theologen.

In juli 1542, dus bijna twee jaar later, schreef Calvijn met het oog op de kerk aan Farel en Viret:

„Het gevaar, dat we indertijd van Caroli duchtten, bestaat niet meer. Want daar hij zijn woord gebroken heeft, zal geen der onzen hem meer aannemen. Hij is, naar ik hoor, in onderhandeling met de theologen van de Sorbonne om tot verzoening met hen te komen”.

Juli 1543 was Caroli weer rooms geworden en nodigde hij in bralende woorden Farel en Calvijn tot een dispuut. Farel moest eens verschijnen te Rome voor de paus, of voor het concilie van Trente, of voor Frans I, of voor een der Franse faculteiten, of te Salamanca, of te Alcada in Spanje maar niet te Metz (waar het alleen mogelijk was) want daar was geen universiteit! Farel werd nu ook scherp. Hij schreef een brief. Caroli moest maar niet zo zwetsen. Hij had niet eens geld genoeg om die grote reizen te doen en in Metz kon hij de reformatoren wel ontvangen, daar zat hij toch tussen abten en bisschoppen en monniken „als een haan op een mesthoop”.

Een tweede brief van Farel sprak van Caroli's hoogmoed, schurkerijen, twistgierigheid, en vooral van zijn ontrouw in het huwelijk.

Calvijn en Farel wilden gaan naar Metz „om die arme snoevende buik voor allen in zijn armoede ten toon te stellen” (de woorden zijn van Farel).

Maar het werd hen verboden door de overheid, om het gevaar dat er aan verbonden was.

In 1545 schreef Calvijn een boek tegen Caroli, onder de naam van

zijn secretaris. Viret vermaande Calvijn, omdat daarin de broeders teveel geroemd werden, terwijl Caroli te verachtelijk besproken werd, volgens Viret. Maar Calvijn beweerde, dat er alle reden, zowel voor roem als voor verachting was. En de historie geeft in grote trekken Calvijn geheel gelijk. De zaaksgerechtigheid van de ijveraar voor de kerk is boven alle twijfel in deze zaak.

Calvijn vond, in een schrijven aan Farel, dat hij de dank verdiende, ook namens Caroli zelf. „Het had weinig gescheeld”, schreef hij, „of ik had hem ongestraft verder laten blaffen, daar ik vreesde, dat dit geval voor vele lieden weer argwaan zou geven. Nu is de teerling gevallen, we hopen dat het voor ons gelukkig is. Ik ben zó warm geworden toen wij eenmaal begonnen waren (met schrijven), dat ik zonder moeite, als in énen door, mijn doel bereikte. Dat ik zo licht kon arbeiden, kwam ook daardoor, dat ik onder een vreemde naam eens vrij en om zo te zeggen uitgelaten spotten kon. Zie hier, hoe ik mijzelf behaag! Ik geloof iets gepresteerd te hebben, dat de moeite waard is.”

Genève, 5 augustus 1545,

Uw Jean Calvin.

Men zij voorzichtig met het veroordelen van Calvijn's uitgelaten spot en met zijn behagen daarin. De mens was voor hem het hoogste niet. Hij zelf niet. Maar ook zijn vijand als mens niet.

De Heilige Schrift kent ook de spot van Elia met de priesters van Izébel, die Gods volk hadden gedood in de kerk. En de „apostel der liefde” schreef scherp over persoonlijke afrekening met Diótréfes die in de gemeente de eerste wilde zijn en met boze woorden zwetste tegen Johannes en tegen zijn vrienden. De apostel zou „zijn werken in herinnering brengen” als hij kwam. 3 Joh. : 9 en 10.

Het humanistisch persoonlijkheidsideaal kan deze heilige strijd voor de kerk des Heren onmogelijk maken, doordat zakelijke aanpak van personen direct „persoonlijk” wordt opgevat, zoals ook Caroli en zijn vrienden deden, terwijl Calvijn en Farel terwille van de grote zaak de man aangrepen en niet rustten tot hij niet meer gevaarlijk was. En zó konden Calvijn en zijn vrienden ook nog Caroli met gezonde, sterke, Christelijke liefde tot bekering roepen.

Had hij maar geluisterd.

Maar — die de tucht verwerpt zal sterven.

Calvijn's polemische geschriften in Nederland

Onder de oude boeken, die hun waarde behielden voor ons volk, en die daarom van geslacht op geslacht overgingen of herdrukt werden, bevinden zich zeer zelden geschriften van Calvijn. Dit is op het eerste gezicht wel vreemd. Men zou denken, dat hier in de Nederlanden toch zeker de geschriften van Calvijn tot de meest geliefde volkslectuur zouden behoren. Immers, het is algemeen bekend hoe sterk het Calvinisme zijn stempel heeft gezet op ons volksleven.

Hoe komt het dan toch, dat we zo zelden onder de oude boeken een werk van Calvijn aantreffen? Verschillende oorzaken zijn daar voor aan te geven.

Vooreerst deelden de geschriften van Calvijn, die hier in de lijdens-tijd der Hervorming werden verspreid, in het lot van al de „ketterse” geschriften van die tijd, dat ze door de overheid werden opgezocht en verbrand.

In een „Cataloghe ende intitulacie van quade verboden boecken” naar de index van 1550, staan ook een aantal nummers van Calvijn. O.a. zijn Catechismus, de Institutie, commentaren, een geschriftje „dat de heiligen, die in het geloof gestorven zijn, bij Christus leven”, de geloofsbelijdenis van Genève en een strijdschrift over de vrije wil tegen Albert Pigghe van Kampen, die de „vrije wil” leerde.

Reeds omstreeks 1544 werden in Vlaanderen meer dan 200 exemplaren van een Frans geschriftje verspreid, waarbij de Christenen werden opgeroepen om niet langer op twee gedachten te hinken. In 1554 werd het in het Nederlands uitgegeven.

Deze geschriften stonden midden in de strijd des Geestes tegen de geestelijke boosheden zijner eeuw. Het waren bepaalde hoorders die vermaand werden, bepaalde toestanden waarop gezinspeeld werd, bepaalde ketteren die bestreden werden. Telkens kwamen er nieuwe strijdschriften van Calvijn in het Frans of Latijn, die dan later soms ook in het Nederlands werden vertaald.

Zo schreef Calvijn tegen de Pseudo-Nicodemieten. Dat waren lieden, die uit vrees voor de vervolging maar rooms bleven, hoewel zij in hun hart voor het protestantse vrijheidsbeginsel waren. 't Kwam maar op het hart aan, zeiden ze, de kerk dat was slechts het uiterlijke. En zij beriepen zich dan op Nicodemus. Ook schreef hij tegen de anabaptisten en tegen de geestdrijvers (spiritualisten).

Ook greep Calvijn zijn strijdvaardige pen tegen de irenische richting, die van verdraagzaamheid sprak tussen roomsen, luthersen en gereformeerden, juist dáár waar de waarheid Gods in het geding was.

De bekende Coornhert was woordvoerder van deze vreedzamen, die alles konden waarderen, behalve de ijver voor de waarheid tegen de dwaling en het ongeloof. Dit konden zij doen omdat zij een „hogere trap van vromigheid”, een stichtelijker godsdienst boven geloofsverdeeldheid beleden.

Calvijn pakte hem aldus aan: Antwoord aan een zekere Hollander, die onder de schijn van de Christenen geheel geestelijk te maken, hun toelaat hunne lichamen in allerlei afgoderij te bezoedelen, geschreven door Meester Jean Calvijn, aan de gelovigen in Nederland; 1562.

Vermoedelijk is dit boekje ook in het Hollands vertaald: De vertaler heeft dan de titel nog wat verscherpt: Antwoord aan de botte (domme) Hollander . . . enz.

Dat deze strijdschriften straks vergeten werden had tweeërlei oorzaak: 1e. zulke geschriften zijn zo nauw met de personen verbonden, dat zij later alleen de historieonderzoekers kunnen boeien; 2e. een groot deel van de leidende personen in ons land (de regenten) en de grootste massa hebben eigenlijk de zijde van de „botte Hollander” gekozen. Dat het maar op het hart aankwam, en dat men eens anders opinie moest eerbiedigen, en dat een stichtelijk uurtje meer was, dan die strijd voor de waarheid zoals Calvijn dat voorstond, dat waren dingen waarvan het gros der Nederlanders al spoedig een publieke opinie hebben gemaakt. Die nu wat stichtelijk aangelegd was, las het roomse boekje van Thomas à Kempis „De Navolging van Christus”, of, nóg dieper: de „Theologia deutsch”. En die wat meer naar de vrije kant was, die hield z'n godsdienst voor private aangelegenheden der binnenkamer, en leefde voorts zonder God in de dagelijkse dingen. De mystieke gezelschappen en de vrijdenkers waren de „uitersten” van deze brede schare van ons volk, die de strijdschriften van Calvijn in 't geheel niet konden waarderen, omdat zij uit een geheel ander beinsel leefden.

In de strijd tegen deze mystieken hebben de echte calvinisten soms weer gegrepen naar Calvijn's meesterlijke bestrijding der geestdrijvers.

Ds. Carolus Tuinman gaf in 1712 een Nederlandse vertaling als bestrijding tegen de mystieke Jacob Brill, die in Friesland grote invloed had op het volk.

Een derde oorzaak dat de geschriften van Calvijn vergeten werden is deze, dat de strijd tegen de geestelijke boosheden zeer belemmerd werd door de begeerte om de overheid er in te mengen. Ik bedoel dit: Toen Marnix een heftig boekje schreef tegen de geestdrijvers, waarin hij ze terecht met Gods Woord bestreed, toen verviel hij ook in de fout, om van de overheid te vragen, dat deze de spiritualisten (als Sebastiaan Franck's volgelingen) zou vervolgen met het zwaard. Nu waren er zeer vele aanhangers van Franck, wat daaruit blijkt dat zijn boeken hier druk gelezen werden. Zij „beleefden” vele drukken. Ieder voelde nu dat Marnix hier „te ver” ging. Maar dit deed dan ook afbreuk aan zijn bestrijding met het Woord. Daarin vond men nu óók dat hij te ver ging. En zo is de strijd tegen de eerste beginselen van het verval in de gereformeerde kerken verzwakt. Voortaan zaten de regenten van deze richting als „zuiver gereformeerden” in de hoge kerkebanken.

En om te meer hun zuiverheid te tonen, stemden zij gaarne in met de „leer” van Calvijn in de Institutie. De belijdenisschriften der kerk en de dogmatische geschriften der gereformeerden bestreden hen niet zo bepaald. Deze bleven in ere.

Maar de strijdschriften van Calvijn werden vergeten.

Calvijn — Castello

Onder de personen uit de eigen gereformeerde kring, met wie Calvijn in botsing kwam, neemt Castello een zeer belangrijke plaats in.

Zo op het eerste gezicht is het een droevige, een onverkwikkelijke geschiedenis. Twee zondige zestiende-eeuwse mensenkinderen zijn hier in felle actie tegen elkaar en dit wel zeer persoonlijk. En zij waren zeer bevriende broeders geweest. In 1540 schreef Calvijn vanuit Worms naar een collega in Straatsburg: „groet voor mij Sebastiaan en de anderen”. Sebastiaan Castello wordt hier op de eerste plaats genoemd in de groeten aan de gereformeerde vriendenkring. Maar geen 15 jaar later heet Castello een even giftig als ontembaar verstokt beest, een domme hond, een huichelaar, ja zelfs een satan en te mijden als de pest. Calvijn weet geen woorden te vinden om aan te geven, hoe erg het met Castello is. Deze was zo diep gezonken in de goddeloosheid, zegt Calvijn, dat hij honderd maal liever papist wou zijn, dan

Castellio aan te hangen. Hij was afschuwelijker dan alle papisten ter wereld. (Schwarz. II, 126, 127.)

Deze twist is Calvijn ook zeer kwalijk genomen door vele tijdgenoten en vrienden. Een huisvriend als de Falais (zie het artikel „Particulier leven”) werd mede door deze strijd verbitterd. Dat was geen wonder. Want uit het oogpunt van „onbevooroordeelde wetenschap” gezien, was Castellio een man van hoogstaande wetenschappelijke eruditie. Verder was hij een „persoonlijkheid”, waar niets op aan te merken viel. Zijn zedelijk leven was boven verdenking. Hij was niet anti-kerkelijk, geen geestdrijver; ook geen vrijdenker, maar een man die „de nadruk legde op de persoonlijke vroomheid”; een man, die er van overtuigd was dat „het Christendom een hoge zielecultuur geeft door verandering der ziel”; al wat „moreel” was, al wat „natuurrechtelijk algemeen-menselijk” was, vond in Castellio een beminnaar; „mild” was zijn oordeel over „andersdenkenden”; liefst trok hij zich bescheiden terug in een gevoelig stoïcisme, en zijn gemoed was niet afkerig van de mystiek in spiritualistische richting.

Wat was er nu tegen zulk een geleerd en vroom, bescheiden en verdraagzaam gereformeerd schoolleraar in te brengen?

Stefan Zweig heeft een boek geschreven over de strijd van Castellio tegen Calvijn, maar dat boek is grenzeloos oppervlakkig. Hij ziet in Calvijn een fanatiek idealist, wiens religieuze en politieke ideologie is ontpopt in een ondragelijke dictatuur. En hij ziet in Castellio het protest van de humaniteit en individualiteit tegen intolerante mechanisering van de gemeenschap door Calvijn. De persoonlijkheid verheft zich bij monde van Castellio tegen de fanatieke dictatuur van een calvinistische Führer-dictator. Er is in de felheid van afschuw tegen de Geneefse onmens iets van de haat der humaniteit van onze dagen tegen de persoonlijkheden van de dictatorale ideologieën.

Wie Calvijn echter zó ziet, mist de eerste beginselen van historische zin. Stefan Zweig heeft Calvijn — en ook Castellio — geheel mistekend. Ook Castellio, want als de historische Calvijn een ándere was dan die Zweig tekent, dan is het protest van Castellio ook tegen iets anders geweest, dan werd voorgesteld.

In 1892 verscheen een uitvoerige biografie van Ferdinand Buisson, Sébastien Castellion, sa vie et son oeuvre. Daarin is het resultaat verwerkt van historisch onderzoek van vele jaren. Zulk werk brengt ons nader tot de historische personen. Buisson is ook een geestverwant

van Castellio. Hij ziet hem echter scherper dan Zweig, n.l. als verdediger van het humanistisch vrijheidsideaal tegenover het calvinistisch buigen voor het Schriftgezag.

Twee diepgaande stromingen ontmoetten elkander in Castellio en Calvijn. Het was niet persoonlijkheid tegen geweld-ideologie, neen het was de humanistische vrije persoonlijkheid tegen de Gods soevereiniteit belijdende persoonlijkheid van het Calvinisme.

In 1914 verscheen nog een werk over Castellio van Etienne Giran met de ondertitel: *Les deux Réformes*. Dit boek is heel wat minder dan dat van Buisson. Prof. J. Lindeboom van Groningen, de man van het „Bijbels Humanisme”, die grote waardering heeft voor Castellio, schrijft in zijn „Stiefkinderen van het Christendom”, dat Giran hinderlijk vooringenomen is tegen Calvijn. Wij zien dus, dat ook van geestverwante zijde een beter historisch oordeel over de strijd van Castellio en Calvijn is gegeven — en we zien door onverdachte getuigen bevestigd, dat het toch maar niet een „kerkelijk rumoer” om een persoonlijke ruzie en geen z.g. meningsverschil van twee geleerden over exegetische of dogmatiek is geweest, maar een worsteling van twee geestesstromingen, die zich toespitste in een persoonlijk duel van twee gereformeerde broeders.

Voor zover mij bekend is, bestaat er geen uitvoerige studie van calvinistische zijde over deze strijd.

Dat is erg jammer, want tenslotte kunnen humanistische historici het calvinisme niet verstaan in zijn diepte, ook al hebben zij eerbied voor de persoonlijke overtuiging der calvinisten. Om Calvijn recht te doen, om Calvijn goed te verstaan, moet men iets kennen van de Geest, die vaardig werd over hem. Wij verstaan dan hoe die Geest hem, als weleer Simson, deed grijpen naar een ezelskaak. Ja, Calvijn kon persoonlijk schelden en dat staat niet netjes. Maar vergeten wij niet, dat onze Heiland dezelfde Herodes, die indertijd gaarne Johannes de Doper hóórde en die vele goede dingen deed, een jakhals heeft genoemd.

Wij willen hier eens opmerkzaam naar Calvijn luisteren, wat hij van Castellio zegt in zijn brieven. De historische persoonlijkheid van Castellio is wel duidelijk geworden door het onderzoek van zijn geestverwanten. Het is recht, dat Calvijn ook gehóórd wordt in deze zaak door zijn geestverwanten en dat zij oordelen bij het licht van Gods Woord of Calvijn recht stond in zijn twistzaak met zijn broeder Sebastiaan.

Vooraf moeten wij echter Calvijn horen, hoe hij dacht over zulk een persoonlijke rechtvaardiging. Wij mogen oppassen, dat wij hem niet maken tot een rechtvaardige, zedelijk hoogstaande, geleerde en edele persoonlijkheid als Castellio was naar de beschrijving van zijn geestverwanten. Want Calvijn kende zulke persoonlijkheden niet en gaf zich zelf daar niet voor uit.

Lindeboom zegt zo juist over Castellio, dat hem de spanning van de uit diep besef van zonde en genade levende gelovige vreemd was.

Calvijn kende dat juist zeer diep. Calvijn leefde diep en breed.

't Is eigenaardig, dat zelfs Lindeboom moet getuigen: „psychologisch schoot de eerlijke, zelfverloochenende profeet van de goede wil (Castellio) meer te kort dan de egocentrische, pessimistische Calvijn. En wat breedheid van blik betreft: verdraagzaamheid (als van Castellio) wekt door haar breedheid van waardering licht de indruk van een minstens even breed, althans veelzijdig standpunt. Voor het nageslacht, voor de moderne mens, vervult een figuur als Castellio de mooie rol — daarom loopt die moderne mens gevaar onbillijk te oordelen en op Calvijn het leed te verhalen, dat deze de arme, nobele Castellio onverdient heeft aangedaan”.

Calvijn heeft zich nimmer uitgegeven voor een gave Christelijke persoonlijkheid. Op een van de hoogtepunten van zijn kruisdragen achter Jezus aan — toen hij om de zaak van Christus' Koningschap over de kerk, uit Genève werd verbannen en toen hij als een koperen muur stond tegen de vijanden in de kerk, toen heeft hij zo kinderlijk zijn zonden beleden, die hem in deze strijd aankleefden.

Een van zijn beste vrienden, du Tillet, (bij wie hij eens in Angoulême een schuilplaats had gevonden, toen hij uit Parijs was gevlucht — de man, die Farel had gewaarschuwd, toen Calvijn op de doorreis in Genève was — en die nu berouw had gekregen en juist in de dagen van Calvijn's verbanning weer rooms was geworden —) deze du Tillet bood Calvijn geldelijke ondersteuning aan en meteen waarschuwde hij Calvijn in een brief van 16 grote bladzijden, dat deze eens moest nagaan of de Here hem niets had te zeggen met deze verbanning. Er waren lieden, die er behagen in hadden iets bijzonders te zijn en die teveel op hun eigen oordeel afgingen. Hij moest niet menen, dat hij alleen de Geest Gods had of dat hij die meer had dan al de anderen. Calvijn moest zich eens een poos stilhouden in afwachting, dat God hem zou onderrichten of hij wel wáárlijk geroepen was geweest in

Genève en of hij de afscheiding van de oude kerk niet op de spits dreef. Zeker, er was veel bederf in de oude kerken, maar . . . zij waren toch nog kerken Gods.

Calvijn antwoordde toen: Het is waar, dat ik tegenover onze tegenstanders altijd heb volgehouden, dat ik onschuldig ben, gelijk ik het voor God kon getuigen . . . Maar evenzeer heb ik, in het publiek en in het bijzonder niet afgelaten te zeggen, dat wij deze ramp moesten houden voor een kennelijke tuchtiging van onze onwetendheid en van andere verkeerdheden, die daartoe dreven. Welke mijn fouten in 't bijzonder zijn, hoewel ik er vele zie, acht ik toch, dat ik de grootste en de meeste niet zie . . . Die welke gij aangeeft zijn mij echter niet aannemelijk.

Du Tillet aanvaardde deze kinderlijke schuldbelijdenis niet. Hij tastte de zaaksgerechtigheid van Calvijn aan in een volgende brief, waarin hij o.a. schreef: Men zal vermoeden, dat gij wilt, dat alles wat gij zegt of doet, gehouden zal worden alsof God het gezegd of gedaan had. En hij meende: het kon wel eens vleselijke en eierzuchtige begeerte geweest zijn, toen gij het ambt hebt aanvaard. Maar du Tillet wilde in geen geval persoonlijk zijn, dat niet.

Onder alle schijn van deemoed werd hier de persoonlijkheid geëerd en onschendbaar geacht en de waarheid Gods disputabel gesteld. Bij Calvijn was het persoonlijke disputabel, maar aan de zaak des Heren werd alles opgeofferd, dát was boven alle verdenking verheven.

Calvijn stond meer kritisch tegenover de mens, dan zijn vriend. Maar tegenover het werk Gods stond zijn vriend meer kritisch dan Calvijn.

Hetzelfde vinden we nu bij Castellio. Daar is een onschendbaarheid, een zekere souvereiniteit in het zichzelf onderzoekende geweten, een respecteren van de persoonlijkheid, gepaard gaande met een schenden van Gods werk, een aanranden van Gods souvereiniteit en een felle haat tegen Calvijn als belijder van Gods souvereiniteit en als strijder voor Zijn kerk.

Maar lopen we niet vooruit.

Wij zullen deze tegenstelling voortdurend zien optreden als achtergrond van de botsingen tussen Calvijn en Castellio.

Castellio werd in 1515 geboren in een Savooy's dorpje. Zijn ouders waren arm. Toch kon hij studeren in Lyon, waar een gematigd reformatorische richting heerste, die hervorming beoogde zónder kerkscheuring. Tenslotte kwam het toch tot een breuk en toen schaarde Castellio

zich onder de gereformeerden. 't Was vooral de lezing van de Institutie, die de stoot gaf tot deze keuze. Meteen kreeg hij ernstige belangstelling voor het godsdienstig leven. Hij was litterator.

In 1540 kwam hij in Straatsburg. Calvijn hield toen pension en Castellio kwam bij hem in huis. Dat duurde echter slechts een week, want toen een Franse adellijke dame met haar zoon en diens knecht pension vroegen, heeft Calvijn Castellio bescheiden gevraagd of hij zijn plaats wilde afstaan voor de knecht, omdat er geen ruimte genoeg was. Castellio betaalde zijn kostgeld en scheidde als goed vriend. Enige tijd later was een van Calvijn's bedienden ziek en toen heeft Castellio de zieke verpleegd in Calvijn's huis. Zo was hij daar nog eens zeven dagen tot de bediende stierf.

Castellio gaf onderwijs en hielp mee in het evangeliseren. Vooral muntte hij uit in ziekenverzorging. De charitas van het Christelijk humanisme vond in hem een dapper held.

In deze tijd waardeerde Calvijn hem blijkbaar hoog.

In twee brieven aan Parent, uit Worms geschreven, heet het, doe de groeten aan Sebastiaan en aan de anderen.

In 1541 was Calvijn weer op reis. Kort na zijn vertrek kwam in Straatsburg de gevreesde pest. Twee bewoners van Calvijn's huis stierven. De dokters hebben toen de andere huisgenoten aangeraden het huis te verlaten. Castellio nam ze toen bij zich. Calvijn schreef toen: Wat Malherbe betreft, ik kan niet aan hem denken, zonder de uitnemende jongelieden voor mij te zien, die hem oppassen.

Toen Calvijn terugkeerde naar Genève, nam hij ook Castellio mee. Calvijn stichtte in Genève een nieuw college naar Straatsburgs model, waar het gymnasiale onderwijs in de letteren verbonden werd met de piëtas. Castellio werd toen hoofd van deze inrichting. Dat spreekt wel voor het grote vertrouwen, dat Calvijn in deze litterator had.

Castellio is hard aan het werk gegaan en heeft een eigen leerboek opgesteld. In eenvoudige samenspraken dramatiseerde hij de bijbelse geschiedenis. Deze „Dialogi Sacri” werden dan bij het taalonderwijs gebruikt. Tot 1792 werd dit leerboek 134 x herdrukt in vrijwel alle talen van Europa, ook toen de naam van de schrijver allang van het titelblad verdwenen was.

Ondertussen bleef de litterator bereid voor praktisch werk. Op 1 mei 1543 schreef Calvijn aan de raad van Genève, dat Castellio zich

bereid verklaard had om naar het hospitaal te gaan om de vele pestlijders daar te troosten en te verzorgen.

De predikanten weigerden dienst. Een enkele had, naar het verluidt, gezegd, dat hij liever bij de duivel ging dan naar het pesthuis. De raad besloot, om, als het waar was, deze predikant te straffen.

Castellio moest nog even uitstellen. De 11de mei werd een van de predikanten gezonden, die kort daarop aan de pest overleed. Calvijn werd gespaard, omdat de kerk hem niet kon missen. Castellio werd ook voorbij gegaan. Waarom weet men niet.

De geestverwanten van Castellio gaven steeds hoog op van zijn aanbod. Ook hier is gevaar voor het onbillijk oordeel: Calvijn hield zich schuil, Castellio bood zich toch maar aan. Van Blanchet, die ook zich aanbood, en die er het leven bij liet, zoals honderden overkwam, spreekt men niet meer.

Intussen blijft het te waarden. Castellio was inderdaad barmhartig en dapper om ellendigen te verzorgen.

Een en al onbaatzuchtigheid, de grote overgegeven gave barmhartigheid in persoon, zoals Zweig hem tekent, is hij toch blijkbaar niet geweest. Zulke mensen bestaan ook niet. Dat was alleen de mens Jezus Christus.

Humanistische, onbaatzuchtige persoonlijkheden vallen zo vaak tegen als men ze zó zag en als men dan naderbij komt.

Dat blijkt ook bij Castellio.

Immers, een jaar tevoren, in aug. '42, schreef Calvijn aan Viret over moeilijkheden met Sebastiaan. Hij had ruzie met zijn familie over een erfenis. Calvijn was als vriend er aan te pas gekomen als scheidsrechter, opdat het niet ruchtbaar werd en de school van Castellio in kwade reuk zou komen. Maar hij had geen succes. Ondanks al zijn inspanning werd de twist over geldzaken niet bijgelegd en 't werd openbaar. De ene kwestie na de andere ontstond, 't ging om een geldsom en om een woning tussen Sebastiaan en zijn zwager. Zij waren zeer verbitterd, schreef Calvijn. En — Sebastiaan heeft zich bij mij beklagd, dat zijn traktement niet voldoende is — doch — schrijft Calvijn — ik denk, dat hij van de onzen geen verhoging zal kunnen krijgen. Ik tenminste twijfel of dat gelukken zal en durf het niet wagen om het te proberen.

Drie jaar later kreeg zijn opvolger echter 50 gulden meer van de raad.

In hoever Calvin wat laks is geweest in het bevorderen van het inkomen van de leraren, durf ik niet te beslissen.

Er zal wel meer achter gezeten hebben. Deze brief was gedateerd 19 augustus en drie weken later schreef Calvin weer een brief aan Viret, waaruit blijkt, dat zijn waardering voor Castellio zeer gedaald is.

Castellio was bezig met een nieuwe bijbelvertaling. Als taalgeleerde — en meteen als belangstellende in het Christelijk leven — had hij zich gezet tot het geven van een min of meer vrije weergave van de oorspronkelijke tekst. De geleerde kan immers het beste oordelen over de grondtekst — en de vrome persoonlijkheid is vrij in het diep en zuiver aangevoeld weergeven in zijn natuurlijke moedertaal. Zweig zegt het als geestverwant zo scherp: „met heel de taaie en stille vroomheid van zijn wezen” werpt de jonge geleerde zich op de geweldige taak om de gehele Bijbel in het Latijn en in het Frans te vertalen. Bescheiden en humaan zegt Castellio in zijn voorrede, dat hij zelf niet al de plaatsen van de Heilige Schrift begrepen heeft. . . . de Bijbel is een duister boek vol tegenstrijdigheden en wat hij geeft is slechts een aanduiding, maar geenszins zekerheid. Maar zo bescheiden en humaan als Castellio zijn eigen werk schat, zo onmetelijk hoog stelt hij als mens de adel der persoonlijke onafhankelijkheid. Als taalgeleerde heeft hij het bewustzijn, dat hij niet voor Calvin onder doet.

Men ziet het: als geleerde is hij wetenschappelijk voorzichtig, als vrome is hij zeer bescheiden — maar . . . Calvin is niets geleerder en niets vromer — Calvin zij dan ook „onzeker” en „bescheiden”.

De bescheidenheid van de moderne Schriftkritiek en de kritische vroomheid tegenover de Bijbel en de subjectivistische onzekerheid in heilige dingen schemeren hier door.

Calvin heeft dat als 't ware „geroken” in de persoonlijke omgang met Castellio.

Eeuwen later bekennen de geestverwanten, dat tussen deze twee mannen de diepste kloof is — de kloof tussen moderne Schriftbeschouwing en calvinistische belijdenis van het Schriftgezag. Tussen de onzekere „bescheidenheid” van de soevereine denker en de bescheiden zekerheid van het geloof is inderdaad een onoverkomelijke kloof.

Zien we nu hoe Calvin op deze bijbelvertaling reageert.

Calvin schrijft 11 sept. 1542 aan Viret:

„Nu nog iets vermakelijks van onze Sebastiaan, iets, dat u zal doen

schudden van het lachen. Eergister kwam hij bij mij en vroeg mij of ik er niet mee instemde als hij zijn vertaling van het Nieuwe Testament uitgaf. Ik antwoordde hem, dat zij nogal wat verbeteringen behoefde. Hij wilde weten waarom. Ik bewees het uit een paar kapittels, die hij mij reeds eerder als proeve had gegeven. Hij verzekerde mij, dat hij het overige zorgvuldiger had vertaald. En toen vroeg hij mij nog eens, wat ik besliste. Ik zei, dat ik hem niet wilde verhinderen het te laten drukken, maar ik moest mijn belofte aan de drukker houden, dat ik de vertaling zou doorlezen en waar nodig corrigeren. Dit weigerde hij, maar hij bood aan om bij mij te komen en telkens een stuk voor te lezen, als ik een vast uur daarvoor bepaalde. Ik zei, dat ik dit niet kon doen, al bood hij mij honderd kronen, ik kan mij niet voor bepaalde uren verbinden om dan misschien twee uren met hem over een enkel woordje te twisten. Zo ging hij dan weg, bedroefd naar het scheen.

Om u te tonen welk een getrouw vertaler hij is en hoe hij, daar hij veel veranderen wil, het meeste verknoeit, wil ik u slechts dit noemen: Als er staat: De Geest Gods die bij ons woont („qui habite en nous”) (Rom. 8 : 11), verandert hij het in, die met ons omgaat, die dikwijls met ons verkeert („qui hante en nous”), hoewel „hanter” in het Frans niet wonen, maar eenvoudig dikwijls met iemand verkeren betekent. Zulk een schooljongensfout kan het ganse boek bederven. Ik slik echter deze domheden maar zwijsend.”

Wat Calvijn hier nog blijkbaar zag als schooljongensfout, is veel dieper geweest dan hij zelf wist. De kerk, die belijdt, dat de Geest Gods bij ons woont en de mensen, die zeggen, dat de Geest zo eens in een uurtje der minne zich in de ziel komt openbaren, hebben de eeuwen door een zeer diepgaande twistzaak gehad.

’t Is toch wel eigenaardig, dat de aandacht van Calvijn juist op deze „fout” is gevallen.

En het is begrijpelijk, dat Castellio niet van de correctie-Calvijn geïndiend was. Want het was hem geen fout, maar belijdenis van zijn religieus bewustzijn.

Dieper werd de verwijdering tussen de twee broeders, toen Castellio zijn begeerte naar het predikambt kenbaar maakte. Enkele maanden had hij gepreekt in een naburige plaats (Vandoeuvres). ’t Schijnt, dat hij vooral ook het betere salaris van het predikambt begeerde. Hij had een groot gezin. Toen het verzoek werd afgewezen op aandrang

van Calvijn, rekestreerde hij bij de raad om verhoging van salaris. En toen dat niet werd toegestaan, vroeg hij ontslag als rector en vertrok naar Bazel, vol verbittering tegen Calvijn.

Calvijn had zijn benoeming tot predikant tegengewerkt, omdat Castellio bezwaar maakte tegen het Hooglied en tegen Calvijn's opvatting van „nedergedaald ter helle”.

Ziet ge wel, zegt Zweig, men moest in alles gelijk denken met Calvijn. Zuiver geestelijke tirannie. Maar zij, die beter de geestesrichtingen kunnen onderscheiden, zeggen: hier botste Castellio's humanistisch-kritische zin, zijn wetenschappelijke vrijheid, die reeds een modern-rationeel stempel draagt, tegen Calvijn's Schriftgezag. Zagen we zoëven Calvijn's verzet tegen wat later moderne religieusiteit zal heten, nu is het een even groot kwaad: de z.g. onbevooroordeelde kritische zin van het humanisme. Om het te zeggen in de termen van de wijsbegeerte der wetsidee: hier kwam Castellio's humanistisch wetenschapsideaal aan de dag.

Toch zag Calvijn nog de broeder in hem. Hij schreef een Getuigenis (zie W. de Zwart „Calvijn in het licht zijner brieven”, Kampen 1938, blz. 83-86), zoiets als een getuigschrift van eervol ontslag voor Castellio, namens de Dienaren van de kerk van Genève, waarin Calvijn verantwoording deed van de redenen, waarom hij niet was aangenomen als predikant. Het stuk eindigt met deze woorden: „Opdat niemand zou menen, dat er een andere grond is, waarom Sebastiaan van ons heengaat, willen wij, dat deze brief, overal waar hij komt, beschouwd worde als een verklaring.

Van zijn leraarsambt in de school heeft hij vrijwillig afstand gedaan. Hij heeft zich daarin steeds zo gedragen, dat wij hem de Heilige Dienst waardig gekeurd zouden hebben.

Dat hij desnietteenstaande niet is aangenomen vindt zijn oorzaak niet in enige smet op zijn levenswandel, ook niet in een of andere verderfelijke leer over de hoofdzaken van ons geloof, maar alleen in hetgeen wij zo juist hebben uiteengezet”. (Over het Hooglied en de Nederdaling ter helle.)

Uit dit getuigenis blijkt wel duidelijk, dat Calvijn de broeder correct behandelde. En ook, dat hij zelf de draagwijdte van het verschil in uitgangspunt (het humanistisch persoonlijkheidsideaal en wetenschapsideaal) tegenover de belijdenis van Gods volstreckte souvereiniteit over

„ziel” en „denken”, nog niet beseft. 't Was hem nog slechts een lastig meningsverschil op ondergeschikte punten.

Aan Viret schreef Calvijn in dezelfde tijd:

„Sebastiaan is met een schrijven van ons naar u weggereisd. Had hij maar beter voor zich zelf gezorgd of was er voor ons maar een mogelijkheid om op een of andere wijze voor hem te zorgen zonder nadeel voor de kerk. Wij hadden niets tegen zijn positie in Genève, maar hij weigerde te blijven als hij geen salarisverhoging kreeg. Dat kon hij niet van de raad verkrijgen. Het leek mij gewenst om de reden waarom hij niet tot het predikambt was toegelaten, voor de raad te verzwijgen, maar alleen aan te duiden, dat er een hindernis was. En meteen wilde ik alle verdenking afsnijden, om zijn naam onaangetast te laten. Ik wilde hem sparen. Ik had dat gaarne gedaan, hoewel ik er zelf om veroordeeld ware geworden, als hij er in toegestemd had. Op zijn verzoek werd echter de kwestie toch in de raad behandeld, doch zonder twist. Het spijt mij des te meer, omdat ik vermoed, dat hij in de plaats waar hij heen wil, niet zal vinden wat hij zoekt.

Zorg voor hem zo goed als ge kunt. Hoe hij over mij oordeelt, daar bekommer ik mij niet over. . . . ik verdraag alles en ben er stil onder. Alleen in de engere kring van de broeders heb ik geklaagd, dat er lieden zijn, die nu juist niet hoffelijk over mij denken en spreken.”

Deze brief van Calvijn is toch wel een sterk getuigenis, dat geen personalistische motieven hem drongen om Castellio tegen te staan.

Castellio echter was woedend. Via Bern keerde hij terug naar Genève en vond daar enigen, die hem voorspraken. Geen twee maanden na zijn vertrek schreef Calvijn weer aan Viret: Ribit dringt er op aan, dat Castellio aangenomen wordt. Ik zei hem, ietwat opgewonden, dat ik liever zelf wegga, dan dat men mij zou dwingen hem tegen mijn geweten toe te laten. Ribit zei: hij heeft al gepreekt in het dorp Vandoeuvre. Calvijn zei: ik was toen afwezig en wist er niets van.

Calvijn schreef verder: „Ribit scheen ook zo over het Hooglied te denken, hij schertste, geloof ik, toen hij er over sprak. Hij zeide, dat mijn collega's mij naar de mond praatten. Ik heb medelijden met hem. Ik wou dat er goed voor hem gezorgd kon worden en ik wou graag daaraan meehelpen. Ik ben met zijn begaafdheid en geleerdheid zeer ingenomen. Alleen wou ik, dat hij bij de begaafdheid een beter oordeel had en dat zijn geleerdheid door levenswijsheid werd geleid en dat

het bandeloze zelfvertrouwen, dat uit de overschatting van zijn toch niet buitengewone geleerdheid voortkomt, verdween.”

En nog dezelfde maand schreef Calvijn aan Viret: „Zoals ik zei, ik wou Sebastiaan graag helpen. Het verdriet mij, want ik zie de toekomst donker in voor hem. Van zijn drukker kan hij geen groot honorarium verwachten, als hij al niet het voornemen heeft hem het bloed uit te zuigen. Denk er eens over hoe we voor hem zorgen kunnen. Ik weet, dat Sebastiaan er vast van overtuigd is, dat ik het alleen wil te zeggen hebben. Of hij terecht of ten onrechte zo denkt, daarover zal de Here oordelen. Het komt mij voor, dat ik hem geen aanleiding heb gegeven. Wel heeft hij mij aanleiding gegeven om hem voor eergierig en vechtlustig te houden. Maar ik wil alleen op zijn geleerdheid en op zijn overigens in 't geheel niet slecht karakter letten.”

Alweer zien wij, dat Calvijn in persoonlijke waardering de kloof, die hen wezenlijk scheidt en die hij wel opgemerkt had, zich zo klein mogelijk voorstelt.

Spoedig zou dit anders worden.

't Was in mei 1544, toen twee predikanten van Genève moesten afgezet worden, dat Calvijn zijn beklag deed aan Farel over zijn ongelofelijk doornige weg. Bij het verdriet over genoemde predikanten kwam ook nog de laster van Castellio. Deze blijkt nog in Genève te zijn. En hij roert zich hevig op de bijbelbesprekingen.

Calvijn schrijft: „Sebastiaan valt ons zo heftig aan als hij maar kan. Er waren gisteren ongeveer zestig mensen bij de gemeenschappelijke bijbelbespreking. 't Ging over de tekst 2 Cor. 6 : 4: „Maar wij doen onszelf in alles kennen als dienaren Gods: in veel dulden. .” enz. Toen werkte Castellio een algehele tegenstelling uit om aan te tonen, dat er tussen ons en de rechte dienaars van Christus een tegenstelling was.

Hij spotte ongeveer op deze manier: Paulus was een dienaar van God, wij dienden onszelf. Hij was verdraagzaam, wij onverdraagzaam. Paulus waakte 's nachts voor de opbouw der kerk, wij waakten om te spelen. Hij was nuchter, wij drankzuchtig. Hij werd geplaagd door rustverstoringen, wij verstoorden de vrede. Hij was kuis, wij zijn ontuchtigen. Hij werd in de gevangenis geworpen, wij wierpen hem in de gevangenis, die ons maar met een woord te na kwam. Hij werkte naar de volmacht Gods, wij werkten in een andere. Hij leed van anderen, wij vervolgden de onschuld. Wat wilt ge nog meer? Het was een bloed-dorstige rede.

Ik heb maar gezwegen om niet ten aanhore van zovelen een nog groter twist uit te lokken, maar ik heb mij bij de „Syndici” beklaagd. Want ja, dat is nu het kenmerk van alle scheurmakers om zo te spreken. Ik moet dit alle perken te buiten gaande optreden paal en perk stellen, niet alleen om zijn tactloos optreden en brutaal schimpen, maar vooral om de leugenachtigheid van zijn beschuldigingen.

Zie toch, welke noden mij drukken.”

Hier heeft Calvijn reeds de scheurmaker ontdekt aan het kenmerk dat Johannes gaf van de gnostieken: zij hebben de broeders niet lief.

Het bleef een pijnlijke geschiedenis voor Calvijn.

Een van de vijanden van Calvijn, doch vriend van Viret, had Calvijn vanwege Castellio's zaak bij Viret belasterd.

Bij een gelegenheid, zegt Calvijn, liet ik mij zo gaan, dat ik tot schelden verviel: Wat! gij hebt mij om de zaak van Castellio vals beschuldigd bij Viret, die mijn vriend is, evenzeer als de uwe, wat zult ge dan tegen anderen uw gif spuwen!

Calvijn blijkt niet weinig nerveus te zijn in de zaak van Castellio. Geen wonder. Het gif van het humanistisch Christendom, ja, het gereformeerd humanisme is zo venijnig, vooral naar de kant van het grote publiek, dat de zaak van de Here veel lager stelt dan de zaak van de mens. Er waren in deze strijd momenten, dat Calvijn wel evenals Paulus kon zuchten: zij hebben mij allen verlaten!

In 1553 had de humaniteit haar stok gevonden om Calvijn te raken. De zaak Servet!

In november 1553 schreef Calvijn aan Bullinger: Ik zal zodra ik tijd heb een boekje uitgeven en daarin aantonen, wat een monster Servet was, opdat de kwaadwilligen niet blijven schelden (ik hoor, dat dit in Bazel gebeurt), en ook de onkundigen niet wrevelig worden.

Die kwaadwillige was Castellio. Hij was naar Bazel getrokken met zijn gezin en vond daar een armoedig bestaan voor zijn gezin als corrector. De corrector was ook zoveel als geestelijk adviseur van de drukker. Hij gaf ook les in Grieks, doch moest van armoede drijfhout uit de Rijn vissen. Dat werd ook vaak klandestien gedaan (zoiets als strandjuten) en daardoor kwam het, dat Calvijn hem later van houtdiefstal beschuldigde. Maar Castellio verklaarde, dat hij vergunning van de raad had, wat zeer aannemelijk is. Veel wild drijfhout op de Rijn belemmerde de vaart.

Juist in 1553 kwam Castellio tot betere positie: lector en later hoogleraar in het Grieks aan de Bazelse universiteit.

Intussen was zijn bijbelvertaling (Latijn en Grieks) verschenen.

Lindeboom zegt er van: De man, die zó principieel onderscheid maakte tussen vergankelijk lichaam en goddelijke geest der bijbelboeken, de spiritualist die — concreter dan vroegere geestverwanten in hun mystieke speculatie — met natuurlijke rede en humanistisch-kritische scherpzinnigheid de konsekwenties trok van de waarheid, dat de letter doodt maar alleen de geest levend maakt, kon onmogelijk genade vinden bij de man van het absolute Schriftgezag.

Castellio was een voorloper van het historisch kritisch onderzoek.

Geen wonder dat Calvijn in de opdracht van zijn commentaar op Genesis aan de vorsten van Saksen klaagt over enkele eigennuttige verkondigers van het evangelie, die niet bij de openbare tegenstanders behoren, doch die gehaat moeten worden om hun giftige, fanatieke strijd.

Daarbij bedoelt hij ook Castellio.

In een zeer heftige brief aan de gemeente van Poitiers, waar een uitgeweken broeder uit Genève Calvijn belasterde, schreef Calvijn over Castellio: „Hij beweert, dat in Genève iedereen mij de pantoffel moet kussen. Maar ik ben er van overtuigd, als hij in mijn plaats stond, dat hij dan andere praal zou voeren dan ik. Want hij is nu al opgeblazen, terwijl hij niets is, wat moest het dan worden als hij een ereplaats innam. Maar hij toont daarmee, welk giftig dier hij is, dat hij niet verdragen kan bij ons alles in eendracht te zien.

Want dat noemt hij mij de pantoffel kussen, dat men zich in Genève niet verzet tegen mij en de leer, die ik voorsta, om niet God te verachten in mijn persoon en Hem als 't ware met voeten te treden.

Maar dat moet ik bekennen, het is mij toch zeker wel evenzeer geoorloofd om een ijveraar te zijn tot behoud van de leer, die ik voorsta, en waarvan ik weet, dat zij uit God is, als dat hij zich veroorlooft om te pleiten voor zijn buik.”

Verder zegt hij: Castellio heeft arme slachtschapen onbezonnen partijgangers genoemd. Hier duidt Calvijn de houding der spiritualisten aan, die geen martelaars werden, omdat dat alles maar uiterlijke dingen betrof en vleselijke ijver — de rechte „sabbat” werd gevonden bij degenen, die geheel inwendige, persoonlijke godsdienst hadden. En deze godsdienst kan zich in het uitwendige overal voegen. 't Komt

maar op het persoonlijke aan en tenslotte is de ware deugd een kwestie van het stoïsche hart, dat onder heidenen evengoed gevonden wordt als onder kerkelijke mensen.

Hoort Calvijn daartegen toornen:

„Ja, ja, het lijkt naar buiten schoon om de deugd te prijzen, maar als men het geloof laat varen en de gemeenschap met God, dan is dat de dingen omkeren en de ploeg voor de ossen spannen. Vóór alles, lieve broeders (gemeente van Poitiers), wacht u voor satan's listen, wanneer u door zulke lieden volmaking van levenswandel wordt gepredikt. Want zij willen daarmee de genade van onze Here Jezus te niet maken . . . alsof dit niet de grootste en hoogste deugd aller heiligen ware, tijdens hun leven op aarde te zuchten onder de last van hun gebreken en te erkennen, hoe veel verkeerds er nog aan hen is.

Ik zeg dit niet zonder reden, want de brave kerel Castellio, die de la Vau u als een heilige prijst, heeft zich opgemaakt om dit dodelijk gif te zaaien. Zij beschuldigen ons dat wij de mensen niet brengen tot heilig leven, als wij zeggen, dat er nog veel zwakheden bij ons zijn, totdat wij van dit vlees ontkleed worden, zodat wij altijd weer onze toevlucht moeten zoeken bij de barmhartigheid Gods.

Vervloekt zij die heiligheid, die ons zo bedwelmen en hoogmoedig zou maken, zodat wij de vergeving van onze zonden vergaten.”

Is hier niet het humanistisch brave Christen-mensen-ideaal van Castellio geseseld? En van Coornhert?

De la Vau noemt hij slechts een „kleine geest”, een praalhans, een mens die niets te vertellen had, de domsten zijn de vrijmoedigsten, een arme stumperd, een vlegel. Maar Castellio is meer. Calvijn ziet het steeds meer van welke geest Castellio de vrij begaafde woordvoerder is. En dat maakt Calvijn nerveus als hij aan de kerk denkt.

En Calvijn wist toen nog niet wat wij weten van de vreselijke gevolgen van deze geest voor de gereformeerde kerken. Deze geest immers heeft in ons land de kerken in de 18de eeuw tot verbondsverlating verleid. Calvijn had reden voor zenuwachtige spanning als hij met Castellio te doen had.

Temeer omdat het werkelijk waar was, dat Calvijn vele gebreken had. Zelfs in zijn leer.

Wij kunnen Calvijn als historisch persoon zien en wij weten, dat hij geheel op het standpunt van ons art. 36 stond inzake de verhouding van kerk en overheid.

Dat de Christelijke overheid ketters als Servet met het zwaard moest straffen, stond bij hem vast. Wij weten dat hij hier nog als 't ware middeleeuws dacht. Wij weten, dat Gods Woord in dezen geen opdracht voor de overheid geeft.

Integendeel.

Hier was dus een zwak punt.

En daarop kwam nu de aanval van humanistisch gerichte geesten als Castellio. Castellio werd hun woordvoerder in zijn boekje: Moeten ketters vervolgd worden? door Martinus Bellius. In ons land werden zijn geestverwanten ook wel Bellionisten genoemd.

Wij geven ook antwoord: neen, op de vraag: moeten ketters vervolgd worden? Maar op grond van Gods souverein bestel. Als het God beliefd te bevelen dat de Christenoverheden de plaats van Israëls koningen moesten innemen, dan moesten nog onze Christenministerpresidenten aandringen op slachting van de Baälpriesters in de kerk.

Gods souverein gezag in dezen blijkt toch overduidelijk in het Oude Testament, waar Israël b.v. van Jericho niets mocht laten leven.

En dat de Zoon des mensen, die ter rechterhand Gods zit, het program van de Openbaringen afwerkt en de mensen aantast in hun bezit, hun vrijheid, hun vlees en bloed, en hun kinderen, dat is toch in onze dagen wel zeer evident. De Christus brengt het gericht niet meer over ziel-substanties, maar over levende zielen.

Castellio echter getuigde tegen het ketterdoden op grond van het evangelie (het los van het O.T. opgevatte evangelie) en van rede en van menselijkheid.

Precies dezelfde argumenten zijn aan te voeren tegen de oorlogen des Heren in het Oude Testament. Pleitte de menselijkheid niet tegen het slachten der Baälpriesters bij de Karmel? Was het redelijk, om die arme stakkerds, die afgemat waren van hun goedgemeende godsdienst, zo onmenselijk te kelen? Was dat niet tegen het evangelie?

En dan: wie zal uitmaken wat ketters zijn?

De onbevooroordeelde meningen denken nooit gelijk. Moeten dan die anders-denkenenden maar zwichten voor Calvijn's denken?

Ge ziet, het is het standpunt van de moderne mens. Heus, Castellio heeft het gewonnen in de kerk, die het Woord verliet. Castellio wordt verstaan. Velen zijn geroepen, weinigen uitverkoren, ook hier. De

toonaangevende theologen van het humanistisch gerichte Christendom moeten Castellio bijvallen.

Ook vele tijdgenoten van Calvijn vielen Castellio bij: De Falais schaarde zich onder de lofredenaars op Castellio en kreeg een scherpe brief daarover, die aldus eindigde:

„Opdat gij weet, dat het niet in toornige opwelling of boze ontstemming is, heb ik deze brief geschreven in een uur, dat ik mij gereed houden moet om voor God te verschijnen, die mij weer met een zware ziekte bezoekt, die mij de dood voor ogen brengt. Ik wil Hem bidden, monseigneur, erbarmen met mij te hebben en mij weer in genade aan te nemen, u te behoeden en u te leiden door Zijn Geest en uw geluk, zowel als van uw vrouw en uw ganse familie, te vermeerderen.”

In deze brief noemt Calvijn Castellio honderdmaal afschuwelijker dan alle papisten ter wereld. Want Castellio had ook Calvijn's leer van Gods souvereiniteit in de grond aangetast door de leer der praedestinatie van uit humanistisch oogpunt voor te stellen als tegen het evangelie en tegen de rede en als onmenselijk. Calvijn's God was een huichelaar, een leugenaar, trouweloos en onrechtvaardig, een aanstoker en dader van alle schandelijk bedrijf, ja erger dan de duivel.

Calvijn's God was echter de God, die Zich in de Heilige Schrift openbaart als de Pottenbakker, die met het leem doet wat Hij wil.

Castellio's god was een vergrote, veredelde humanist, die met de vrije en goede kern van de mens onderhandelde als met zijns gelijke en die voor de rechtbank van evangelie en rede en menselijkheid kon bestaan.

Nog scherper zou de strijd zich toespitsen.

Languet, een Franse vriend van Melanchton, had deze in verbinding gebracht met Castellio. Melanchton schreef aan Castellio een vriendelijke brief. . . . Hij begon met verontschuldiging, dat hij niet eerder had geschreven. Dat was ten eerste door de drukke bezigheden en, schrijft hij, „wat mij verder tegenhield was, dat ik mij, wanneer ik de verschrikkelijke misverstanden zie tussen hen, die zich voor de vrienden der wijsheid en deugd uitgeven, door een geweldige droefheid overweldigd voel. Toch heb ik u altijd geacht om uw manier van schrijven. . . . En ik wil, dat deze brief u een getuigenis zij van mijn instemming en een bewijs van oprechte sympathie. Moge ons een eeuwige vriendschap verbinden.”

Castellio liep met deze brief rond. En hij maakte een grote indruk onder alle humanistisch getinte geesten van die dagen.

Baudouin schreef naar Calvijn: Nu kunt gij zien hoe zeer Melanchton de verbittering veroordeelt, waarmede gij deze man vervolgt en tevens ook, hoe ver hij er van af is, al uw paradoxen goed te keuren. Heeft dat dan werkelijk zin, Castellio verder als een tweede satan te behandelen en tegelijk Melanchton als een engel te vereren.

Calvijn schreef aan iemand in Frankfort, waar de Frans sprekende gereformeerde gemeente door aanhangers van Castellio bewerkt werd, een bittere brief over deze kwestie.

„Wie had kunnen geloven, dat Languet, de vriend van Melanchton, die mij bekend was door uw aanbeveling, zo schandelijk trouweloos was als ik nu moest ervaren? Ten eerste heeft hij door zijn vleien en listigheid Melanchton een brief afgedwongen, dien Castellio nu niet enkel aan zijn bekenden toont, daar hij hierin buitengewoon geprezen wordt, maar die hij overal heenzendt, opdat de goddeloze en vervloekte waan-ideeën, waarmede hij de gehele wereld aansteekt, gedekt zouden worden door de autoriteit van een groot man.

Wanneer men deze schandelijke lofrede van Melanchton leest, met welke hij deze hond van een Castellio vleit, dan schaamt men zich. Des te meer verdient deze oplichter Languet haat en straf, die een zo edel man, wiens naam rein en vlekkeloos verdient te blijven, in zulk een vriendschap steekt en hem daarmee geen geringe smaad aandoet.

Schrijft gij soms Baudouin, dan kunt gij hem verzoeken of hij niet eens proberen wil ook ons met zijn lieve vriend Castellio te verzoenen.”
21 juni 1558.

Ondertussen werd de mystisch-spiritualistische trek van de vrome persoonlijkheid, die tenslotte onbloedig zichzelf offert in de paradoxale dood van alle mijn-heid en ik-heid bij Castellio openbaar in zijn werk.

Het klassieke geschrift van deze zelfsterving is de z.g. „Theologia deutsch”.

Dit boek werd door Castellio in het Frans vertaald en zo bedreigde het geestelijk gevaar, dat verbonden is aan de namen Tauler en Sebastiaan Franck en Castellio, de Franse gemeente van Frankfort.

In een brief van 23 febr. 1559 waarschuwt Calvijn tegen dit boekje, dat volgens hem weliswaar geen duidelijke dwaalleer bevatte, maar toch gezwets van de duivel was om de eenvoudigheid van het evange-

lie geheel in verwarring om te zetten. Ja, nader bezien, bevatte het een zó dodelijk vergif, dat hij, die dit boekje verspreidde, daarmee de hele kerk dreigde te vergiftigen. Daarom, lieve broeders, ik bid en vermaan u vóór alle dingen in de Naam Gods, dat gij de lieden, die u met zulke schandelijke geschriften willen bederven, zult mijden als de pest. En ik bid ook degenen, die zich met hen (dat is dus met Castellio en zijn geestverwanten, A. J.) hebben ingelaten, dat zij voorzichtiger moeten zijn in het vervolg, opdat zij zich niet zo vasthaken in het kwaad, dat zij het niet meer kwijt kunnen geraken als zij willen.

Er ging inderdaad invloed uit van dit soort boeken.

In 1563 schreef Casper Habetius uit Düsseldorf aan de Bazelse hoogleraar Castellio, dat deze liever „de Navolging van Christus” zou gereed maken voor schoolboek dan de „Theologia deutsch”. „De Navolging” was niet zo duister als de „Theologia.”

Ook in de Nederlanden werkte deze geest door.

De Latijnse en Franse vertaling van de „Theologia” door Castellio is in Antwerpen bij Plantijn gedrukt. Er zijn niet minder dan drie Nederlandse vertalingen van de „Theologia deutsch” geweest en Mar-nix had het kwaad in de Nederlandse gereformeerde humanistenkring, toen hij er tegen waarschuwde in zijn „Ondersoeking ende grondelijke wederlegginge der geestdrijvische leere”. (1595). Castellio, Seb. Franck, Coornhert waren de mannen van de verdraagzaamheid en menselijkheid en meteen niet zo gehecht aan het uitwendige en geen ijveraars voor de Here. Zij lieten in hun „Gelassenheit”, in hun sabbat, god in zich werken. Zij hadden hun stille tijden, waarin zij zelf tot een bescheiden niets werden. Vandaaruit beschimpen zij degenen die staande in het geloof de oorlogen des Heren voerden.

In 1608 schreef de gereformeerde predikant Reinier Donteclock: „Ende dit is wel de aldergrootste Secte, die hier te lande te vinden is, dergheenen namelijk, die gheen werck en maken van eenighe uyerlijke Religie, nochte professie daarvan en doen . . . Deze Stilhouders ende die haar uytgheven datse alleen aen de voeten des Heeren Christi met Maria begheeren te zitten, zynder huylensdaeghs in ontallycker groeter menighte, Got betert”.

De invloed van de richting Seb. Franck, Castellio, Coornhert in de Nederlanden was toen reeds groeiende. Scholastieke noch mystieke gereformeerde reactie was bij machte om dit moderne denken en de

moderne devotie op de duur te weerstaan. Hier liggen de wortelzonden, die de kerken in afval brachten.

Tenslotte geef ik nog weer het oordeel van Calvijn zelf over de persoonlijke kant van deze strijd.

Hij schreef aan Nicolaas Zurkinderen in Bern. Viret was afgezet in Lausanne en nu dacht men er over om Castellio te benoemen als hoogleraar in het Grieks te Lausanne.

Zurkinderen vroeg echter eerst Calvijn om raad, omdat hij er rumoer van vreesde.

Calvijn schreef: „Uw brief was mij aangenaam, niet alleen als getuigenis van uw liefde tot mij persoonlijk, maar vooral omdat hij een buitengewone ijver verraadt om vrede en eendracht in de kerk te behouden. Dat onze briefwisseling zo lang staakte is wel hieraan toe te schrijven — ik wil het niet ontkennen — dat ik gaarne zweeg — om geen onnodige botsingen met u te hebben. Hoewel wij hetzelfde doel najagen, zijn wij toch meer dan mij lief is verschillend van aard en karakter. Wat ge van mij denkt en soms ook zegt, weet ik wel en ik ben niet zo vooringenomen met mij zelf, dat mij een paar fouten, die gij in mij afkeurt, niet ook zelf zouden mishagen; ik heb daarvoor goede getuigen; maar enige andere dingen mogen aan mij niet anders zijn. Wij zijn wel niet van dezelfde natuur, maar ik sla ook opzettelijk een weg in, die bij uw karakter niet past.

U verheugt zich vóór alles in milde stemming. Ik ben daar ook niet vreemd aan. Wanneer ik u al te streng voorkom, geloof mij, dan heb ik deze rol op mij genomen, omdat ik moest.

Daarbij overweegt gij in het geheel niet, hoe zeer de kerk schade lijdt door uw milde vriendelijkheid, die de boze ongestraft laat doorgaan, die de deugd verwisselt met de boosheid en die wit en zwart niet onderscheidt.

Als voorbeeld diene Castellio, die gij aan de spits zoudt willen stellen in de kerk van Lausanne, als gij niet bang waart dat er onrust over zou komen door de twisten, die ik vroeger met hem gehad heb.

Die woorden tasten niet zozeer mij als veelmeer Gods heilige Naam aan, Zijn Waarheid, alle religie wordt daarmee smadelijk beschimpt. Wanneer deze goede man de hoofdzaak van onze leer des heils (de praedestinatatie, de absolute soevereiniteit over het door de humanisten soeverein gewaande „ik” als centrum van vroomheid) wil doen wankelen, als hij zich niet schaamt in zulk een afschuwelijke lastering uit

te breken als: Calvijn's God is een huichelaar enz. . . . mag ik dan niet klagen, dat gij dan nog zo onvriendelijk over mijn houding in deze spreekt? Ik weet wel, gij wilt niet het stinkende vuil van deze hond prijzen, maar duizendmaal liever zal mij de aarde verslinden, dan dat ik niet zou horen naar wat de Geest Gods zegt en beveelt door de mond des profeten, namelijk, dat de smadingen dergenen die God aantasten op mijn hoofd vallen zullen. (Psalm 69 : 10.)

En als ik nu naar mijn plicht des geloofs de zaak verdedig, die ik niet in de steek mag laten, zonder een trouweloze verrader te worden, dan noemt u dat: ik heb een ruzie met hem.

Och ware u dat onbedachte woord niet ontvallen; ik schaam mij voor u, zo slecht staat dat voor een Christen. Als wij slechts een vonkje vroomheid in ons hebben, dan moet een lastering als van Castellio ons in de hoogste toorn doen ontvlammen. Ik persoonlijk wil dan liever razen van woede als niet toornig worden. Ziet toe, hoe gij dit voor de Hoogste Rechter zult verantwoorden.

Met des te meer recht en met des te beter geweten breng ik deze aanklacht open onder uw ogen, omdat u twee jaar geleden schertsend mij over de hekel hebt gehaald en mij meer een leerling van Cicero dan van Christus hebt genoemd.

Aan het slot: ik zie daar hoe bitter deze brief is geworden en er scheelt niet veel aan of ik verscheur hem in honderd stukken, maar het is niet naar mijn aard om te verbergen wat mij zwaar op het hart ligt en gij wilt dat ook niet, dat ik zo weinig vertrouwen in u zou hebben. Ik had anders in het geheel niet durven schrijven, want met vleierij te liegen, daartoe brengt men mij niet. Daarbij komt, dat een onmogelijke maat van zorgen mij nog meer geprikkeld heeft.

Des te meer vrees ik, dat ik u, die ook onder de druk van zorgen en arbeid bijna omkomt, ongelegen zal vallen." Febr. 1559.

Het voortdurend waarschuwen van Calvijn was niet zonder vrucht. Castellio geraakte steeds verder van de gereformeerden af. Hij kreeg contact met David Joris en met Ochino en andere ketteren.

Toen deze vervolgd werden brak ook voor hem een zware tijd aan. . . . hij had plannen om te vluchten naar Polen, maar 29 december 1563 overleed hij. Hij werd eerbiedig begraven in de kathedraal van Bazel, gedragen door zijn leerlingen, w.o. drie jonge Poolse edellieden.

Calvijn's strijd was in zover bekrond, dat Castellio geen rechtstreekse, persoonlijke invloed in de gereformeerde kerken kon doen gelden. Franck, Coornhert, Castellio bleven voorlopig in de gereformeerde kerk getekend als dwaalgeesten. Maar hun geest heeft helaas wèl doorgewerkt en heeft de afval der kerk gebracht.

HOOFDSTUK III

RICHTINGDRIJVERS EN GEHOORZAME KNECHTEN

De partij van „de oude kerk”

In de dagen dat de apostel Paulus in Klein Azië nieuwe plaatselijke kerken institueerde tegenover de oude Joodse synagoge, werden in Judea ook sommigen van de sekte (airesis, partij, richting) der Fariizeën gelovig. Zij kwamen over uit de synogoge naar de Christengemeente. Zij waren voorheen in de oude Joodse kerk echte richtingdrijvers geweest. Zij hadden zich beschouwd als de afgezonderde partij, als de elite, als de zaakwaarnemers van het Jodendom. Dat richtingdrijven zat hun nog zo in het bloed, dat zij zich ook in de Christelijke kerk opwierpen als ijveraars voor „de kerk” van Jeruzalem, als waakzame partij voor de nationale kerk der Joden, die in besnijdenis en „wet-van-Mozes” haar historische basis en eenheid moest vasthouden, ook al ging zij wel mee met de „ontwikkeling der Godsopenbaring”. Deze mensen hadden het leven-uit-hún-godsdienst, „uit-de-wet”, nog niet opgegeven en daarom hielden zij zich krampachtig vast aan hún oude Joodse kerk, die in eigen godsdienst-uit-de-wet onder het oordeel kwam en haar Gezalfde verwierp.

Geen wonder, dat zij zich ergerden aan die „vrije” gemeenten van Paulus, waar de Joden en onbesneden heidenen aan één tafel aten.

Tegen deze partij-in-de-kerk hebben Paulus en Barnabas zich niet ontzien een heftige strijd van polemieken te ontketenen. Geen opwinding onder de broeders, geen valse aantijging van nieuw-lichterij en losla-

ting van de „kerk der vaders” heeft hen er van teruggehouden om als gehoorzame knechten van Jezus Christus de waarheid te bepleiten en de „vrije” gemeenten in Azië te beschermen tegen de verfoeilijke omarming van het judaïsme, van het leven uit „kerk en godsdienst”. Toen de plaatselijke kerk van Antiochië hen naar Jeruzalem zond om daar met de broeders te overleggen, hebben zij dit echter gaarne aanvaard. Zij waren niet twistziek, zij waren fel polemissch, maar géén partij; zij wisten precies wat zij wilden, maar zij waren geen richtingdrijvers. Zij waren gehoorzame knechten van Christus, die in onderling verband met de broeders begeerden te leven.

Zij gingen echter niet naar de „moederkerk” om instructies. Zelfs niet naar de apostelen om dan, op hún wenken te gehoorzamen. Paulus beroemde zich tegen de Galaten, dat hij deze richtingdrijvers geen ogenblik gedwee uit de weg was gegaan en dat hij zelfs voor een engel niet zou zwichten in dezen, merkt Calvijn op.

De uitslag van het convent van Jeruzalem is geweest, dat na felle discussie een schrijven werd gezonden van de gemeente te Jeruzalem aan de broeders in Antiochië en Syrië en Cilicië van deze strekking: De broeders te Jeruzalem groeten de broeders uit de heidenen. Het heeft de Heilige Geest en ons goedgeacht u geen juk (vs 10) op te leggen (Vgl. Zahn, Calvijn). Willen zij zich echter onthouden van wat de afgoden geofferd is en wat daarmee verband houdt, zij zullen daarmee wèl doen. Calvijn legt er sterk de nadruk op tegenover de roomse „kerk”-drijvers, dat hier geen „volmacht van de kerk” is om opdrachten te geven aan de plaatselijke kerken boven hetgeen in het Woord geboden is. En Zahn leest ook in de woordkeuze van de begroeting een sterke tendenz om de „geistliche Ebenbürtigkeit” van de nieuwe gemeenten met de kerk van Jeruzalem uit te drukken.

Zo leden de richting-drijvers van de „oude kerk” en van de „ontwikkeling-in-hun-geest-op-historische-basis” de nederlaag. En zo was de niet geringe opwinding onder de broeders niet tevergeefs geleden.

Toch bleef de invloed van de partijmannen groot. Zij schenen toch de handhavers van het historisch verband en van de eenheid der kerk-door-het-Jodendom. God Zelf had toch tot de vaders gesproken? Waar was nu het verband tussen Abraham en zo’n man als Titus, die niet eens besneden was? En waar moest het heen als Petrus zijn „kerk” verloochende door aan te zitten met pure heidenen, die van het Jodendom niets wisten? Zo dreef de judaïstische partij dóór in de kerken.

Zelfs Petrus kon niet tegen hen op. Toen zij in Antiochië kwamen, veinsde hij, dat hij verschil zag tussen Jood en heiden, en voegde zich bij de partij van de „oude kerk”.

Maar Paulus zag deze partij heel scherp en hij zei het Petrus openlijk ten aanhoren van heel de gemeente, dat hij zichzelf bestrafbaar maakte.

Want niet de richtingdrijvers uit Judea, maar de vrije gemeenten uit Joden en heidenen, die gesticht waren en geleid werden door de ambten, dát was de oude kerk van Abraham: levende uit het geloof en niet uit de godsdienst-van-de-wet. En déze „oude” kerk zou in verdere historische ontwikkeling geleid worden door de opperste Herder en niet door een „partij-van-de-kerk”. De oude Joden, die niet overkwamen naar de kerk, noemden de gemeente van Christus „de sekte (richting) van de Nazoreeërs”. Maar de Heer van deze kleine „afgescheiden” kerkjes in Judea en van die „vrije” plaatselijke gemeenten in Klein-Azië stichtte hier de oecumenische, algemene, Christelijke Kerk onder de ambten. En de judaïstische partij-Christenen voerden de ontwikkeling van de „oude kerk” naar verbastering. Bovendien wekte hun partijzucht reactie. Zij gaven mede aanleiding tot het volgen van anti-Joodse richtingen als de partij van Marcion en gnostieken, die de ware eenheid van de ware katholieke kerk hebben verscheurd.

Niet de vrije kerken van Paulus, maar de kerkdrijvers hebben de „oude kerk” gescheurd. Niet Christus, maar de op hun tempel naijverige Joden hebben de tempel Gods gebroken, toen zij Christus ongehoorzaam waren en Hem uitwierpen om hun „kerk” te behouden.

Zo kan het „nieuwe” oud zijn en het uitgeworpene ingeboren en het afgekeurde echt, het vrije gebonden en het verspreide één. Zo kan omgekeerd het „antieke” nagemaakt zijn en het inwonende vreemd en het geijkte vals en het gebondene zonder saamhorigheid.

Zo kan ijver voor „de kerk” partijzucht zijn en de z.g. sekte (uitgeworpen „richting”) kan blijken te zijn de algemene, de katholieke kerk van alle eeuwen onder haar Hoofd Christus Jezus.

Zo kan de partij van de ontwikkeling-naar-háár-idee de ontwikkeling te gronde richten en de gehoorzaamheid-blind-in-de-uitkomst kan vruchtdragen voor eeuwenlange ontwikkeling.

Het einde van degenen die uit kerk-en-godsdiens leven

De oude Joodse kerk leefde uit haar godsdiens van de wet en verwerp daarom Christus. Zij, die het contact met deze kerk aanhielden vervielen straks in de Christelijke kerk ook gedurig in het leven-uit-de-wet. Zo werden zij opnieuw dienstbaar en zo knelde het „juk” van de „wet” hen opnieuw. In deze weg kwamen zij weer tot de ervaring, dat „de wet” doodt, dat uit de werken der wet, d.w.z. uit de „godsdiensstigheid” geen zaligheid is.

Wanneer zij dat feit in al zijn scherpte vóór zich zagen, was er bij velen het ogenblik van de „noodsprong” der dialectiek. In deze „hel” werd het tegelijk „hemel”. De wet die doodde, heette nu tegelijk aan de andere kant evangelie. Zij konden de wet niet doen, God deed het in hen, juist in deze ontkleding. En dát heette dan evangelie. Hoe dieper machteloosheid en zonde — en hoe meer sterving-aan-de-wet — hoe groter genade-evangelie. Zo kwam de antinomiaanse partij regelrecht uit de reactie op de Farizees wetsvervulling voort. Eerst: Ik zal ijveren voor mijn godsdiens en kerk. Tenslotte: „God” „doet” het evangelie in mijn godsdiensstig verval en in de ondergang van mijn kerk. „Wet” is dan ijveren ten dode en „evangelie” is dan de keerzijde van die dood, waarbij de ijveraar in „onmacht” en „zonder kerk” is geraakt. En op dit punt vonden de judaïstische partij en de gnostieken elkander weer in gezamenlijke haat tegen de katholieke kerk van alle eeuwen. Eerst werden zo de gehoorzame kinderen Gods aangezien voor mensen, die het niet nauw namen met „de godsdiens” en „de kerk” — en in de tweede periode verweet deze partij de vromen hun wetsbetrachting (naar Psalm 119) en hun ijver voor de kerk en voor de broeders (zie de brieven van Johannes).

In deze fase wordt hun toegevoegd: wat ijvert gij, gij zijt een sekte, een richting, God moet het doen, ’t is al verloren. Gij zijt „uit de wet”, en wij hopen op „het evangelie”.

De listen van de satan zijn zeer geraffineerd.

En zijn strikken zijn zeer ingewikkeld.

En in de gemeente van Christus is daar niet steeds ernstig verweer tegen geweest. Zelfs niet bij mannen als Petrus en als Jacobus. Is Paulus niet door de „ijverars voor de oude kerk” (Hand. 21 vs. 20b) in de Jeruzalemse gemeente belasterd en hebben de broeders hem niet

dáárvoor in de tempel laten gaan, waar vleselijke kinderen van Abraham hem bijna hebben verscheurd?

Deze dingen hebben zich verder in heel de kerkgeschiedenis herhaald. Ook in de geschiedenis van de Gereformeerde Kerken in Nederland tijdens de 19e eeuw.

De „partij der Hervormde Kerk” omstreeks 1834

De partij die omstreeks 1834 in de oude vaderlandse kerk ijverde voor God-en-godsdiensdienst, voor deugd en verdraagzaamheid, heeft geen woorden genoeg gehad om de „scheurmakers” te veroordelen. Wat deed deze „sekte der Nazareners” anders dan de godsdiensdienst in een bepaalde gereformeerde „richting” drijven en een „partij” stichten en twisting en oproer en opwinding onder de broederen brengen? Wat waren dat voor mannen, die „vrije kerken” institueerden? Deze „afgescheiden” kerkjes verlieten immers de historische basis waarop de nationale deugd-en-godsdiensdienst zo heerlijk gebloeid had — en nóg bloeide in vreedzame ontwikkeling. Deze zeloten zetten de ontwikkeling terug naar 1618/19, naar Dordt! Alsof sindsdien onder „Hoger Bestuur” geen Licht was opgegaan van de Rede en alsof de „ontwikkeling der denkbeelden” had stilgestaan.

Wat moesten deze onheilstichters, ruziestokers, partijstichters, richtingdrijvers, die de vaderlandse vroomheid „hoererij” noemden en de vrome liederen „sirenenzang” en de „vaderlandse kerk” Babel? Hoe durfden dezulken de Naam van de zachte Jezus, de „Mensenvriend”, te noemen en hoe durfde deze smalle partij de pretentie te voeren, dat hun „richting” de algemene Christelijke kerk mocht heten? Braken zij niet het brede nationale Protestantse front tegen het anti-nationale Rome? Hun drijven zou het Nederlandse „Israël” nog voeren in de armen van „Rome”.

De vrije, zegenrijke verlichting der kerk, onder Hoger Bestuur en onder toezicht van de Haagse Synode, zou deze duistere gemeenten voorbijgaan. In hun versteende Formulieren zouden zij ondergaan.

Ja, er waren ook in de vaderlandse kerk bedroevende dingen. Naast de vele „getrouwe leraars” waren er „onvoorzichtigen”, die al te snel hun resultaten van wetenschap onder het volk brachten. Er waren hoogst eerwaardige en zeer geleerde mannen, die in de Neologie voort-

gingen met laakbare vrijmoedigheid. Doch ook zij bedoelden dan toch evenzeer God-en-godsdiens te bevorderen en zij spraken menig waardig stichtelijk woord, zodat men niet zou zeggen, dat de Neologie zulke gevaarlijke stellingen kon verkondigen.

Men kon deze vrome mensen toch niet om hun dierbaarste gevoelens kerkelijk aanpakken? Godsdienstige gevoelens zijn immers het teerste en eerbiedwaardigste dat een goed vaderlander had? Zo dreven deze Christenen van de „staande kerk” hun richting van kerk en godsdienst tegenover de gehoorzame knechten des Heren, die niet geringe twisting ontketenden voor de zaak des Heren en die als uitgeworpenen tezamen kwamen in het geloof, dat zij toch de oecumenische uitverkoren gemeente van Jezus Christus waren.

Niemand kon zeggen, wat er van die „afgescheiden kerkjes” terecht moest komen. Haar ontwikkeling lag volslagen in het duister. En het gevaar dreigde van binnen en van buiten.

Maar de historische ontwikkeling van de Nederlandse Hervormde Kerk onder bestuur van haar richtingdrijvers ging verder naar hún bestek: iedere richting kreeg een plaats voor „waardige” behartiging van haar belangen, als maar „de” partij van „de Oude Kerk” van 1618 niet werd aangetast.

Da Costa en Groen van Prinsterer

Toen, in de strijd van de kerk tegen de machten van het ongelooft, Groen zijn trouwe actie voerde om de „Oude Kerk” te binden aan haar eigen belijdenis, toen kwam zijn vriend en broeder Da Costa met zijn „Rekenschap van gevoelens” deze actie breken. In zijn briefwisseling bleef Da Costa vasthouden aan zijn standpunt.

Groen had geschreven in „De Vereeniging” II p. 211, dat de handhaving van de belijdenis der kerk door officiële kerkrechtelijke binding aan de Formulieren in de grond der zaak de herleving van de kerk betekende — en dat verzet tegen deze actie de ondergang der „oude Kerk” bevorderde.

Da Costa was daarvan geschrokken.

De Belijdenisschriften drukten volgens hem wel uit de essentialiteiten van de kerk als algemeen Christelijk, als protestants, als hervormd. Maar hij wilde een belijdenis die „evenzeer naar de behoefte van het

ogenblik waarin wij leven" was ingericht. De kracht van de belijdenis lag immers „in hare versheid". Die versheid ontbrak volgens hem „bij het beroep op een geloofsuitdrukking uit vroeger eeuw, uit een vroegere, deels reeds zo aanmerkelijk veranderde toestand der Kerk".

Hij schreef: „in uwe handhaving der Formulieren wordt, vrees ik, te zeer uitsluitend gezien op het rechtspunt. In de zaken des Heeren is er nog iets anders te letten dan op het recht. . . . het is geen bloot juridische, het is ook een medische quaestie".

Deze „medische" weg van Da Costa gaf het recht van de kerk van Christus om zich te houden aan de oecumenische belijdenis, die in de Formulieren zo heerlijk is uitgesproken, over, om haar te storten in de partijstrijd, die dan „ontwikkeling der Belijdenis voor onze tijd" zou brengen.

Tenslotte is deze „weg" uitgelopen in het slop der ethisch-irenische vergaderingen, waar de leiders van de vreedzame ethische ontwikkeling, de zo nodige twisting onder de broederen hebben belet. En intussen konden richtingdrijvers van de modernen en van de ethische theologie — en ook de onkerkelijke partijen als de „Vrienden der Waarheid" met hun evangelisatielokaaltjes in de kerk — overal als „ontwikkelingsfactoren" in de „vaderlandse kerk" hun gang gaan. Da Costa was gevangen in de strik van de ontwikkelingsgedachte toen hij schreef: „Het oude, (de Formulieren), als oude, is niet meer vast te houden. Het eeuwige, eenmaal en eeuwig ware en zich in de zelfbewustheid, ook der gemeente, meer en meer ontwikkelende moet zich manifesteren in den vorm en naar den eisch van Gods eigene gezette tijden. Bepaaldelijk tegenover den invloed van Groningen is, naar mijne overtuiging, geen andere sterkte denkbaar."

Zo overzag Da Costa de ontwikkelingsgang naar zijn begrip — maar Groen stond in de gehoorzaamheid van het oogenblik en vroeg recht voor de belijdenis der kerk.

Da Costa noemde dat recht-eisen van Groen: „de wet" (gehoorzamen aan Christus zou dan „wet" zijn) en zijn eigen afwachtende hoopvolle kijk op wat God doen zou in de partij-ontwikkeling in de Vaderlandse kerk heette dan . . . „evangelie". Brieven I p. 330.

Wij zullen dat ook later telkens nog zien, dat de partij in de kerk, als zij niets meer vermag als richting, haar radeloosheid „Evangelie" noemt en de gehoorzaamheid van de kerk haar in haar ambten heet dan „wet" en „drijven".

Het was tevergeefs om zich voor het „Recht der Hervormde Gezindheid” op de synode te beroepen, want de synode kon wijzen op art. 9 van het Reglement, dat handhaving van de leer der Kerk voorschreef. En zij kon zich op Da Costa beroepen, dat „geest en hoofdzaak” van deze leer door de ontwikkeling van de partijen (richtingen) in de kerk werd beslist.

De synode was onderhands de „verstgevorderden” genegen — maar officieel was zij de partij van de Oude Kerk van 1618, van de Protestantse Gezindheid, waarin ook de Gereformeerde Richting als zodanig mocht meespreken, als zij slechts „waardig” sprak!

Zo is Groen’s worsteling in het kerkelijk leven in een partijpositie gedrongen, zij het dan een richting, die pretendeerde, dat zij „door volksgeloof en volkshistorie toongevend zou moeten zijn”. Zie: Dr. E. J. W. Posthumus Meyjes, Hervormd ’s Gravenhage in de 19e eeuw, 1935, blz. 92 en 93.

Tot heden toe is de dusgenaamde juridisch confessionele partij een „richting” (sekte) onder de vele in de Nederlandse Hervormde Kerk.

Hoedemaker in 1868

De moderne richting dreef het zover, dat predikanten in de Nederlandse Hervormde kerk doopten met de formule: „tot geloof, hoop en liefde” en met dergelijke godsdienstige „uytboezemingen”. Zij betuigden daardoor openlijk, dat zij totaal afgeweken waren van de algemene Christelijke kerk, die haar zaligheid verwacht van de zoenverdienste van Christus’ bloed, die in Doop en Avondmaal betekend en verzegeld wordt. Deze „wolven in de schaapskooi” werden niet bestraft door de Hervormde kerk, maar wel werd ds. Tinholt van Koudum door een „Classicaal Bestuur” van deze kerk geschorst, omdat hij een vrouw, die aldus gedoopt was, op haar verzoek doopte met de Christelijke Doop in 1868.

Van vele zijden smeekte de kerk aan de Hervormde kerk, aan het adres van haar synode, om „althans” de doopsformule te handhaven en verplichtend te verklaren.

Deze antwoordde als volgt:

„De Algemeene Synode der Nederlandsche Hervormde Kerk acht zich verplicht, naar aanleiding van verscheidene bij haar ingekomen

adressen... ter algemeene kennis te brengen, dat zij, ofschoon nieuwe bepalingen ten dezen onraadzaam achtende (de ontwikkeling der denkbeelden moest vrijgelaten worden. J.) en dan ook zich onthoudende van het doen van uitspraak over de wettigheid of onwettigheid des Doops, die met afwijking van bestaande gebruiken geschied zoude zijn, elke willekeurige afwijking, die aan den doop zijn eigenaardig karakter ontnemt, ernstig (!) afkeurt en het niet slechts wenschelijk, maar zelfs (!) in de gegeven omstandigheden (!) noodig verklaart, dat de Doopsbediening voortaan met de vereischte eenparigheid, naar de gebruikelijke formule geschiede”.

Zo trachtte de heersende synode van de kerk-en-godsdienst-partij diegenen te behouden in de „Oude Kerk”, die uit de godsdienstige gevoelens van geloof, hoop en liefde leefden. En met listig gekozen voorzichtige „ernstige” afkeuringen trachtte zij de ware kerk, die onder haar juk was, te bedriegen.

Geen wonder, dat die kerk zich bij monde van haar ambtsdragers (143 kerkeraden) aansloot bij het kloek getuigenis van de Utrechtse kerkeraad van 9 nov. 1868.

In deze dagen schreef dr. Ph. J. Hoedemaker, herv. predikant te Veenendaal, zijn brochure: Wat staat ons te doen?

Hij wijst daar op de grote betekenis van dit besluit der synode. De synode breekt „met de Christelijke Kerk van alle landen en eeuwen”, waarmee „de Kerk zelve” in beginsel is opgeheven. Hij bedoelt daarmee dus, de „Vaderlandse Kerk”, want de eigenlijke kerk van Christus wordt niet opgeheven door een besluit van een „kerk”-partij.

Hoedemaker zag hier „de laatste gemeenschappelijke basis, waarop wij ons met de modernen bevonden” verlaten.

Men kan dus de „historische basis” der Vaderlandse Kerk verlaten, zonder op te houden lid van deze kerk te zijn, zo klaagt hij.

Wat staat ons nu te doen?

Scheiden is voor hem ontrouw en lafheid. Hij moet in de ontwikkeling van de gebeurtenissen zijn hoop op God stellen.

Hopeloos staat de zaak van 's mensen kant om de valse rust van velen. „Ernstige, bezadigde, talentvolle mannen van de „gelovige richting”, die leiders konden zijn in het strijdperk, staan bij de toeschouwers.”

Zal Hoedemaker hen nu oproepen om in de ambten in gehoor-

zaamheid grote twisting der ware kerk te voeren tegen alle partijen, vooral tegen de machtige partij-van-de-Vaderlandse-Kerk, die door de synode alle richtingen beschermden? Neen.

Hij was het vorige jaar gepromoveerd en een van zijn stellingen luidde: „Het ontwikkelingsproces, waarin de Christelijke Kerk in het algemeen en de Nederlandsch-Hervormde in het bijzonder, in onzen tijd zich bevindt, is van dien aard, dat gedwongen verwijdering der Moderne Theologen uit haar midden, ook indien die rechtens vrijstond, haar op zedelijke gronden niet zou zijn aan te bevelen.”

We hebben hier weer het „ontwikkelingsproces” van Da Costa en de „ethische”, „medische” kwestie. In zijn brochure: „Wat staat ons te doen,” zegt hij dan ook: „Het individu kan zich niet plaatsen buiten den algemeenen geest, die zich in bijzondere personen slechts op bijzondere wijze vertoont.”

Luther was immers het resultaat van velen.

We horen hier iets doorklinken van Emerson, de Amerikaanse filosoof, die grote invloed op Hoedemaker had (Gedenkboek van Hoedemaker, blz. 5, 15). De algemene geest is bij Emerson „God” en deze vindt een allerindividueelste expressie in ieder Persoon. In dit geval: Wat zullen wij (individueel) doen? Wel, bekennen ons deel aan de algemene geest, ons deel aan de schuld van allen. We moeten eerst onze eigen traagheid en onmacht komen te beseffen. De gang der omstandigheden die niet te keren is — is ook óns lot.

Maar . . . het individu is meteen de meest vrije in zijn Persoon. („De idee der vrijheid valt samen met de idee der persoonlijkheid”. Stelling II bij Hoedemaker's promotie). Onmacht vanwege de omstandigheden is tegelijk paradoxaal óók onwil van de vrije Persoonlijkheid. Deze onwil in de onmacht worde ons tot schuld voor God.

Gód kán het dóén in de omstandigheden. God moet het doen in de algemene geest, die zich in de bijzondere personen op bijzondere wijze vertoont.

En dan zal onze Persoon het als vanzelf óók doen, als in-de-grond-toch-vrije-persoon.

Wij doen het dan zélf niet, maar God doet het dan in een genie als Luther . . . en in omstandigheden, die niet door mensen zijn „ge-daan”.

Zo — in de stroom van de ontwikkeling — zal God het door ons

doen, als wij maar alvast ónze onmacht als schuld van onze vrije Persoon erkennen.

Zo gezien is het geen wonder, dat Hoedemaker, na de valse schuldige traagheid (onmacht) van de getrouwen, die het nog al dragelijk vonden in de Herv. Kerk, te hebben berispt, nu gaat afrekenen met de mannen van de „valse ijver”.

Mannen als Wormser, Esser, Groen en straks Kuyper, mannen van de grote twisting tegen de partijen, die de oecumenische kerk verscheurden en verdrukten, worden hier als volgt de les gelezen: „Er zijn lieden, die beginnen met zich buiten de toestand te stellen, die zij betreuren en berispen. Zij ageren tegen een tijdgeest, die zij niet begrijpen. Zelfs de waarheid is leugen in hun mond. En indien zij werkelijk menen, dat in de scheiding, die zij historisch tegenstaan, maar evenwel in beginsel schijnen te huldigen, de remedie ligt voor de kwalen” zalig zullen ze zijn als ze het dan maar dóén. „Zij zien de ware oorzaak niet. Dat is onze gemeenschappelijke ellende (van de algemene geest) waar niemand wat aan kan doen. En toch óók onze gemeenschappelijke schuld, elk als individu voor zichzelf.

Als ieder individueel in deze schuld inkomt, en in de engte gedreven wordt, dan moeten wij bij elkander komen en niet langer zuchten en praten er moet gehandeld worden. Wat staat ons te doen?”

Lees voor „ons” nu „de Vaderlandse Kerk”.

Deze heeft niet slechts de roeping om zichzelf los te maken uit een onhoudbare toestand om als gemeente weer belijdend te worden en zo het oordeel over de modernen uit te spreken; zij heeft een heilige en verheven roeping tegenover de maatschappij, het voor- en het nageslacht.

Indien dit niet het geval ware (lees: indien we de Vaderlandse Kerk niet als heersende partij op godsdienstig gebied in gereformeerde zin wensten te maken) dan zou het vraagstuk geen moeilijkheden opleveren. Het is niet moeilijk te handelen (zoals de Scheiding en de „lieden van de valse ijver”, die als juridisch-confessionele partij in de kerk optreden, b.v. Groen) maar wel om goed te handelen.

De Vaderlandse Kerk „is verplicht zich rekenschap te geven van wat zij doet en wil”.

Enerzijds is daar de algemene geest — maar anderzijds is er de

(metaphysisch) gedachtenvrije Persoon van „de Kerk”, die gereformeerd wil zijn krachtens de volksaad.

„de tijd van passiviteit moet een einde, die van activiteit een aanvang nemen” . . . op het juiste moment . . .

Heeft „de Kerk” dat gezien, „dan verkrijgt zelfs haar wachten een ander karakter, omdat zij weet waarom en waarop zij wacht”.

„De rust van binnen” is door het genomen besluit om „op tijd en wijze” goed te handelen hersteld.

„De Vaderlandse Kerk” moet, volgens Hoedemaker, weer worden de gereformeerde, heersende kerk. In de plaats van de modernen kome de orthodoxe „kerk”-richting.

Daarvoor is echter organisatie nodig.

Nu was in die dagen ruimte gelaten door de synode voor plaatselijke kiescolleges om ouderlingen te verkiezen. Plaatselijk was daardoor veel gemeentelieven gewekt. Hoedemaker vreest echter voor zijn „Grote Kerk”, als het in die plaatselijke kerken zo gaat leven. Hij zegt: „Hoe verblijdend dit enerzijds moge wezen, zo is aan de andere zijde de vrees niet ongegrond dat een of andere kerkelijke beweging in plaats van een nationaal, een lokaal karakter vertonen en daardoor haar betekenis (voor de partij-kerk, J.) verliezen zal”.

„Wij mogen niet blind zijn voor het gevaar, dat ons van de zijde onzer vrienden bedreigt. De Nationale Kerk (gezien als vrije Persoon in de ontwikkelingsgang van de algemene geest, waar hij op het juiste moment ingrijpt) moet zich niet door het toeval laten leiden, maar de volksgeest in de hand houden opdat de gewenste activiteit niet een fragmentarisch en sectarisch karakter vertone, inplaats van een nationaal kerkelijk karakter”.

De Nationale Kerk wake er voor dat zij niet de invloed op de massa verliest.

„Wat staat ons te doen?”

Nu, met deze doopkwestie móet er gehandeld worden. „Is het genoeg voor de gemeente, dat zij geduld worde in de Kerk, die zij zelve ver-tegenwoordigt?”

„Zal onze lijdelijkheid niet tenslotte toch uitlopen op een scheiding, die wij in beginsel verfoeien?”

Zo worstelt Hoedemaker tussen de loop der omstandigheden, de algemene geest, die de partij-Kerk in handen der modernen speelde — en het eeuwig moment der vrije Persoonlijke Kerkhandeling, die op het juiste moment moet ingrijpen om de orthodoxie tot heersende partij, tot „de partij van de oude Kerk” te maken zonder te worden één van de vele richtingen in de kerk.

Hoedemaker liet zich niet door de algemene geest van de Kerkp partij der synode dringen in een partij-hoek. Hij was niet tevreden met een plaats in de kerk als „richting” — hij vraagt dat „de Kerk” handele tegen de synode, hij wil door „de Grote Kerk” de greep op de massa, de leiding van de natie, het verband met de historie, de ontwikkeling der toekomst verkrijgen.

Niets minder.

Maar dat stond toch hopeloos?

Och, zegt hij, laat ons het algemeen beginsel vasthouden.

Er is een proces.

Van de algemene geest.

Recht of onrecht, dat laten we daar; maar het is er. „En ieder zal moeten toegeven, dat dit proces te enigertijd afgesloten kán en móet worden”. Er komt een „volheid des tijds” voor „de Kerk”.

En deze zal niet enkel het resultaat van evolutie zijn. Het zal ook de vrucht van een daad zijn.

Evenwel, het moet de juiste daad zijn.

En op het juiste moment.

Thans is de doopkwestie door de tijd zelf aan de orde gesteld.

Welnu . . . wát moeten we nu doen.

En dan antwoordt Hoedemaker zo tekenend: „Wij begonnen met onze onmacht en schuld. Zullen wij nu een plan van revolutie ontwerpen?”

Dat zij verre?

Toen wij vroegen: Wat staat ons te doen? was dat de vraag der verlegenheid.

Wij vrágen het aan de gemeente, niet omdat we van deze of gene een antwoord verwachtten, dat tot hiertoe verzwegen is, maar omdat dit VRAGEN het enige is, dat ons op dit ogenblik te doen staat”.

„Laat ons tezamen komen”.

„In heilige ernst”.

„Wij vergeten bestaande verenigingen niet, die zich een soortgelijk

doel hebben voorgesteld. Wij zouden ons niet tegen of zelfs naast maar boven het standpunt willen stellen dat zij hebben ingenomen. Een zedelijke vertegenwoordiging van de gehele gemeente moet uit de nood des tijds geboren worden". „De Kerk”.

„Het bewustzijn van organische kerkelijke eenheid is bij velen nog niet ontwaakt. De ware grond van allerlei verkeerd praten over de nood der kerk, ligt in zelfvertrouwen”.

Zo gaf Hoedemaker in 1868 de raad om te wachten tot de nood een organische, orthodoxe, kerkelijke eenheid in de Hervormde Kerk tot de macht zou brengen. Niet een partijverzameling zou de Nationale Kerk zijn, maar de heersende partij van de „Oude Kerk” der Republiek. „Alle partijchap in de kerk van Christus (in deze Oude Kerk namelijk) is uit de Booze”. (Hoedemaker, Op het fundament, blz. 19).

Hoedemaker klaagde: „De Kerk is niet wat zij moet zijn voor het volksleven, haar optreden dwingt geen eerbied af, hare officiële vormen verwekken tegenzin, de overlevering beheerst hare werkzaamheid, niet de behoefte des tijds”.

Het gemeentelijk leven, belemmerd door kerkelijke organisatie, kan zich geen nieuwe vormen scheppen en toch is dit dringend noodzakelijk, zal niet de massa prijs gegeven worden.

Laat „de Kerk” hersteld worden.

De korte inhoud van: „Wat staat ons te doen?” is dus: Wachten op het juiste moment om de juiste daad te doen, in de ontwikkeling der geesten om zo de (partij) macht der Vaderlandse Kerk in gereformeerde handen te krijgen en daardoor de „massa”, de „gedoopte natie”, vast te houden voor deze kerk.

De „Vaderlandse Kerk” is hier, goed gezien, niets anders dan een sekte.

En het drijven voor het komen-in-de-schuld om het verval in deze „Kerk” was niet anders dan richtingdrijven.

En de ijver vóór deze richting tegen de oecumenische reformatoische arbeid van hen, die de plaatselijke gemeenten in de ambten trachtten te verlossen van de „Grote-Kerk-Partij”, was als de ijver van de Jeruzalemse Christenen, die allen „ijveraars” voor de „wet”, voor de Joodse historische basis, waren en die Paulus lasterden om zijn vrije ambtelijke arbeid in Christus.

Zoals deze ijveraars voor de Joodse Kerk zelfs Petrus in het nauw

konden brengen, zo hebben deze ijveraars voor de „Vaderlandse Kerk” het vaak moeilijk gemaakt voor mannen als Esser en Groen, en vele kerkeraden, die „adressen” zonden aan de synode.

Wanneer zij om hun gehoorzaamheid werden geplaagd en geschorst door „de Kerk-partij”, dan was de felle aanklacht der gereformeerde ijveraars voor deze „Kerk”: gij verlaat de Kerk-van-Christus, gij laat onze natie, de massa, los, gij stelt u met uw formulier buiten de ontwikkeling.

Wij liggen in de schuld en wachten en vragen.

Maar gij stelt u buiten de algemene geest en gij hebt zelfvertrouwen

God moet het doen en gij doet mensenwerk.

De historie heeft echter heerlijke vruchten doen zien op de gehoorzaamheid van die mensen die de grote twisting in de broederkring hebben ontstoken om Christus’ wil.

Niemand kan ontkennen, dat in de kerkelijke bewegingen van 1834 en 1886 grote invloed is uitgegaan op het leven der oecumenische kerk.

Meestal wordt dit impliciete door de Richting van „de Vaderlandse Kerk” aldus toegegeven: Onze kerk is daardoor nóg slechter geworden, en dat is uw schuld, want de beste krachten gingen weg. Dat hun partij-zucht er schuldig aan is, dat niet al Gods volk is verlost van onder het juk der partijen-beschermende synode, dat zien ze niet.

Hoedemaker in 1886

Bij lezing van Hoedemaker’s geschriften treft ons het paradoxale, het schijnbaar verwarde van zijn betogen.

Men heeft hem dan ook wel „een onbegrepen denker” genoemd.

Toch is heel zijn optreden in de kerkstrijd één konsekvent volgehouden leer geweest. Wat hij in 1868 in Veenendaal schreef, dat heeft hij in 1886 in de twisting onder de broeders zuiver „beleefd”.

Dat hij ondertussen hoogleraar aan de Vrije Universiteit en persoonlijk vriend van Kuyper geworden was, heeft hem wel in een uiterst pijnlijke en moeilijke positie geplaatst.

Maar door alles heen is hij dezelfde gebleven op het punt van de „Vaderlandse Kerk”, ook inzake artikel 36 van de Geloofsbelijdenis en inzake het Christelijk onderwijs. (De Bijbel op de Openbare School).

De gereformeerde richting is de Partij van Christus in Nederland, bij monde van de Hervormde Kerk.

Als Kuyper met zijn 15000 getrouwen een dolerende kerk gaat stichten, is „Jan rap en zijn maat” voor Hoedemaker, de voortzetting van de historische Kerk onzer vadersen. Aldus de schrijver van Hoedemaker's levensschets in het gedenkboek 1868-1908.

„Mijn hoop blijft de Reformatie der Kerk, het herstel der gescheurde gemeenschap, en in en met de kerk, de regeneratie van mijn volk!” zo schreef Hoedemaker.

Hij weigerde deel te nemen aan het Gereformeerd kerkelijk Congres, dat in januari 1887 werd samengeroepen in Amsterdam, hoewel hij eerst sympathie toonde.

Hij kon tenslotte niet instemmen met het aanvaarden van de drie Formulieren van Enigheid als accoord van kerkelijke gemeenschap. Verbreking van het verband met de historische „Oude Kerk” ter handhaving van de Belijdenis, achtte hij ongeoorloofd. Hij protesteerde tegen: „de onnodige verlaten van onze Kerke, tegen de miskennen van de door God ingestelde ambten, tegen het prijs geven van onze rechten, van de onmondigen, van allen, die omdat men nu eensklaps ontdekt heeft, dat het onmogelijk is onder de organisatie getrouw te zijn, het koste wat het kost op een bepaalde wijze moet handelen, indien zij niet goed vinden met u mede te gaan, doodeenvoudig worden afgesneden”.

Gij (Kuyper en zijn mannen) hebt niet begrepen wat het is uitsluitend naar het Woord te handelen;

niet begrepen wat het zegt, geen „vermenging tussen wet en genade te dulden”.

Hier ontmoeten we weer datzelfde gebruik van „wet en genade” als bij Da Costa, maar wat bij Da Costa nog „medisch” „Evangelie” heet dat is hier „genade” voor de hopeloze, dialectisch leven uit de dood, opkomst in het verval. We zijn hier reeds in de buurt van de antinomiaanse dialectische needsprong-houding.

Het gehoorzame handelen heet daar „wet” en het afwachten, vasthoudende aan het besef, dat God het moet doen in de algemene geestesontwikkeling en in de vrije-Persoonsdaad, heet genade.

Er loopt hier een lijn regelrecht naar het Barthiaanse „wet-en-genade”-schema.

Toch is Hoedemaker nog niet zó ver. Hij ziet nog menselijke mogelijkheden.

Naar aanleiding van het conflict te Amsterdam, in 1886, schreef hij: „In de hoofdstad des lands is m.i. de kerkelijke beweging de beweging der geesten vooruit geïjld. De Gereformeerden hebben hier, spoediger dan mij met het oog op de Theologische ontwikkelingsgang in den lande lief was, de overwegende meerderheid verworven — en hiervan gebruik gemaakt — ik zie niet in, hoe zij dit konden nalaten — om in de richting van kerkherstel te arbeiden In dit alles was veel, wat ik betreur en dat mij met vrees heeft vervuld Ik had, in één woord, meer aan de leiding des Geestes en de natuurlijke ontwikkeling der dingen willen overlaten”. (Hoedemaker, *Waarom ik geen deelneem aan het kerkelijk Congres 1887*, blz. 12, 13. Rullmann, *De Doleantie*, blz. 67).

Ook hier dus weer die „ontwikkelingsgang” van de „Vaderlandse kerk”.

En ook nu weer de geweldige betekenis van de vrije individuele Persoonlijkheid, waar deze als manifestatie van de Geest precies op tijd precies goed handelt. Want Hoedemaker vervolgt: „Dat men het conflict had kunnen en mogen vermijden, geloof ik niet (Kuyper en de zijnen doen ook maar in de geestesontwikkeling wat zij moeten doen, J.). Doch . . . langs de weg der eenvoudige individuele plichtsbetrachting zou het zelfs veel vroeger gekomen zijn”.

Zo staat Hoedemaker nog vooraan in het werk van kerkherstel. Verder en vroeger dan Kuyper. Maar hij doet evenwel niets. En hij wordt niet geschorst. Omdat hij hoopt op de ontwikkeling der dingen, die de Vaderlandse Gereformeerde Kerk nog eens tot heersende in de natie zal brengen en op de goede raad van het juiste moment, die dit zal verwerkelijken in de „niet geheel gedetermineerden” loop der evolutie.

„Alle partijschap in de kerk van Christus is uit de Boze”, dat betekent in zijn gedachtengang, dat het optreden van een confessionele partij in de kerk als „richting onder velen” ongeoorloofd is. Terecht. De kerk van Christus is geen partij of richting in de kerk.

Maar Hoedemaker stelde zijn ideaal van Historische Gereformeerde kerk, van Nationale Gereformeerde Kerk, van Gereformeerde Volkskerk evenzeer tot partij.

„Heel de kerk en heel het volk” werd de leuze van deze partij die

sindsdien door Hoedemaker's volgelingen „op alle terrein des levens” konsekwent wordt volgehouden.

Hun wachten op de ontwikkelingsgang van de „algemene geest” is verwonderlijk. Zij trotseren de tijd met hun „leven uit genade”, „in de schuld”, en zij ijveren voor de rechten van de Hervormde kerk als de ware gereformeerde kerk tegenover de „lieden, die met valse ijver hebben gewerkt en in wier mond de waarheid zelfs leugen” moet geworden zijn!

En meteen wachten zij het juiste moment af, voor de juiste daad, die de Hervormde kerk tot heersende „Gereformeerde” Nationale kerk maakt en Nederland tot een Hervormde staat, en de openbare school tot een hervormde openbare school met de Bijbel. En het is niet te zeggen of de ontwikkelingsgang der geesten deze „action directe” om in de taal van onze tijd te spreken, niet eens zal mogelijk maken, zodat inderdaad de Vaderlandse kerk weer een heersende partij over ons land wordt, die macht kan ontwikkelen tegen de huidige Neologie en ook tegen de oecumenische kerk in en buiten de tegenwoordige hervormde kerk.

„De kerk, die is als het tarwegraan, dat sterft”

Op het schutblad vóór in het gedenkboek 1868-1908 van dr. Hoedemaker, vinden we deze woorden: „. . . . Indien het tarwegraan in de aarde niet valt en sterft, zoo blijft hetzelve alleen, maar indien het sterft, zoo brengt het veel vrucht voort. . . .”

De ware zin van dit woord is te lezen in Johannes 12 : 23-33. Jezus moet door de overpriesters en ouderlingen gedood worden en waar Hij is, daar zal ook Zijn dienaar komen, achter Hem.

De geschiedenis van Afscheiding en „Strijd voor kerkherstel” en Doleantie heeft een ontroerende vervulling van dit Schriftwoord gegeven. Ook wat betreft „de vrucht” van dit lijden en sterven achter Jezus aan.

Maar vóór op het schutblad van Hoedemaker's gedenkboek betekent het geheel iets anders. Hier is de „sterving” zoiets als het „Evangelië” bij Da Costa en „Genade” bij Hoedemaker. Het is het „einde” van de mens waar dan „op God” gehoopt wordt.

Déze stervensweg wordt door heel de kerkgeschiedenis in alle toonaarden van gnosis en mystiek en antinomisme bezongen.

Deze „stervensweg” van het „dierbare” boekje uit de middeleeuwen, dat als „Theologia deutsch” zijn weg door de kerken der Reformatie vervolgde, deze „weg” die op mildere wijze in de „Imitatio” van Thomas à Kempis werd voorgesteld, is door mannen als Castello en Coornhert aangeprezen als de ware vroomheid. De devote sterving aan zichzelf, aan de wereld, aan de kerk, aan al het z.g. „uitwendige” en de inkering, de eigen godsgemeenschap-in-de-ziele dát is de godsdienst van zeer velen geweest, die vóór alles verdraagzaam waren en die zich onttrokken aan de ware smaadheid van Christus als er twisting onder de broeders móest gemaakt worden.

Déze devote bevindelijke „sterving” kan ook bij „de wereld” en bij de „overpriesters en Schriftgeleerden” die sanhedrin worden, nog wel gewaardeerd worden.

Met deze lieden valt nog te praten. Deze mensen zijn wars van „valse rust”. Zij betreuren dat slappe, bange gedoe van de oprechten, die in benauwdheid kwamen en terugdeinsden. Zij snappen Petrus niet als hij zijn Heer verloochent. Zij zijn principieel vast. Onwrikbare persoonlijkheden.

Zij sterven — maar het doet geen kwaad. Want dat sterven is hier leven, het is bewijs dat het bij hen echt is. Zij raken hun „kerk” helemaal kwijt — doch dat móét juist anders kan het tarwegraan niet vrucht dragen. In deze zondeval ligt dialectisch de genade reeds. In het hopeloze voor de kerk is hoop op God te lezen, in het verval der Vaderlandse Kerk zien ze het tarwegraan dat sterft — en zó zal die kerk nog eens vruchten dragen. Dat is hun gelóóf.

Een tweede motto staat in het Gedenkboek boven de Levensschets. „Ik weet, o Heere, dat bij den mensch zijn weg niet is”.

De ware zin van deze woorden is te lezen in Jeremia 10 : 19-25, waar de profeet klaagt over de verwoesting van de oude „kerk” door de Babyloniërs. En nu wil de profeet door deze woorden zeggen: wat de mens doet is niet in zijn eigen macht — dus ook de koning van Babel is in al zijn voornemen en doen onder Uw regering besloten — en daarom verzaken wij al onze wijsheid en krachten, en bevelen de nood Uwer kerk in Uw vaderlijke regering, opdat Gij hem (de koning van Babel) perk en maat wilt stellen en Uw toorn met barmhartigheid over Uw volk wilt matigen, volgens Uw genadige verbondsbeloften. (Vrij naar de Kanttekeningen Statenvertaling.)

Boven de levensschets van Hoedemaker, geschreven met het oog

op de nood der oecumenische „kerke Christi” in deze landen (dat is niet de „Vaderlandse Kerk”) kan deze tekst aldus bediend worden aan de gelovigen van thans: Vreest niet, gij overblijfsel in Nederland, dat nog vasthoudt aan de belijdenis der ganse Christelijke kerk, vreest niet, want de machtige partijen van ongelooft en revolutie die de kerk hebben overweldigd, mede door middel van synode en Vaderlandse Kerkbegrip en zwakheid der broeders, die machten des satans zullen de kerk niet overweldigen. De leiders van kerk-en-godsdiens hebben het lot niet in hun handen . . . zij doen niets van zichzelf. Zij zijn niet souverain. God is de enige Souverein.

En Hij gaf aan onze Heer alle macht in hemel en op aarde.

Wordt ge dus vervolgd, uitgeworpen als uw Heer, door verschillende partijen miskend, gesmaldeeld, verzwakt, verstrooid — het staat toch niet aan een man om te gaan en zijn schreden te richten. Ga dus gehoorzaam voort, verloothen Hem niet, maar betrouw op die Almachtige in uw strijd en draag vrijmoedig het kruis achter Hem.

Men kan echter deze tekst ook aldus lezen van de vrije persoonlijkheid, die door de gang van de algemene geest meegevoerd wordt en die een enkele maal de oorspronkelijke vrije daad mag komen te doen op het gewenste ogenblik. Die gebondenheid dat men niets kan doen dan meegaan, vragen, wachten, treuren om onmacht, onwil . . . heet dan „van de Here”. Daarmee is dan het blijven in deze positie . . . gelóóf. En het wachten op de vrije daad is dan het wachten op de daad „van de Here”. In ons kómt er dan iets opmerkelijks, dan is dat een feit met Hogere Garantie. Ik heb het mogen komen te ondervinden, ik heb er de ware kennis aan gekregen op een zeker moment, zo zegt de volksmond. En deze „kennis” is dan „qua talis” van Goddelijke oorsprong.

En in deze zin past dit woord wel goed boven Hoedemaker’s levensschets, beschreven door een geestverwant.

Heel zijn leven staat immers in het teken van: het is opmerkelijk!
Van zijn vroegste jeugd af.

Budding en Ledeboer, juist de twee predikanten met de meest opzienbarende „opmerkelijke” ervaringen, logeerden vaak bij zijn ouders en preekten in de achterkamer. Zijn moeder was een „moeder in Israël” rondom wie een kring „Afgescheidenen” zich vergaderde. Vader was Scholtiaan. Scholte had voor zijn kerken vrijheid van eredienst aan de koning gevraagd en de rechten van de oecumenische kerk op

de goederen opgegeven en aldus alles overgelaten in het bezit van de Vaderlandse Kerk-partij der synode. Scholte liet om de vervolging de historische rechten geheel los.

Doch moeder hechtte aan de „Kerk der Vaderen”. Ledeboer bad — als afgezet predikant van Benthuisen — steeds voor de „kerk der vaderen”. Hij kon zich niet met de Afscheidenen verenigen. De Scholtianen hadden vrijheid gevraagd en dus hun recht op die kerk prijsgegeven, maar ook de anderen trokken Ledeboer niet aan. Zijn levensbeschrijver N. H. Beversluis merkt geheel in zijn geest op: „Noch bij de Chr. Afscheidenen (Scholte) noch bij de „Gemeenten onder het Kruis”, is mij ooit recht gebleken, enkele personele gevallen er buiten gelaten, dat beider uitgang uit de Hervormde Kerk is geschied als zodanigen die het voor God verdorven hadden. Veel meer schijnt het mij toe, dat men als beteren het bederf, dat in de bestaande Kerk was, zocht te ontkomen. De enkelen, welke hiervan geestelijke kennis droegen, zijn door de velen die deze kennis misten, overvleugeld”.

Men ziet: de „sterving aan zichzelf”, het „in de engte komen” is genade. Maar het gehoorzaam getuigen tegen de zonde met woord en daad zonder de „opmerkelijke” momenten van „ware kennis” dat heet hier „zichzelf buiten de toestand plaatsen”.

Zo kon Ledeboer zich afzijdig houden van de broeders en wachten op herstel van de Vaderlandse Kerk.

Het „Hervormd Genootschap” noemde hij „de Babelse hoer” die zich heeft gezet als koningin in der Gereformeerden huize.

Maar voor de „Vaderlandse Kerk” bad hij en deze vereenzelvigde zich toch steeds weer voor zijn hoorders — en ook voor de moeder van Hoedemaker, met de Hervormde Kerk.

Moeder Hoedemaker wijdde dan ook haar kind reeds voor de geboorte aan „Neerlands Kerk” en mocht het gaarne herhalen hoe ze voor dat kind van God de belofte had ontvangen dat het voor die kerk tot grote zegen zou zijn. Aldus de levensschets. 't Was ook opmerkelijk, dat ds. Scholten niet kon ophouden met bidden bij de doop van het jongske.

Nu zijn Gods leidingen zeker zeer wonderbaar. En invallende gedachten en teksten en overleggingen des harten die plotseling vóór ons kunnen staan, hebben zeer zeker in de leiding een eerlijke plaats. Maar wee ons, als de opmerkelijkheid van een feit of gedachte en het

plotselinge van een inval of een helderziendheid (als bij Budding en Ledeboer zo vaak voorkwamen) de garantie wordt, dat het „van God” is.

We hebben hier een algemeen verschijnsel, dat ook onder mohamedanen en boeddhisten en vooral onder roomse religieuzen in de kloosters voor komt. Hoeveel nonnen hebben gezichten en openbaringen en stemmen gehad in de eenzame cel. Hoeveel opmerkelijke verschijnselen zijn daar gebeurd. We zijn hier ver van het eenvoudig geloof van de Schriften af.

En wee als Gods volk deze stemmen gehoorzaamt in plaats van Gods geopenbaarde Woord van apostelen en profeten.

Hoedemaker's ouders verhuisden naar Michigan. De jonge Philipus kwam daar op het Kalamazoo-College. Hij wist nog niet bekeerd te zijn. Het opmerkelijke was nog niet met hem gebeurd. Hier kwam hij onder sterke invloed van Emerson, wiens filosofie in menig opzicht paste bij de Ledeboeriaanse opmerkelijkheden als boven. Hij droeg later in 1867 zijn dissertatie in Utrecht op aan Emerson.

Hij wilde zichzelf veranderen, verbeteren in het godsdienstige, de weg der wet, der godsdienstigheid en hij liep hem „ten einde”. Hij weigerde verder theologie te studeren en schopte zijn „fortuin” met de voeten.

In deze donkere tijd werd het voor hem licht God zag op hem neer, en na veel strijd gaf hij zich over aan Gods genade toen hij „persoonlijk werd uitgenodigd” tot het Heilig Avondmaal. Aldus zijn levensschets.

In 1862 kwam hij naar Europa als theologisch kandidaat.

En weer dat opmerkelijke.

De 21ste september 1862 zou hij 's avonds spreken in de Keizersgracht-kerk voor de Afscheiden gemeente in Amsterdam, doch des morgens in de hervormde kerk voor Hasebroek.

Toen werd hem echter de boodschap gebracht, dat de Afscheiden gemeente hem niet 's avonds wilde horen, als hij 's morgens in de hervormde kerk preekte.

Hij zelf zegt daarvan later: Dat heeft God gedaan!

Korte tijd daarna, toen Hoedemaker in een dorpsgemeente had gepreekt, wachtte een grijsaard hem op onder aan de preekstoel en vatte hem bij de hand en riep: „Nu zie ik, dat God een waarmaker is van Zijn belofte. Toen uw vrome moeder Nederland verliet, zeide zij mij

bij het afscheid: mij zult gij niet meer zien. Ik kan in onze kerkelijke toestanden niet meer leven. Maar ik heb een stille verwachting dat gij hem, — op u wijzende — in dat kerkgebouw (wij stonden voor de deur van deze kerk) het evangelie van Gods genade nog zult horen verkondigen. God heeft het mij beloofd! Ik heb hem aan Neerlands kerk gegeven”.

Wat gaat bij dit alles toch die „Neerlands Kerk” in het centrum van alle overleggingen staan. Het dóórlezen van de brochures van Hoedemaker en van die van zijn volgelingen, ook van het overigens levendig geschreven gedenkboek, wordt zó eentonig, zo zonder verheffing, dat men tenslotte maar één vijand der kerk meer ziet: de scheurmakers . . . die de schuld van alles zijn. Geestelijk is het wachten op het opmerkelijke, op het leven in de dood even arm als in de mystieke gesprekken van „dodige” vromen, die zuchten om nog-er-is-’n-bevindinkje en wier grootste schrik is: dat geloof dat stáát in de vrijheid waarmee Christus Zijn volk heeft vrijgemaakt en dat wandelt in de wegen des verbonds.

Nemen we dan na de lectuur van Hoedemaker’s levendige en beeldende taal een geschriftje van die lieden van „vleselijke ijver”, die de „Vaderlandse Kerk” braken als scheurmakers, dan valt het op, hoeveel nader deze lieden bij het Woord staan. Hoe hier de volle rijkdom van Gods verbond met Zijn kerk, met de oecumenische kerk der gelovigen en hun kinderen, wordt uitgestald in de praktijk van de kerkstrijd. En dan heus niet zó dat zij die kerk niet meer zien onder de hervormden! Alsof de Gereformeerde Kerken van Afscheiding of Doleantie nu „de” gereformeerde partij of richting moeten zijn. Juist zij zijn breed en ruim voor al wie in Christus gelooft.

Maar degenen die uit kerk-en-godsdienst leven, de richting (sekte) van de godsdienstigen, die de belijdenis hebben geruild voor wat anders, deze worden met grote twisting tegengestaan.

Ik geef hier een stukje uit de brochure van Kuyper in 1886: „Het conflict gekomen”.

„En nu tenslotte dezelfde vraag nog eens: Wie is eenig wettige, door God gezalfde Koning, óók in de Kerk van Nederland?

Is het Jezus, de levende Christus, of is Hij het niet? Zeg nu neen, en ik staak met u alle verdere discussie. Maar ook, zegt ge, in de verrukking der ziele, met de geschorste Kerkeraadsleden: „Ja, gewisselijk, Hij Koning, Hij eeniglijk, Hij eeuwiglijk, óók in Zijn Kerk, —

dan eisch ik ook uwe onbewimpelde en onvoorwaardelijke bekentenis: dat onze Synodale hiërarchie, in staat van openlijke Revolutie tegen dien wettigen Koning der Kerk verkeert . . .

Is er ooit een loochenaar van den Christus uitgeworpen? En trof niet elke banbliksem van dit machtig Lichaam onveranderlijk een dienstknecht des Heeren, één die Hem als Koning beleed?

O, God weet het, hoe Zijn trouwe volk al deze 50 jaren tegen dit Synodaal Bestuur gezocht, tot den Heere geklaagd en om verlossing gebeden heeft.”

„Het conflict dreigde, en zie . . . het is gekomen. Reeds ging het geroep van alle kant op: Naar uw leger tenten terug, o Israël, want niets, niets heeft deze schorsing met de waarheid Gods te maken. Die schorsing is alleen maar wijl deze mannen ambtelijke dieven zijn. Ze willen de kerkelijke kas medenemen! Het is een schorsing voor roof!

En dat riep men zóó luide en zóó hard, dat metterdaad een oogenblik de stemme des volks overschreeuwd werd!

Maar zie, ook onder dat rumoer liet het volk des Heeren zich door al dat sluw beramen toch geen oogenblik van de wijs brengen.

Neen, roep het uit alle oorden des lands, maar ge tast die broederen om anders niet aan, dan om hun pal staan voor den Naam des Heeren!

Nu dan, in dien Naam des Heeren zal al hun hulpe staan”.

Zie, hier is sprake van het tarwegraan, dat sterft, achter Jezus aan. Zij hebben Mij vervolgd, zij zullen ook u vervolgen.

En God, in Wie hun hulpe was, gaf vrucht. Want het is niet bij een synodeman dat het lot der kerk berust, en het staat niet aan een man, om te gaan en zijn schreden te richten. God is Souverein.

En Christus houdt Zijn oecumenische kerk, die de Apostolische Ge-loofsbelijdenis belijdt tegen alle richtingen van kerk en godsdienst in, in stand.

De richtingen in de Hervormde Kerk in 1834

In 1934 publiceerde prof. Haitjema een reeks voordrachten onder de titel: „De Richtingen in de Hervormde Kerk.”

Daarin bespreekt hij de meest uiteenlopende godsdienstige en ker-

kelijke richtingen (partijen, sekten), die naast elkaar theologiseren en practiseren en „drijven” in de éne Volkskerk, die aldus probeert om „als volkskerk de gezinnen, geslachten, ja een geheel volk, te brengen onder het beslag van het Goddelijk Woord”. Op de Jaarvergadering van Kerkherstel, October 1935, gaf prof. Haitjema deze omschrijving van Volkskerk.

Achtereenvolgens passeren dan de Groninger godgeleerdheid en het oud-modernisme, de oud-ethische en de jong-ethische theologie, het rechts-modernisme en de gereformeerde theologie de revue.

Van de laatste „richting” bespreekt hij dan Kohlbrugge, die weer actueel wordt als „voorloper” van Barth — de z.g. confessionele richting van Hoedemaker en de kerkelijke beweging van de Gereformeerde Bond.

In zijn Slotbeschouwing erkent hij, „dat er geen reden is om in de kerkelijke en theologische verwarring temidden waarvan wij leven, het argeloze standpunt in te nemen van de differentiatie in de opvatting van eenzelfde heilswaarheid, van welke differentiatie de verschillende richtingen in de Ned. Herv. Kerk de treffende openbaring zouden zijn”.

Dat zou ook al heel naïef — of liever: schuldig en onwaarachtig zijn.

In zijn tweede conclusie poogt hij dan de kloof tussen rechtzinnig en vrijzinnig te loochenen door er op te wijzen, „dat wij in het Hervormd kerkelijk leven in een godsdienstige wereld vol dooreengelopen kleuren verkeren”.

En dan poogt hij een ándere scheidslijn te trekken dan die, welke door de oecumenische geloofsbelijdenis aller eeuwen in de drie Formulieren zo scherp is gesteld door de Gereformeerde Kerken met het licht der Reformatie dat God haar gaf. Prof. Haitjema is op enkele punten aanhanger van Barth's schema „wet — genade”, en nu vindt hij deze principiële kloof: „de onoverbrugbare kloof tussen een Christendom van het streven en een Christendom van het sterven”, tussen een historische religie der edelste menselijkheid (hier verzamelt hij willekeurig de Aufklärung, en alle humanistische synthese b.v. ook in de réveil-theologie plus de positief gereformeerde belijdenis, zoals b.v. Kuyper dat verstond op één hoop!) en tussen een heilsfeiten Christendom waarin het „God-om-neer” centraal is. (Hier is het „stervens-Christendom” zoals ik dat in een vorige schets tekende bedoeld, maar dan konsekvent in de Barthiaanse constructie. Het heilsfeit van

Christus' sterven en niets-willen-zijn-voor-God is meteen ons sterven aan ons zelf en aan alles, ook aan onze kerk.)

Dát heet bij de Barthianen: niets willen weten dan Christus en die gekruisigd!

Kuyper was dan een man van het streven.

Hoedemaker o.a. een profeet van het sterven.

De derde conclusie is dat men zelfs tussen de rechtse groepen (partijen, richtingen) het diep gewortelde wantrouwen niet weg krijgt met wat goede wil.

Dat zijn de gevolgen van de ontwikkeling der partijen, de richtingen in de kerk, zouden wij zeggen. Zulk een kerk verliest juist haar greep op het volk, op de massa.

Prof. Haitjema ziet hier ook maar één weg: Men moet elkander vinden aan de voet van Christus' Kruis.

Toen Hoedemaker, benauwd door de partijzucht in de kerk, brak met de confessionele vereniging, kwam hij tot de bekentenis: „Dolegenden en Hervormden en Ethischen, Anti-revolutionairen en mannen van de Chr. Historische richting, allen zijn wij afgeweken, tezamen zijn wij onnut geworden”.

Dát bedoelt Haitjema met aan de voet van het Kruis komen.

Doch Paulus en Barnabas spraken ánders, toen zij de grote twisten ontketenden om de waarheid Gods, om de belijdenis der oecumenische kerk omtrent Christus' kruis en omtrent de ganse Openbaring in de Heilige Schrift.

Prof. Haitjema heeft zijn hoorders „niet verheeld, dat hij grote voorliefde heeft voor de theologische gedachtenwereld van 'n doctor Hoedemaker”. Als hij het niet zo ronduit had gezegd, konden we het toch wel vermoeden.

Prof. Haitjema neemt het Hoedemaker niet kwalijk dat deze zich een tiental jaren onmiddellijk vóór de Doleantie zózeer tot dr. Kuyper voelde aangetrokken. „Wat hem in Kuyper boeide was juist het „oecumenisch-culturele”. Hij kende hetzelfde hartstochtelijke verlangen als Kuyper naar de openbaring van de herkersteningsmacht van het Christendom voor het moderne leven. Eerst toen Hoedemaker bemerkte ging dat Kuyper de verwerkelijking van zijn idealen nastreefde buiten ieder Kerk-Staat ideaal om, stelde Hoedemaker zich tegenover hem. Herkerstening van geheel het West-Europese leven te zoeken in individualistische stijl, buiten Calvijn's ideaal van de theocratie om,

werd voor Hoedemaker hoe langer hoe stilliger het kiezen van eigenwillige wegen". (Hoedemaker, a.w. bldz. 177).

Heel de kerk en heel het volk, dat was zijn leuze.

Alleen in een Staat met de Bijbel, met een belijdende Kerk is de ware vrijheid.

Maar geen partij in de Staat met dat parool, neen, Hoedemaker kan niets anders dan buigen onder het „oordeel Gods" en wachten!

Hij breekt met de confessionele vereniging en weigert een partij op te richten op de grondslag van „art. 36".

God zal het doen.

In „opmerkelijke wegen".

In wegen van „ontwikkeling" en . . . „de daad".

Maar de gehoorzaamheid van Kuyper en de zijnen heeft het geestelijk aspect van de gemeente Gods in Nederland veranderd, dát „sterven" onder de smaad der wereld en de ijverzucht der broeders heeft vrucht gedragen.

En wat de ontwikkeling der belijdenis betreft, die Da Costa zo vurig begeerde en die Hoedemaker afwachtte . . . wáár heeft men art. 36 getoetst aan het Woord?

Men leze toch het Rapport op de synode van Utrecht 1905. Dat is nog nimmer met de Schrift weerlegd. En sindsdien is het beroep op Calvijn's „theocratische Staat" tegenover de klare uitingen der H. Schrift en tegenover de leiding van de Heilige Geest in de oecumenische kerk in heel de wereld, ongeoorloofd.

Met een beroep op Calvijn's practijk — tegen zijn hoofdbeginselen in — wordt de Schrift weerstaan en wordt de „Kerk-Staat", de Kerk als heersende partij in de Staat, verdedigd.

Zij die Calvijn's gelóóf in de Schrift navolgen staan daarom alweer in de hoek waar de slagen vallen. Waar het tarwegraan sterft en vruchten draagt. Omdat God regeert.

Wat heeft de „Vaderlandse Kerk" gedaan met de nog altijd officieel erkende Belijdenis der vaderen?

Overgegeven aan de willekeur van de partijen in de kerk.

Zal zij nog eens „Heel de kerk en heel het volk" deze Belijdenis onderwijzen?

Bijvoorbeeld op de school van de staat.

Dan is er wel een harde greep op „de massa” nodig. Een „action directe”, een „goede daad” op het juiste moment!

Dat kan succes hebben.

Het water van de partijstromingen wordt alvast troebel gemaakt door de dialectische „bewogenheid” van „Barthianen” die de tegenstelling zelfs niet meer zien tussen de Belijdenis der oecumenische kerk naar de „directe waarheid” der „Apostolische” Geloofsbelijdenis en van de Schrift. En tussen haar bestrijders van de modernen, ethischen, confessionelen, gereformeerden, enz. enz. voegt zich een bonte mengeling achter het „Stervens-Christendom”.

Ook Hoedemaker wordt daarmee van de bovengeschetste zijde weer „naar alle zijden actueel”.

Voor het kerkelijk vraagstuk, maar ook voor vragen van nationalisme, democratie, liberalistisch staatsrecht, trekt hij, de „onbegrepen denker” de aandacht.

Haitjema ziet in Hoedemaker positief de man van het brede nationaal-gereformeerde denken. Dr. Boissevain beriep zich echter ook op Hoedemaker's Kerk-en-Staat ideaal — doch deze schrapte het „Gereformeerde”, want dat heeft steeds de eenheid gebroken, zei hij. Hij heeft gelijk. De historie der kerk bevestigt dit.

HOOFDSTUK IV

KUYPER'S STRIJD DES GELOOFS IN 1873

Jozef werd „aartsdromer” gescholden door zijn broers in de kerk der patriarchen. De kerk-van-toen heeft hem in de put geworpen en daarna verkocht naar Egypte — men haatte hem om zijn getrouwheid aan de wet van zijn God.

Maar de HERE was met Jozef en . . . hij werd tot een behouder der kerk, tot een behouder van diezelfde kerk, die hem had uitgeworpen.

Mozes was later de grote profeet voor Israël's oog, doch de kerk van zijn tijd heeft hem wat verdriet berokkend en meermalen wilde zij hem stenigen.

De Christus Zelf werd als een vervloekte buiten de gemeenschap der kerk gestoten . . . en Hij heeft tot Zijn discipelen gezegd: de discipel is niet boven zijn meester, zij zullen u uit de synagogen werpen en gij zult door allen gehaat worden.

Stefanus vóór de Joodse raad herinnerde de oversten van zijn kerk aan deze feiten . . . gij verzet u altijd tegen de Heilige Geest . . . en toen werd hij gestenigd.

Precies zo is het gegaan met Johannes Hus, met Luther, Calvijn, De Cock . . . en met Kuiper. Deze allen hebben zich niet afgezonderd om een partij (richting, sekte) in de kerk te vormen, want dán had men hen verdragen. Neen, zij zijn in de kerk, in 't midden van de „broeders”, waar God hen deed opgroeien, trouw geweest, zij hebben de kerk gediend met hun getrouwheid. God heeft hun werk van oecumenische betekenis gemaakt voor de heilige algemene Christelijke kerk. Ook voor menige broeder, die hen heeft behandeld als weleer Levi en Juda deden met hun „aartsdromer”.

Nu wordt dr. Kuiper algemeen gehuldigd. Nu wordt de loftrompet over hem gestoken. Daar is iets heerlijk in. God heeft zijn recht doen voortkomen als de middag (Ps. 37 : 6). 't Is zo klaar als de dag, dat

hij op veel punten gelijk had, dat hij recht oordeelde over de dingen, die toen als twistzaak in het geding waren.

Maar deze loftrumpet zou ons kunnen doen vergeten, hoe bang en smartelijk het voor hem moet geweest zijn om in zijn kerk onder zijn broeders, zo beslist te spreken, terwijl ook veel broeders, die hem hadden kunnen helpen, zijn ijver en trouwe arbeid afkeurden. Wat moet het hem moeilijk geweest zijn, dat geliefde broeders zich van hem afkeerden, dat in de strijd tegen de moderne vijanden ook broeders „in 't gelid der vijanden gingen staan”, en zich de slagen aantrokken, die „nooit op zijn broeders, maar op de vijand gemunt waren”. Wat heeft de overdreven beschroomdheid van de voorzichtigen hem alleen laten staan in de strijd.

Het is goed om nu in deze dagen eens te lezen wat Kuyper zelf over zijn situatie schreef in 1873. Het is ontroerend daarbij te lezen, hoe aanhankelijk blij hij toen was met de sympathie van Gunning en Hoedemaker, die toch later ook nog van hem verwijderd werden.

In zijn „Confidentie” schreef Kuyper in 1873 het volgende: „Zelfs mijn felsten tegenstander heb ik op mijn zij, zoo ik beweer, dat men mij niet heeft gespaard. Sinds een viertal jaren sta ik bloot aan een onedelmoedige verguizing, die onbewust zich mijn zedelijke vernietiging in der lieden meening ten doel koos. De helft er van kwam mij niet onder de oogen, van veel bereikte mij slechts het gerucht, de volle kracht van het tegen mij gerichte kruisvuur kon ik slechts afmeten naar de bloohartigheid der voorzichtigen, die veiligheidshalve afdropen uit den hoek waar ik stond.

Dat men het voor mij opnam was wel een witte raaf. Toch deed men het, en de zeldzaamheid der geboden hulpe, maakte ze mij dubbel gewaardeerd.

Gunnings naam is mij ook daarbij het liefst, zijne connectiën liepen het verst met de mijne uiteen. Mijn partij te nemen eischte daarom in hem dubbelen moed, dubbele veerkracht der broederliefde. Toch sprak en schreef hij tot handhaving van mijn goed recht vaak warme en vriendelijke woorden, waarvoor woorden hem niet danken kunnen”. (Even tevoren schreef Kuyper in dezelfde brochure: „In het diepst mijner ziel ben ik overtuigd, dat Gunning in zijn Schriftbeschouwing zich vergist”, (blz. 10) en even later (blz. 13): „Een man als Gunning, die het gebouw zijns geestes met ons op de vaste pilaren vest van de belijdenis, die in 's Heeren Godheid, zijn verzoenend Middelaarschap,

Verrijzing uit den Dood en Koninklijke heerschappij voor elk Christen gegeven is, wat zou hij in de diepte des geestelijken levens gemeen hebben met de phantasieën van het Modernisme?")

„Van de gescheiden broederen ondervond ik gelijke sympathie, slechts voor een wijle, toen men waande, dat broedertrouw mijnerzijds met mindere achting beantwoord was, meer voor den vorm, dan in het wezen bekoeld.

Ook dr. Hoedemaker bleef houw en trouw, ten spijt van een verschil, waartoe uiteenlopende persoonlijkheid onontwikkbaar drong.

Eindelijk zij, eer ik van Groen van Prinsterer spreek, nog het kloekke woord van een tweetal studenten herdacht, die in de Vox studiosorum met kalmen stoot een mislukten komiek uit den zadel lichtten, die, verbeeldt u, in het frissche leven der studentenwereld zich tot echo dorst leenen voor de onmanlijke bitsheden van een zichzelf overlevend conservatisme, dat thans moderne waar te koop biedt op de gebroken schaal van Synodale zelfgenoegzaamheid.

Groen noem ik om de uitnemendheid zijner edele toeneiging naast die allen. Nog vinniger dan men mij, om met Cats te spreken, „een snau toebeet”, heeft men dien sterken geest, althans na Thorbecke’s verscheiden ten onzent zonder wederga een reeks van jaren door opraping van den vuigsten laster, door de laaghartigste verdachtmaking, door schimp- en scheldtaal, beide van conservatieven en van liberalen kant kwaadaardiglijk om de eer van zijn naam zoeken te brengen, hem brandmerkend, hem doodvervend, hem voor een Jezuïet en wat niet al uitmakend op de markt des publieken levens.

Groen is dit te boven: de machteloze woede van zeker dagblad vuurt in de lucht, men kon hem niet aan en thans zich schamend over eigen laagheid, is men geëindigd met als een van Hollands sieraden den man te eeren, dien men eerst dienst wou laten doen van voetwisch en schabel.

Meest nu ziet men, dat de man van zulk een verleden ter bewaring van eindelijk gewonnen prestige, den zwakkeren medestrijder prijsgeeft, om het kittelachtig oor van den tegenstander te sparen. Bij Groen hiervan geen zweem. Veeleer scheen het of overdrijving van sympathie zijnerzijds tegenwicht moest bieden aan de buitensporigheid van den laster, als had het pijnlijke van eigen ervaring slechts de vatbaarheid des mede lijdens in zijn ridderlijke borst verhoogd.

Beets eerde zijn „meerdere”, zij het ook „zijn andere”, als een onzer „beste karakters”.

Zoo mannentrouw nog als burgerdeugd geldt, bewees hij dien adel van karakter ook aan mij.

Dat ik van andere broeders niet rep, is wijl zij zelf, als publicisten, mij de stof tot erkenenis onthielden, want wat aan broeders, voor de pers schrijvend, min edel ontglipte, zij liever vergeten, dan vermeld. Tot zelfs de „Etendard sanglant” van dr. Bronsveld, hoe onkiesch en moeilijk verdedigbaar ook voor den Heer, zij van harte, om Zijns naamswil, vergeven!

Neen, mijn persoonlijke aanvallers schuilen elders en de niet-orthodoxen doorzagen uitnemend met hun fijnen blik, dat de slagen, die ik toebrecht, hen, nooit mijn broeders troffen, ook al trad soms een der broeders met de vijanden in gelid.

Hun bitterheid was aan het instinctmatige van dit besef geëvenredigd. Tenminste het moet, naar men mij zei, aan zelfbeheersching, manlijken ernst en humaniteit om het zeer gespeend zijn geweest, wat een reeks moderne predikanten uit wrevel tegen onbehaaglijke en gewrongen positie, vooral in provinciale en andere bladen, maar ook in maandschriften en periodieke brochures, hun eigen richting tot schande, dorsten neerschrijven Komt er iets tegen mij uit, dan hoor ik eerst van anderen, uit wat hoek de wind waait, en zeggen mij dan modernen en orthodoxen beiden, dat de uitval tegen alle ridderlijke costumen zondigt, dan stel ik mij niet-lezen tot plicht.

Ik weet, dat het zaad der bitterheid ook in den bodem mijner ziel een akker vindt, die goede vrucht belooft, en ik acht, dat niemand met een vrij geweten bidden mag: Heer, leid mij niet in verzoeking!, die de zelfbeheersching mist om het gif van zulk een geschrijf onaangeroerd te laten Gij begrijpt hieruit tevens, waarom ik geen anti-kritiek gaf”.

Verder herinnert Kuyper aan de les van prof. de Vries, die altijd zei: „Geef nooit anti-kritiek. Hebt ge iets gezegd, dat op den proef bezwijkt, dat het bezwijke. Was het waar, dan zal het werken, beter nog door eigen kracht, dan door uw repetitie!”

Kuyper zegt: „Daar heb ik mij aan gehouden en wel bij bevonden. Reeds nu heeft de ontwikkeling der toestanden anti-kritiek geleverd, beter dan ik het kon”.

Hij noemt dan een reeks van feiten, die hem telkens weer in het gelijk gesteld hadden.

Hij hoopt, dat zijn lezer weet te onderscheiden tussen laakbare zelfverheffing en rechtmatige zelfverdediging, zoals de „H. Apostel van Tarsen” dat deed tegenover de Corinthiërs.

Kuyper en de wezen, proeve van ambtstrouw.

Als predikant van de Hervormde Kerk in Amsterdam had Kuyper ook ambtelijke werkzaamheid in het Weeshuis der Gemeente.

Wat hij daar vond en hoe hij zijn arbeid opvatte, schrijft hij in „Confidentie”, 1873. Hier treft ons zijn praktische zin en zijn opvatting van grondbeginselen en levenspraktijk zoals die beide bijeen behoren.

„Er zijn weinig deelen van mijn ambtelijke werkzaamheid”, zo schrijft hij, „waarbij ik zoo zichtbaren zegen van mijn God ervaren mocht, als ik op dit terrein telkens ondervond, en ik acht ook te dier oorzake openbaarmaking schier een heilige plicht.

Bij mijn komst in dat huis, voor ruim twee jaren, vond ik deze stichting geheel in moderne handen. . . . Een vluchtige blik in de organisatie van het huis toonde dan ook, dat uitnemendheid van materiële verzorging, helaas, gepaard ging met volstrekte afwezigheid van dat hoogere beginsel, dat slechts daar werkt, waar de levende Christus zelf middelpunt is van alle levensuiting.

Het was een zonderlinge rhapsodie in dat huis. Keurige administratie, maar slaapzalen, waar veel dat zich niet noemen laat in afwachting der nieuwe stichting, naar verbetering uitzag. Uitstekende orde, maar meer door strenge tucht dan liefdekracht verkregen. Een orthodoxe school, maar een stel ietwes Groninger gebeden. Veel voorlezen uit den Bijbel maar een Deugden-alphabet in de zalen prijkend. Een prachtige St. Nicolaasavond, maar een Kerstfeest zonder kindervreugde. Een nette gymnastie, maar een slapende bibliotheek. IJverige behartiging van de belangen der weezen, maar indifferentie op het stuk des geloofs. De zusters modern, de broeders orthodox opgevoed, en beiden beurtelings ter kerke geleid naar moderne en orthodoxe predikanten. Kortom, het synodale stempel was ook herkenbaar; bureau-

cratische volkomenheid, ten spijt van de edelaardigste bedoelingen te kort doende aan de rechten van den geest.

En meen nu niet, dat deze schets ten doel heeft de vroegere regenten hard te vallen. Ach! ondanks het weinig lieflijke, dat de heer Van Doorn ten mijnen laste uitstrooide, blijf ik hem, blijf ik zijn ambtgenooten, blijf ik ook de dames regentessen eeren om hun trouw en ijver. Zelfs zooveel uitnemends vond ik bij deze mannen en vrouwen, dat er onverbiddelijke vastheid van overtuiging toe behoorde, om niet door hun voortreffelijkheid (en ik zeg dit in vollen ernst) te worden verblind. Ik voelde diep hoe smartelijk hun de crisis moest zijn die kwam, en beter dan zij, weet de Kenner der harten, wat het mij vaak kostte, tegen hen te staan, gelijk ik stond.

Maar mocht ik aarzelen? Beleed niet de Kerkeraad den Christus? Rustte niet op den Kerkeraad de verantwoordelijkheid voor den geest die heerschte in de stichtingen der Gemeente? Had men hier niet met levende haaf, met onsterfelijke zielen te doen, en getuigt niet God, driemaal heilig, schier op elke bladzijde van Zijn Woord, dat Hij den zegen afmeet, naar wat men aan de weezen doet?

Uit dien hoofde stond mijn besluit van meet af aan vast: alle macht, die den Kerkeraad wettig ten dienste stond, moest te hulp roepen, om den Christus naar de Schrift tot bezielend element te maken van dit Godshuis.

Aan dat beginsel toetse men mijn gedrag.

Ik begon met veel de weezenbeurt te bezoeken, om door de prediking van het Woord toegang te verkrijgen tot de harten der kinderen.

Dit bleef niet geheel zonder vrucht. Althans het duurde niet lang of eenige leerlingen van den heer Van Gorkom vervoegden zich ten mijnen, om onderwijs in de leer van Christus te ontvangen. Voorloopig wees ik dit af. Mij waren de jongens ter catechisatie aangewezen. Niet dan in het uiterste geval wilde ik mij indringen op ander terrein.”

Door omstandigheden kwam er straks een gelegenheid om in overleg met het bestuur een catechisatie te beginnen voor ieder die wilde komen. Tenslotte gaf van Gorkom zijn hele klas over aan Kuyper, doch met de minder vriendelijke opmerking, dat zijn leerlingen op tegenstand waren voorbereid.

Kuyper vervolgt dan: „Alras bleek van dit beweren de droeve waarheid. Het catechiseeren met deze kinderen was letterlijk niet te doen.

De schriftelijke antwoorden, die ik ontving, vloeiden over van bitterheid tegen de orthodoxie en van smaad tegen den Kerkeraad. Eindelijk was er zelfs ééne, die mij openlijk brutaliseerde en hiermee het sein gaf tot een tegenmaatregel, dien ik reeds lang in den zin had. Ik wilde vrijheid, geen dwang, en verzocht daarom den Regenten slechts de zoodanigen op mijn catechisatie te plaatsen, die dit vrijwillig verkozen. De uitslag was gelijk ik voorzien had, dat de grootere helft terugging. Sinds heb ik met niet ééne van deze meisjes een enkel woord gewisseld, tot ze zich uit eigen initiatief weer aanmeldden. Slechts wie uit vrije beweging terugkwam zou mijn leerling zijn, en zoo heel heerlijk heeft de Heer het stelsel van vrijheid ook ten deze bekroond, dat ik nu onlangs het aandoenlijke oogenblik beleefde, om ze op enkelen na alle op belijdenis van den Christus te kunnen aannemen. Achtereenvolgens waren ze met verzoek om toelating bij mij gekomen, en bij de meesten bespeurde ik, dat herinnering uit het ouderlijk huis de macht was geweest, die tenleste een betere stem in de consciëntie had doen weerklinken.

Toch paste in het heilige de uiterste voorzichtigheid, en ik heb daarom voor de aanneming de teruggekeerden nog afzonderlijk toegesproken, ze vermanend, om liever nog dat eigen oogenblik de stem te verheffen, dan uit bij-oorzaak of om stoffelijke beweegreden een belijdenis van den Christus der Schriften te doen, die niet volkomen oprecht was voor het hart.

Voeg daar nog bij, dat ook het meisje, dat door haar brutaliteit de stoot tot splitsing gaf, sinds het huis verliet, maar na een diepen weg in zonde te zijn doorgedaan, door moderne ervaring van het modernisme genezen, ten leste verootmoedigd tot den Christus is teruggekeerd, en ge zult begrijpen, gij, die geestelijke dingen geestelijk weet te kennen, met wat dankbare vreugd aan Hem, die alleen de harten bewerkt, ik mijn taak in deze stichting neerleg”.

Tot zover Kuyper's verhaal.

Hoe krachtig komt hier zijn strijd des geloofs uit.

Tenslotte staan al die kleine dingen, als kindervreugd op het Kerstfeest, en goed ingerichte slaapzalen, en afkeer van „'t Deugden-alphabet” en „Groninger gebeden”, in dat ééne grote verband van de herderlijke zorg, dat de Christus der Schriften hier in dat weeshuis der Gemeente zou grootgemaakt worden.

Tenslotte werd deze predikant, die van alle kanten aangevallen werd,

zó gedreven door een heilig moeten, dat hij met „onverbidde-lijke vastheid van overtuiging” tegenover overigens voortreffelijke en volijverige, welmenende mensen durfde staan.

Hij durfde daarbij zelfs de schijn op zich te nemen van onwelle- vendheid tegenover de dames regentessen.

Deze waren modern. Dit viertal werd door coöptatie gekozen. Kuy- per stelde toen verandering van het desbetreffende wetsartikel voor en de kerkeraad nam deze wijziging aan.

Daarom zegt Kuyper:

„Dat vooral dit voorstel mij euvel werd geduid is ten volle begrij- pelijk. Men is gewoon, tegenover vrouwen de uiterste kieschheid in acht te nemen, en kan men u in verdenking brengen van tegen deze wet der wellevendheid gezondigd te hebben, dan is de schijn natuur- lijk tegen u.

Mijn eenig verweer ligt dan ook in mijn vraag aan de edele vrou- wen zelve, wier herbenoeming ik bemoeilijkte: of zij zelve den man niet verachten zouden, die Schillers „Ehret die Frauen” in een zin verstond, alsof ook overtuiging en beginsel de prijs mocht zijn van preutsche galanterie.”

Kuyper had niet al de orthodoxen in deze strijd des geloofs aan zijn zijde. Bij lange na niet.

Daarover verwonderde hij zich terecht.

Dat de modernen niet geloofden, „dat verloren gaat, wie uit den Zoon het leven niet ontving”, dat begrijpt Kuyper. „Maar”, zegt hij, „wat ik niet begrijp en nooit begrijpen zal, het is, dat men (d.i. de or- thodoxen) deze waarheid belijdt, deze waarheid aan anderen verkon- digt, en nochtans eer berisping dan toejuiching veil heeft, zoo men (Kuyper) ook de „Kinderen der Gemeente” voor een kiezen tegen dien Zoon zoekt te behoeden”.

Kuyper is in veel dingen van zijn ambtswerk getrouw geweest. Ook in zijn „geestelijke verzorging” van de wezen.

En ook daarin heeft hij een bittere strijd moeten voeren — een strijd des geloofs, door kwaad gerucht en goed gerucht.

Naschrift bij de tweede druk

Behoudens enige correcties, wijziging van spelling en overname van de Nieuwe Vertaling van Het Nederlandsch Bijbelgenootschap in de geciteerde Schriftplaatsen, kon deze tweede druk gelijk gehouden worden aan de eerste druk, die in 1952 bij de Uitgeverij J. Boersma te Enschede verscheen.

Gaarne wens ik, dat dit werk van mijn in 1960 overleden Vader, over de worsteling van de kerk om het Woord Gods te bewaren, ook bij de voortduur een bijdrage mag leveren tot een zuiver beproeven van de geesten en tot een vast, Schriftuurlijk, oordeel in allerlei situatie waarin de kerk bij het voortgaan van de tijden geraakt.

Zutphen, 1966

INHOUDSOPGAVE

Hoofdstuk I: De eerste Christelijke kerk

	pag.
De kerk van Jeruzalem	5
De apostelen en de tempeldienst	7
De partij van Jacobus	9
De partij van „de eenheid der oude nationale kerk”	12
Paulus en de valse broeders judaïsten	14
Valse apostelen	18
Gnostische Joden-Christenen in Colosse	21
Elkesaïeten en apocriefe evangeliën	24
Simon Magus	28
De geest van de „anti-christ”, de „gnosis”	32
Johannes tegen de anti-christen	35
Polycarpus, de bisschop van Smyrna en zijn strijd tegen de gnostieken	40
Ignatius, bisschop van Antiochië	45
De „gemeenschap” der „katholieke” (algemene) kerk	54
Irenaeüs over de gnostieken	58
Marcion en zijn kerk	64
Marcion en het Oude Testament	67
Marcion tegen de Christus in het vlees	72
Kritische punten bij Marcion	76
Marcion's antithesen	78
Pascha op 14 Nisan of op de Paas-zondag?	81
De verdrukking der kerk	84
De vervolging van Jezus en de apostelen	87
De gemeente van Christus in de Grieks-Romeinse wereld	92
De vijanden der kerk en de overheden	97
God neigt de harten der koningen als waterbeken	99
Een belangwekkende vondst	100
Aristides voor Hadrianus	102
Prediking en wetenschap in de kerk van de 2e eeuw	103
Justinus de Christen-wijsgeer	105

Hoofdstuk II: De reformatoren

Luther's worstelingen om tot het geloof te komen	108
De dwaalleer van de „Theologia deutsch”	114
Studentenbrieven van Calvijn	120
Calvijn aan Du Chemin en Roussel	128
Particulier leven	130
Pastorale brief	135
Idelette	137

Calvijn - Caroli

Calvijn als jong predikant aangeklaagd wegens onrechtzinnigheid	141
Calvijn over zijn aanklager Caroli	143
Calvijn als verdachte voor de synode	146
Calvijn over de synodes van Lausanne en Bern	149
Calvijn krijgt de broeders tegen zich in de zaak van Caroli	151
Een zakelijk „persoonlijk woord” van Calvijn aan Caroli	154
Calvijn's polemische geschriften in Nederland	158
Calvijn-Castellio	160

Hoofdstuk III: Richtingdrijvers en gehoorzame knechten

De partij van „de oude kerk”	182
Het einde van degenen die uit kerk-en-godsdienst leven	185
De „partij der Hervormde Kerk” omstreeks 1834	186
Da Costa en Groen van Prinsterer	187
Hoedemaker in 1868	189
„Wat staat ons te doen?”	193
Hoedemaker in 1886	196
„De kerk, die is als het tarwegraan, dat sterft”	199
De richtingen in de Hervormde Kerk in 1834	205

Hoofdstuk IV:

Kuyper's strijd des geloofs in 1873	210
Kuyper en de wezen, proeve van ambtstrouw	214

